

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΣΤΕΛΕΧΗ (Ε-MBA)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ- ΗΓΕΣΙΑ-ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ
ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΕΡΕΥΝΑ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Μορφάκη Α. Χριστίνα

Πειραιάς, 2011

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ-ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

1.1 Νοημοσύνη: Έννοια-Θεωρητικές προσεγγίσεις.....σελ. 1	σελ. 1
1.2 Ιστορική ανασκόπηση της έννοιας της νοημοσύνης.....σελ. 5	σελ. 5
1.3 Θεωρίες της νοημοσύνης.....σελ. 7	σελ. 7
1.3.1 Θεωρία του Charles Spearman - Θεωρία των δύο παραγόντων .....σελ. 7	σελ. 7
1.3.2 Θεωρία των πρωτογενών παραγόντων- Θεωρία του Louis Thurston.....σελ.9	σελ.9
1.3.3 Πολυδιάστατη οργάνωση της νοημοσύνης- Θεωρία του Gilford.....σελ.10	σελ.10
1.3.4 Ιεραρχική οργάνωση της νοημοσύνης-Θεωρία του Vernon.....σελ. 12	σελ. 12
1.3.5 R.B. Cattell - Ρέουσα και αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη.....σελ. 13	σελ. 13
1.3.6 Robert J. Sternberg -Τριαρχική θεωρία.....σελ.16	σελ.16
1.3.7 Howard Gardner- Θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης.....σελ. 17	σελ. 17
1.4 Βιολογική και Γενετική βάση της νοημοσύνης .....σελ. 19	σελ. 19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΨΥΧΟΜΕΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

2.1 Η ανάπτυξη της ψυχομετρίας.....σελ. 24	σελ. 24
2.2 Η μέτρηση της νοημοσύνης-Τα τεστ .....σελ. 24	σελ. 24
2.3 Ο Δείκτης Νοημοσύνης (IQ) ως μέσο μέτρησης νοητικού δυναμικού σελ.29	σελ.29
2.4 Η κατανομή της νοημοσύνης και του Δείκτη Νοημοσύνης.....σελ.32	σελ.32
2.5 Η έννοια του ψυχομετρικού οργάνου.....σελ.35	σελ.35
2.6 Ψυχομετρικά όργανα γνώσεων και νοητικών ικανοτήτων.....σελ.36	σελ.36
2.7 Ψυχομετρικά όργανα γνωρισμάτων της προσωπικότητας.....σελ.37	σελ.37
2.8 Ερωτήσεις εξέτασης του βαθμού ψεύδους.....σελ.38	σελ.38
2.9 Λόγοι χρήσης της κανονικής κατανομής.....σελ.38	σελ.38
2.10 Κλίμακες μέτρησης νοημοσύνης.....σελ.39	σελ.39
2.10.1 Κλίμακα Binet-Simon σελ.39	σελ.39
2.10.2 Κλίμακα Stanford-Binet σελ.40	σελ.40
2.10.3 Κλίμακα Wechsler σελ.40	σελ.40
2.10.4 Κλίμακα Raven.....σελ.41	σελ.41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο:ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

3.1 Η αίσθηση - το αίσθημα και η συναισθηματική επικοινωνία.....σελ.	42
3.2 Ιστορική αναδρομή της έννοιας της συναισθηματικής νοημοσύνης	σελ.44
3.3.Εννοιολογικές διασαφήσεις-Ορισμοί της Συναισθηματικής Νοημοσύνης.....	σελ.46
3.4 Θεωρητικές προσεγγίσεις και τρόποι μέτρησης της συναισθηματικής νοημοσύνης.....	σελ.50
3.5 Μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης με τεστ αυτοαναφοράς.....	σελ.51
3.6 Το θεωρητικό μοντέλο των Mayer, Salovey & Caruso: Η συναισθηματική νοημοσύνη ως μια νοητική ικανότητα.....	σελ.53
3.7 Το θεωρητικό μοντέλο του Reuven Bar-On: Ο Δείκτης Συναισθηματικής Νοημοσύνης.....	σελ.55
3.8 Το θεωρητικό μοντέλο του Daniel Goleman: Η Συναισθηματική Επάρκειας.....	σελ.58
3.9 Η έννοια και ο ρόλος της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης.....	σελ.60
3.10 Το μοντέλο της ΣΝ ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας.....	σελ.62
3.11 Η σχέση της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης με την αντικειμενική συναισθηματική νοημοσύνη.....	σελ.67
3.12 Συναισθηματική νοημοσύνη και προσωπικότητα	σελ.69
3.13 Εφαρμογές της συναισθηματικής νοημοσύνης.....	σελ.74

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο : ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

4.1 Η έννοια της προσωπικότητας	σελ.77
4.2 Βιολογική-Κοινωνική-Ψυχολογική προσέγγιση.....	σελ.80
4.3 Γενετική της συμπεριφοράς.....	σελ.81
4.4 Γενετική προικοδότηση- Ο ρόλος της κληρονομικότητας.....	σελ. 82
4.5 Περιβαλλοντικοί παράγοντες και προσωπικότητα.....	σελ.84
4.6 Αλληλεπίδραση γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων.....	σελ.85
4.7 Γενικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα.....	σελ.87
4.8 Σταθερότητα και μεταβολή της προσωπικότητας.....	σελ.89
4.9. Η Παραγοντική Αναλυτική Θεωρία τύπων του H. Eysenck.....	σελ.90

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΗΓΕΣΙΑ

5.1 Ανθρώπινες ικανότητες και νοημοσύνη	σελ.97
5.2 Η συμβολή της συναισθηματικής νοημοσύνης στο σύγχρονο ανταγωνιστικό Περιβάλλον.....	σελ.98
5.3 Η δυναμική των συναισθημάτων στο εργασιακό πεδίο.....	σελ.100
5.4 Η συναισθηματική νοημοσύνη στο πλαίσιο της οργάνωσης.....	σελ.103
5.5 Η έννοια της Ηγεσίας.....	σελ.106
5.6 Σύγχρονες προσεγγίσεις της ηγεσίας.....	σελ.108
5.7 Συναισθηματική νοημοσύνη και ηγεσία.....	σελ.109
5.8 Στυλ Ηγεσίας σύμφωνα με τους Lewin, Lippit and White (1939).....	σελ.111
5.9 Η «Χαρισματική Ηγεσία».....	σελ.112
5.10 Χαρισματική Ηγεσία και Συναισθηματική Νοημοσύνη.....	σελ.114
5.11 Η Μετασχηματιστική Ηγεσία και η σχέση της με τη Συναισθηματική Νοημοσύνη.....	σελ.116
5.12 Υπαρξιακή νοημοσύνη.....	σελ.121

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: ΕΡΕΥΝΑ-ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

6.1 Δειγματοληπτικό Πλαίσιο Έρευνας Ερωτηματολογίων.....	σελ.125
6.2 Στατιστική Αξιοπιστία των Ερωτηματολογίων.....	σελ.126
6.3 Σύγκριση Μέσων - Διαμέσων ως προς το φύλο	σελ.128
6.4 Σύγκριση Μέσων - Διαμέσων ως προς το μέγεθος της Συναισθηματικής Νοημοσύνης.....	σελ.134
6.5 Ανάλυση Συσχέτισης – Παλινδρόμησης	σελ.140
6.6 Διαχωριστική Ανάλυση.....	σελ.142

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο:ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ

7.1 Συμπεράσματα.....σελ.146	σελ.146
7.2 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.....σελ.148	σελ.148

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ στην Ελληνική γλώσσα.....σελ.150	σελ.150
---	---------

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.153	σελ.153
-------------------------------------	---------

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....σελ.179	σελ.179
--------------------------------	---------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

«Trait Emotional Intelligence Questionnaire-Short Form- (TEIQue-SF)».....σελ.180	σελ.180
--	---------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

«The short-form revised Eysenck personality Questionnaire-(EPQ-S)».....σελ.182	σελ.182
--	---------

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Σχήμα 1: Ιστορική εξέλιξη της επίδρασης στην ανάπτυξη των θεωριών της νοημοσύνης.....σελ.7	σελ.7
Σχήμα 2: Σχηματική παράσταση Θεωρίας των δύο παραγόντων του C. Spearman.....σελ.8	σελ.8
Σχήμα 3 : Η δομή της νοημοσύνης σύμφωνα με τον Guilford.....σελ.11	σελ.11
Σχήμα 4: Ιεραρχική οργάνωση των νοητικών λειτουργιών κατά τη θεωρία του P.E Vernon.....σελ.13	σελ.13
Σχήμα 5: Τα είδη νοημοσύνης σύμφωνα με τον H. Gardner.....σελ.19	σελ.19
Σχήμα 6: Ιεραρχικό μοντέλο νοητικών ικανοτήτων.....σελ.31	σελ.31
Σχήμα 7: Καμπύλη του Karl Friedrich Gauss για την κατανομή του δείκτη Νοημοσύνης.....σελ.33	σελ.33
Σχήμα 8: Κατανομή της νοημοσύνης σύμφωνα με τις κλίμακες Stanford-Binet και Wechsler.....σελ.34	σελ.34
Σχήμα 9: Το μοντέλο συναισθηματικής νοημοσύνης των Mayer, Salovey & Caruso.....σελ.54	σελ.54
Σχήμα 10: Οι διαστάσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης ως χαρακτηριστικό γνώρισμα (trait EI) που περιλαμβάνει το μοντέλο των Petrides&Furnham (2004).....σελ.64	σελ.64
Σχήμα 11: Ο Ψυχωτισμός ως διάσταση της προσωπικότητας.....σελ.92	σελ.92
Σχήμα 12: Η Εξωστρέφεια ως διάσταση της προσωπικότητας.....σελ.92	σελ.92
Σχήμα 13: Ο Νευρωτισμός ως διάσταση της προσωπικότητας.....σελ.93	σελ.93
Σχήμα 14: Οι διαστάσεις της προσωπικότητας σύμφωνα με τον H. Eysenck.....σελ.95	σελ.95

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 : Cronbach's Alpha παραγόντων συναισθηματικής νοημοσύνης.....σελ. 127
Πίνακας 2 : Cronbach's Alpha παραγόντων προσωπικότητας.....σελ.128
Πίνακας 3 : Περιγραφικά μέτρα συναισθηματικής νοημοσύνης κατά φύλο..... σελ.128
Πίνακας 4 : Περιγραφικά μέτρα νευρωτισμού κατά φύλο.....σελ.130
Πίνακας 5 : Περιγραφικά μέτρα ψυχωτισμού κατά φύλο.....σελ.131
Πίνακας 6 : Περιγραφικά μέτρα αυτοελέγχου κατά φύλο.....σελ.133
Πίνακας 7 : Περιγραφικά μέτρα εξωστρέφειας ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ.....σελ.136
Πίνακας 8: Περιγραφικά μέτρα νευρωτισμού ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ.....σελ.137
Πίνακας 9: Περιγραφικά μέτρα ψυχωτισμού ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ.....σελ.138
Πίνακας 10: Περιγραφικά μέτρα κλίμακας ψεύδους ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ.....σελ.139
Πίνακας 11: Προβλεπτική Ικανότητα Ταξινόμησης για το σύνολο.....σελ.143
Πίνακας 12: Προβλεπτική Ικανότητα Ταξινόμησης για γυναίκες.....σελ.144
Πίνακας 13: Προβλεπτική Ικανότητα Ταξινόμησης για άντρες.....σελ.144

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας προέκυψε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Πρόγραμματος «Διοίκηση Επιχειρήσεων για Στελέχη, E-MBA» του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Ολοκληρώνοντας λοιπόν, τη φοίτηση μου στο τμήμα αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου, οι οποίοι μου παρείχαν την ηθική και συναισθηματική στήριξη για να ολοκληρώσω αυτήν την προσπάθεια μου.

Είναι δύσκολο να βρω τα λόγια να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Μιχάλη Σφακιανάκη. Η άρτια και πολύτιμη καθοδήγηση του καθώς και η συνεχής υποστήριξη που μου παρείχε έπαιξαν τον καθοριστικότερο ρόλο στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας. Τον ευχαριστώ για τον πολύτιμο χρόνο που αφιέρωσε για να με κατευθύνει και πέρα και πάνω από όλα για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ και σε όλους όσους βοήθησαν στη διακίνηση των ερωτηματολογίων καθώς και στους φοιτητές που πρόθυμα συμμετείχαν στην έρευνα.

Πολλές ευχαριστίες ανήκουν και στην οικογένεια και το φιλικό μου περιβάλλον για την υποστήριξη, την αμέριστη συμπαράσταση τους και τη διάθεση τους να με βοηθήσουν.

Τέλος δεν μπορώ να μην αναφερθώ στην κόρη μου, που ήταν για μένα πηγή έμπνευσης και δύναμης σε όλη την πορεία μου. Στην Ανδριάνα αφιερώνω την εργασία αυτή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΔΑΛΙΑΣ

«Νόησις αρχή επιστήμης»

Πλάτωνας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ανθρώπινη Προσωπικότητα χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και ενότητα και ως αντικείμενο συστηματικής μελέτης είναι εξαιρετικά σύνθετο. Η Προσωπικότητα αποτελεί δυναμική οργάνωση σωματικών αλλά και ψυχικών συστημάτων που αλληλεπιδρούν εντός του ατόμου και όχι μια στατική πραγματικότητα. Τα χαρακτηριστικά που κάθε άτομο αναπτύσσει είναι συνδυασμός της γενετικής παρακαταθήκης έμφυτων ιδιοτήτων και της δυναμικής αλληλεπίδρασης των ερεθισμάτων και εμπειριών που το άτομο δέχεται από το περιβάλλον του. Η πράξη δεν είναι απλή κίνηση, αντίθετα εμπεριέχει την έννοια της εμπειρίας, του συλλογισμού, της προετοιμασίας, του χρόνου, είναι πάντοτε εμπρόθετη είτε συνειδητά είτε ασυνειδητά, είναι αποτέλεσμα σωρευμένης εμπειρίας, και μάλιστα βιωμένης μέσα σε ένα σύστημα κοινωνικής οργάνωσης το οποίο για να λειτουργήσει έχει δημιουργήσει θεσμούς, κανόνες, νόμους και αξίες που επιδρούν πάνω στην πράξη.

Η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι η βάση εκκίνησης για την ψυχολογική προσέγγιση. Η ανθρώπινη ψυχή, δηλαδή το κέντρο οργάνωσης και επεξεργασίας των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος και τις πράξεις του ανθρώπου, των περίπλοκων σχέσεων ανάμεσα στη στιγμή που το περιβάλλον προτρέπει τον άνθρωπο και του δίνει ερεθίσματα και τη στιγμή που ο ίδιος ο άνθρωπος εκδηλώνει την πράξη. Οι σχέσεις αυτές που είναι η βάση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, γεννούν στον άνθρωπο παραστάσεις του κόσμου και του εαυτού και συγκροτούν τη λειτουργική ενότητα που ονομάζουμε εγώ ή προσωπικότητα. Οι παραστάσεις αυτές δεν είναι ούτε οι πρώτες αιτίες, ούτε μόνο τα επιφαινόμενα της συμπεριφοράς αν και αποτελούν συστατικό στοιχείο της ερμηνείας της.

Η ανθρώπινη ευφυΐα αποτελεί θεμελιώδη γνωστική λειτουργία και ο βαθμός της νοητικής δύναμης παίζει αποφασιστικό ρόλο στην όλη εξέλιξη και πορεία της προσωπικότητας του ανθρώπου και για το λόγο αυτό από την αρχαία εποχή έχει καταβληθεί προσπάθεια να προσδιορισθεί αριθμητικώς η νοημοσύνη, και επί τη βάσει

αυτού του αριθμού να διακριθούν τα άτομα. Με τις κλίμακες μέτρησης της νοημοσύνης επιδιώχθηκε να προσδιορισθεί αριθμητικά ο βαθμός ανάπτυξης της νόησης και μέσω αυτής ο βαθμός όλης της ψυχικής εξέλιξης.

Η ύπαρξη πολλών και διαφορετικών μοντέλων για τη συναισθηματική νοημοσύνη υποδηλώνει ότι είναι δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια το εννοιολογικό περιεχόμενο και οι διαστάσεις της. Τα προβλήματα που εμφανίζονται κατά τις προσπάθειες μέτρησης, προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τη δυσχέρεια σύλληψης και οριοθέτησης της. Η νοημοσύνη ή νόηση δεν είναι κάτι αυτόνομο και ανεξάρτητο αλλά μια λειτουργία αχώριστα εννοηστρομένη μέσα στις άλλες ψυχικές λειτουργίες. Η απόσπαση της από το ενιαίο και ακατάμητο και η στάθμιση της φαίνεται αδύνατη καθώς λειτουργεί μέσα σε ένα όλο και αν αποχωρισθεί από αυτή την ολότητα χάνει την ουσία της. Είναι ευνόητο ότι μόνο όταν γνωρίζει κανείς με ακρίβεια τι είναι αυτό που σκοπεύει να μετρήσει ή να εκτιμήσει, τότε μόνο μπορεί να το πετύχει. Όπως επισημαίνει ο Howe η αντίληψη ότι τα τεστ μπορούν να μετρήσουν την ενδότερη σύσταση (underlying quality) της νοημοσύνης είναι λανθασμένη. Έτσι μαζί με την νοημοσύνη μετριέται και η αντιληπτική ικανότητα ή η φαντασία, μαζί με την ευφυΐα προσδιορίζεται η μνήμη ή ελέγχεται η γλωσσική δεξιότητα και κάποιες φορές αντί της ευφυΐας εκτιμάται η γνώση.

Αυτό που αναπόφευκτα συμβαίνει στον τομέα της έρευνας της ανθρώπινης προσωπικότητας και της νόησης είναι ότι ο κάθε μελετητής έχει αφετηρία του ορισμένη θεωρία για τη φύση του ανθρώπου. Η εκκίνηση αυτή αλλά και η βάση στήριξης επηρεάζει όλη την πορεία της εργασίας αλλά και την τελική κατάληξη της. Είναι ανέφικτη η απαλλαγή από οποιεσδήποτε προϋποθέσεις, υφιστάμενες αντιλήψεις, ιδέες και θεωρίες η ελευθερία από προκαταλήψεις και η πλήρης αντικειμενικότητα. Αυτός ο επηρεασμός υφίσταται και στην επιλογή της αντικειμένου, αλλά και στην επιλογή της μεθόδου της έρευνας. Όπως υποστηρίζεται από τους επικριτές της θεωρίας της συναισθηματικής νοημοσύνης αυτή δεν αποτελεί μια εννοιολογική κατασκευή διαφορετική από εκείνη στην οποία αναφέρονται οι θεωρίες προσωπικότητας. Είναι γεγονός ότι οι παραπάνω θεωρίες για τη συναισθηματική νοημοσύνη μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία με τις θεωρίες προσωπικότητας. Επομένως, ισχυρίζονται πως πρόκειται απλώς για μια μετονομασία κάποιων χαρακτηριστικών προσωπικότητας (Davies et al., 1998).

Το ζήτημα της ευφυΐας προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον και χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης. Η συναισθηματική νοημοσύνη που αναπτύχθηκε τις τελευταίες

δεκαετίες απέκτησε μεγάλη σημασία και έχει πλήθος εφαρμογών στον εργασιακό χώρο, στον τομέα της εκπαίδευσης και στην ανάπτυξη ευρέους φάσματος δεξιοτήτων σε επίπεδο ηγεσίας. Όπως αναφέρουν οι Sternberg και Davidson (1986) «Η ευφυΐα είναι χωρίς αντίρρηση η πιο πολύτιμη φυσική πηγή πλούτου που μπορεί να διαθέτει ένας πολιτισμός»

Βασικός στόχος της παρούσας διπλωματικής είναι μέσω της έρευνας που τα αποτελέσματα της παρουσιάζονται στο έκτο Κεφάλαιο να διερευνηθεί η υπόθεση που απασχολεί την διεθνή βιβλιογραφία για το κατά πόσο η «πληροφορία» που προκύπτει από τη συναισθηματική νοημοσύνη και τους αντίστοιχους παράγοντες της που εκτιμώνται μέσω ερωτηματολογίων με τη μέθοδο της αυτοαναφοράς εμπεριέχεται σε σημαντικό βαθμό ή ακόμα και σε πλήρη βαθμό στην αντίστοιχη «πληροφορία» που προκύπτει από τους παράγοντες της προσωπικότητας.

Πιο συγκεκριμένα η διπλωματική εργασία η οποία αποτελείται από επτά κεφάλαια και δύο παραρτήματα οργανώθηκε ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η εννοιολόγηση του όρου νοημοσύνη και διερευνώνται οι πολυσχιδείς έννοιες και οριοθετήσεις που κυριάρχησαν πάνω από έναν αιώνα. Περιγράφονται οι διάφορες προσεγγίσεις μέσα από μια ιστορική ανασκόπηση της έννοιας της νοημοσύνης και αναπτύσσονται οι θεωρίες της όπως αυτές εκφράστηκαν διαχρονικά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνεται η ψυχομετρική προσέγγιση της νοημοσύνης. Αναλύεται διαχρονικά η ανάπτυξη της ψυχομετρίας, η μέτρηση της νοημοσύνης μέσω των τεστ, ο δείκτης νοημοσύνης και η αντίστοιχη κατανομή του και οι κλίμακες μέτρησης νοημοσύνης.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η συναισθηματική νοημοσύνη. Γίνεται ιστορική αναδρομή της έννοιας της συναισθηματικής νοημοσύνης και δίνονται ορισμοί και τρόποι μέτρησης της. Ακολουθεί η ανάπτυξη της σχέσης συναισθηματικής νοημοσύνης και προσωπικότητας καθώς και εφαρμογές της.

Στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφεται η έννοια της προσωπικότητας με τις αντίστοιχες προσεγγίσεις της και αναλύεται τη σχέση των γενετικών και

περιβαλλοντικών παραγόντων με τη προσωπικότητα καθώς και την αλληλεπίδραση τους.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η σχέση της συναισθηματικής νοημοσύνης και ηγεσίας. Αναλύονται μεταξύ άλλων, οι έννοιες της ηγεσίας της μετασχηματιστικής ηγεσίας και η σχέση τους με τη συναισθηματική νοημοσύνη.

Στο έκτο κεφάλαιο δίνονται τα αποτελέσματα έρευνας που έγινε στους πρωτοετείς φοιτητές Τμήματος Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων Ελληνικού Πανεπιστημίου η οποία περιελάμβανε τη διακίνηση ερωτηματολογίων της συναισθηματικής νοημοσύνης ως χαρακτηριστικού της προσωπικότητας «*Trait Emotional Intelligence Questionnaire*»-*Short Form (TEIQue-SF)* και το τεστ προσωπικότητας «*The short-form revised Eysenck Personality Questionnaire (EPQ-S)*».

Στο έβδομο κεφάλαιο παρατίθενται τα συμπεράσματα της διπλωματικής με έμφαση στα αποτελέσματα της έρευνας. Επίσης δίνονται προτάσεις για περαιτέρω έρευνα και καταγράφονται και οι αντίστοιχοι περιορισμοί.

Τέλος στα δύο παραρτήματα παρατίθενται τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ-ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

*Η γνώση δεν δίδεται με την απάντηση μιας ερώτησης,
αλλά με τη νόηση της απάντησης της ερώτησης
(Ιπποκράτης)*

1.1 Νοημοσύνη: Έννοια-Θεωρητικές προσεγγίσεις

Η νόηση είναι η ψυχική λειτουργία μέσω της οποίας ορίζονται τα όρια και οι συναρτήσεις πραγμάτων, προσώπων, καταστάσεων, γεγονότων. Ως η κατεξοχήν γνωστική λειτουργία, η «έσις του νέου»¹ συγκρίνει, συνδυάζει, αναλύει, γενικεύει, συστηματοποιεί, ελέγχει, σχηματίζει έννοιες, εκφέρει κρίσεις και διατυπώνει συλλογισμούς οικοδομώντας κάτι καινούριο στη βάση εποπτικών και παραστατικών στοιχείων.

Ο βαθμός της νόησης δεν είναι ίδιος για όλα τα άτομα διότι οι ιδιότητες της νόησης έχουν διαφορετικό βαθμό πληρότητας σε αυτά. Η ανεξαρτησία της νόησης δίνει το μέτρο της πρωτοτυπίας και της αυτονομίας του πνεύματος, η ευρύτητα καλύπτει δημιουργικά πολλούς τομείς, η βαθύτητα εμφανίζει την ικανότητα της νόησης να εισχωρεί στην ουσία των πραγμάτων, η ευστροφία επανατοποθετεί και εξετάζει τα προβλήματα υπό νέες οπτικές γωνίες, η ταχύτητα της νόησης αποκαλύπτεται στην υλοποίηση ιδεών, στη λήψη ταχέων αποφάσεων και στην εύρεση πρόσφορων λύσεων σε χρονίζοντα ή επείγοντα προβλήματα. Η ακολουθία της νόησης τέλος φανερώνεται στην ικανότητα της να θεμελιώνει με αυστηρή συνέπεια τους ισχυρισμούς της.

Τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους στην ικανότητά τους να κατανοούν σύνθετες ιδέες, να προσαρμόζονται αποτελεσματικά στο περιβάλλον, να μαθαίνουν μέσω της εμπειρίας τους, να εμπλέκονται σε ποικίλες μορφές συλλογισμού και να αντιμετωπίζουν προβλήματα μέσω της σκέψης. Η ικανότητα προς νόηση η οποία είναι έμφυτη στον άνθρωπο καλείται νοημοσύνη. Η νοημοσύνη αποτελεί μία σύνθετη

---

¹ Πλάτωνας, Κρατύλος 411d

έννοια, που η κατανόησή της μπορεί να γίνει μέσω των εξωτερικών εκδηλώσεων και αποτελεσμάτων της. Οι ορισμοί της νοημοσύνης αποτελούν προσπάθειες διευκρίνισης και οργάνωσης αυτού του σύνθετου φαινομένου. Καθώς η γνώση μας για τη νοημοσύνη αυξάνει και επεκτείνεται, η αρχική αντίληψη της νοημοσύνης ως μιας τεράστιας αποθήκης πληροφοριών έχει αντικατασταθεί από την αντίληψη ότι η νοημοσύνη αποτελεί μια σειρά δομών αλληλοσυνδεόμενης γνώσης, ένα δίκτυο διαδραστικών αλληλοσυσχετίσεων (Gallagher, 2003).

Η έννοια της νοημοσύνης έχει χρησιμοποιηθεί σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και πολιτισμούς. Ο Πλάτωνας ορίζει τη νοημοσύνη ως «τάχος μάθησης». Κάτω από την έννοια αυτή ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης έθεσαν τα τρία συστατικά του νου και της ψυχής: τη νόηση, το συναίσθημα και τη βούληση. Ο Πλάτωνας μάλιστα στη «Φαίδρα» παρομοιάζει τη λειτουργία αυτή με την παράσταση ενός ηνίοχου (η νόηση) που κρατά τα ηνία δυο αλόγων που σέρνουν το άρμα, το συναίσθημα δηλαδή και τη βούληση. Ο ηνίοχος καθοδηγεί και διευθύνει, ενώ τα άλογα προσφέρουν την κινητήρια δύναμη. Ο σημερινός όρος νοημοσύνη (intelligence) προέρχεται από τον όρο «*intelligentia*» που χρησιμοποίησε ο Κικέρωνας για να αποδώσει τον ελληνικό όρο «*νοους*» και τον όρο «*ingenium*» σημαίνει φυσική προδιάθεση ή ικανότητα.

Οι ακαθόριστες αντιλήψεις μας για την έννοια της νοημοσύνης σε προηγούμενες κοινωνίες διαφωτίζονται από την εμπειρία διαμέσου των αιώνων. Οι Αρχαίοι Έλληνες και οι Ρωμαίοι διαπίστωσαν, όπως κι εμείς, ότι οι άνθρωποι διαφέρουν ως προς την ικανότητά τους να μαθαίνουν, να σκέφτονται, να αιτιολογούν, να επιλύουν προβλήματα και γενικά να παράγουν τη σωστή ιδέα. Ως εκ τούτου, η έννοια της νοημοσύνης χρησιμοποιήθηκε από τους Αρχαίους Ρωμαίους με τον ίδιο σχεδόν τρόπο που χρησιμοποιείται και σήμερα. Ως προς την ομοιότητα με τη σύγχρονη απόδοση του όρου, πριν περίπου 2.500 χρόνια η έννοια αυτή ήταν σαφώς προσδιορισμένη από τον Κομφούκιο (Chan, 1995), ο οποίος θεωρούσε ότι η νοημοσύνη αναφέρεται στην ύπαρξη εξαιρετικού εγκεφάλου και γρήγορου νου, που υποδηλώνει την ταχύτητα της νοητικής λειτουργικότητας και υποστηρίζεται από τις πιο σύγχρονες πειραματικές μελέτες. Επίσης, ο Κομφούκιος έδωσε έμφαση στην αισθητηριακή διάκριση, που αφορά στην ποιότητα των αισθητηρίων οργάνων να προσλαμβάνουν πληροφορίες και να τις χρησιμοποιούν, για να διακρίνουν μεταξύ διαφορετικών αρχών γενικής ισχύος. Ο Κομφούκιος κατηγοριοποίησε τα άτομα σε τρεις τύπους: ανώτερο, μέσο ή κατώτερο. Αυτή η ταξινόμηση παραπέμπει στην κατάταξη των ανθρώπων από χρυσό, ασήμι ή μπρούντζο κατά τον Πλάτωνα, κάτι που αντιστοιχεί σε διαφορές στη νοητική ικανότητα (Eysenck, 2000).

Ο γερμανός P.Hofstatter² καθηγητής της ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου, συνοψίζει σε τέσσερις κατηγορίες τους υπάρχοντες ορισμούς, αναλόγως με τα στοιχεία, που υπογραμμίζουν: Πρώτον ορισμοί, οι οποίοι δέχονται, ότι πρόκειται για έμφυτη ικανότητα, για ομάδα έμφυτων στοιχείων, για ταλέντο το οποίο κατέχει ένα ον σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό (: η λέξη ευφυΐα άλλωστε, σύνθετο από το ευ και το φύομαι, που σημαίνει εσωτερική προίκα)- Δεύτερον ορισμοί, οι οποίοι τονίζουν ότι η ευφυΐα είναι η ικανότητα λύσεως συγκεκριμένων ή αφηρημένων προβλημάτων, ανταποκρίσεως σε νέα καθήκοντα και κυριαρχίας πάνω σε δυσχερείς καταστάσεις χάριν στη δυνατότητα προσαρμογής και στη χρήση των αναγκαίων κάθε φορά μέσων. Τρίτον ορισμοί, οι οποίοι ταυτίζουν την ευφυΐα και την ικανότητα για μάθηση και αξιοποίηση όλων των εμπειριών, οι οποίες αποκτήθηκαν. Τέταρτον ορισμοί, οι οποίοι εξαίρουν την ευφυΐα ως έμφυτη ικανότητα, που εκδηλώνεται «στη σύλληψη, χρήση, ερμηνεία και δόμηση συσχετίσεων και νοητικών συναρτήσεων».

Ο Piaget ένας από τους πιο σημαντικούς και παράλληλα ουσιαστικούς αναμορφωτές στο χώρο της Ψυχολογίας, θεωρεί ότι η νοημοσύνη είναι η κατάσταση ισορροπίας προς την οποία τείνουν όλες οι διαδοχικές αισθησιοκινητικές και γνωστικές προσαρμογές καθώς και όλες οι, λειτουργικής φύσης ανταλλαγές του οργανισμού με το περιβάλλον του (Piaget, 1999).

Οι Binet και Simon (1916) δίνουν πολύ ενδιαφέρουσες και συγκεκριμένες έννοιες για τη νοημοσύνη. Αναφέρουν ότι η νοημοσύνη ορίζεται από μία θεμελιακή ικανότητα και αν αυτή η ικανότητα απουσιάζει, υπάρχουν επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή του ατόμου. Οι ουσιαστικότερες εκδηλώσεις της νοημοσύνης, κατά τους Binet και Simon, είναι η σωστή κρίση, η σωστή κατανόηση, ο σωστός συλλογισμός. Ισχυρίζονται ότι τον ουσιαστικότερο ρόλο στη ζωή του ατόμου, από όλες τις ικανότητες που αναφέρθηκαν, έχει αυτή της κριτικής σκέψης. (Lee, Webberley & Litt, 1987).

Ο Wechsler (1958), Αμερικάνος ψυχολόγος-ψυχομετρητής, όρισε τη νοημοσύνη ως τη γενική και σύνθετη ικανότητα του ανθρώπου να δρα σκόπιμα, να σκέφτεται λογικά και να αντιμετωπίζει με αποτελεσματικότητα τις απαιτήσεις του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντός του.

---

² Hofstatter ,P (1957): Psychologie , Frankfurt, Fischer Bucherei, p. 172

Ο Terman (1916) χαρακτήρισε τη νοημοσύνη «ως την ικανότητα να σκεφτόμαστε αφηρημένα»³. Ο Burt (1955), την περιέγραψε, «ως μια σταθερή, κληρονομημένη, γνωστική ικανότητα», ενώ ο Estes (1982), υποστήριξε ότι αποτελεί «ένα χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς, που καθορίζεται επίσης από τις γνωστικές λειτουργίες και τα κίνητρα». (Hayes 1998).

Ο Gardner (1985) υποστήριξε ότι η νοημοσύνη δεν είναι μία ολική οντότητα, αλλά ένα σύνολο από σχετικά αυτόνομες ικανότητες, ταλέντα και νοητικές δεξιότητες (Δαβάζογλου-Σιμοπούλου, 1999).

Γενικότερα, η νοημοσύνη αποτελεί μία αρκετά σύνθετη νοητική λειτουργία, στην οποία υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες, όπως η ικανότητα για απόκτηση νέων εμπειριών, η προσαρμογή σε νέες καταστάσεις και η αξιοποίηση της παλαιότερης εμπειρίας με σκοπό την αντιμετώπιση νέων δυσκολιών (Κασσωτάκης & Φλουρή, 2006). Η έννοια της νοημοσύνης στη σύγχρονη εποχή συνδέεται με την ικανότητα του ατόμου να κρίνει λογικά, να σκέφτεται με αφαιρετικό τρόπο, να επιλύει νοητικά προβλήματα και να μαθαίνει γρήγορα. Σε βιβλίο των Snyderman και Rothman(1988), οι απαντήσεις πάνω από 600 ειδικών στο χώρο της Ψυχολογίας ως προς την έννοια της νοημοσύνης, συνέκλιναν στα εξής: το 99,3% συμφώνησε ως προς τη σπουδαιότητα της αφηρημένης και λογικής σκέψης, το 97,7% ως προς την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και το 96% ως προς την ικανότητα απόκτησης γνώσης⁴. Σε γενικές γραμμές, η έννοια της νοημοσύνης μπορεί να οριστεί ως ένα σύστημα παραγόντων σκέψης και μνήμης, λειτουργιών ή διαδικασιών (Guilford, 1956).

Κατά μία άλλη έννοια, η νοημοσύνη μπορεί να θεωρηθεί ως η ποσότητα και η ποιότητα της ανθρώπινης γνωστικής «εργαλειοθήκης», η οποία περιλαμβάνει βασικές γνωστικές λειτουργίες (Elshout, 1983). Το περιεχόμενο και η ποιότητα αυτής της εργαλειοθήκης καθορίζεται από το βιολογικό υπόστρωμα, αλλά και από τις ευκαιρίες που το άτομο ψάχνει, αλλά και προσφέρει το περιβάλλον του για την απόκτηση χρήσιμων γνωστικών στρατηγικών. Υπό το ίδιο σκεπτικό, οι Humphreys (1989), Snow (1989), Snow και Lohman (1984) θεωρούν τη νοημοσύνη ως το αποκτηθέν ρεπερτόριο των διανοητικών και γνωστικών δεξιοτήτων που είναι διαθέσιμες σε ένα άτομο σε ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο.

---

³ Terman, L.M. (1916). *The measurement of intelligence*. Boston: Houghton Mifflin.

⁴ Snyderman, M., and Rothman, S. (1988). *The IQ Controversy*. Transaction Publishers.

1.2 Ιστορική ανασκόπηση της έννοιας της νοημοσύνης

Πρωτοπόρος της σύγχρονης προσπάθειας για τη μέτρηση της νοημοσύνης θεωρείται ο Sir Francis Galton (1822-1911), Άγγλος πολυμαθής, εξάδερφος του Κάρολου Δαρβίνου με αξιοσημείωτη συμβολή σε ποικίλους τομείς όπως αυτοί της μετεωρολογίας, βιολογίας, ανθρωπολογίας, στατιστικής, ψυχολογίας και εγκληματολογίας. Το 1860 ο Sir Francis Galton δημιούργησε ένα τεστ νοημοσύνης, το οποίο αποτέλεσε πρόδρομο αυτών του 20ου αιώνα, προσπαθώντας να αποδείξει ότι η νοημοσύνη είναι κληρονομική. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποίησε ποσοτικές μελέτες που αφορούσαν στα υποκείμενα και στις οικογένειές τους. Το 1869 χρησιμοποιώντας μέθοδο που αναφέρεται ως το πρώτο παράδειγμα ιστοριομετρίας (Historiometry) δημοσιεύτηκε το βιβλίο του «Hereditary Genius: An inquiry into its laws and consequences», μια βιογραφική μελέτη διαπρεπών Βικτωριανών αλλά και άλλων μελών της κατώτερης τάξης όπου υποστηρίζει ότι η νοημοσύνη είναι θέμα εξαιρετικών αισθητηριακών και αντιληπτικών ικανοτήτων που μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά.

Το 1874 προκειμένου να ενισχύσει τα αποτελέσματα των ερευνών του σχεδίασε ερωτηματολόγια τα οποία διακίνησε στα μέλη της Royal Society, που αποτελούνταν από πρόσωπα που διακρίνονταν για τη συμβολή τους στην προαγωγή της γνώσης και των επιστημών και κατέταξε σειρά χαρακτηριστικών όπως η καταγωγή και το επάγγελμα των γονέων τους, η σειρά γέννησης τους στην οικογένεια δημοσιεύοντας το έργο του : «English men of science: their nature and nurture». Στόχος του ήταν να ανακαλύψει αν η κλίση τους προς την επιστήμη ήταν εγγενής ή οφειλόταν στην υποστήριξη και ενθάρρυνση από το περιβάλλον τους, δηλαδή αν ήταν αποτέλεσμα της φύσης ή της ανατροφής τους.

Σύμφωνα με τον Galton κάθε γενιά έχει τεράστια επίδραση στα φυσικά χαρίσματα των επόμενων και αποτελεί χρέος στην ανθρωπότητα η διερεύνηση του εύρους αυτής της δύναμης και η εξάσκηση της με τέτοιο τρόπο και σύνεση ώστε να αποβεί περισσότερο επωφελής για τους μελλοντικούς κατοίκους της Γης.

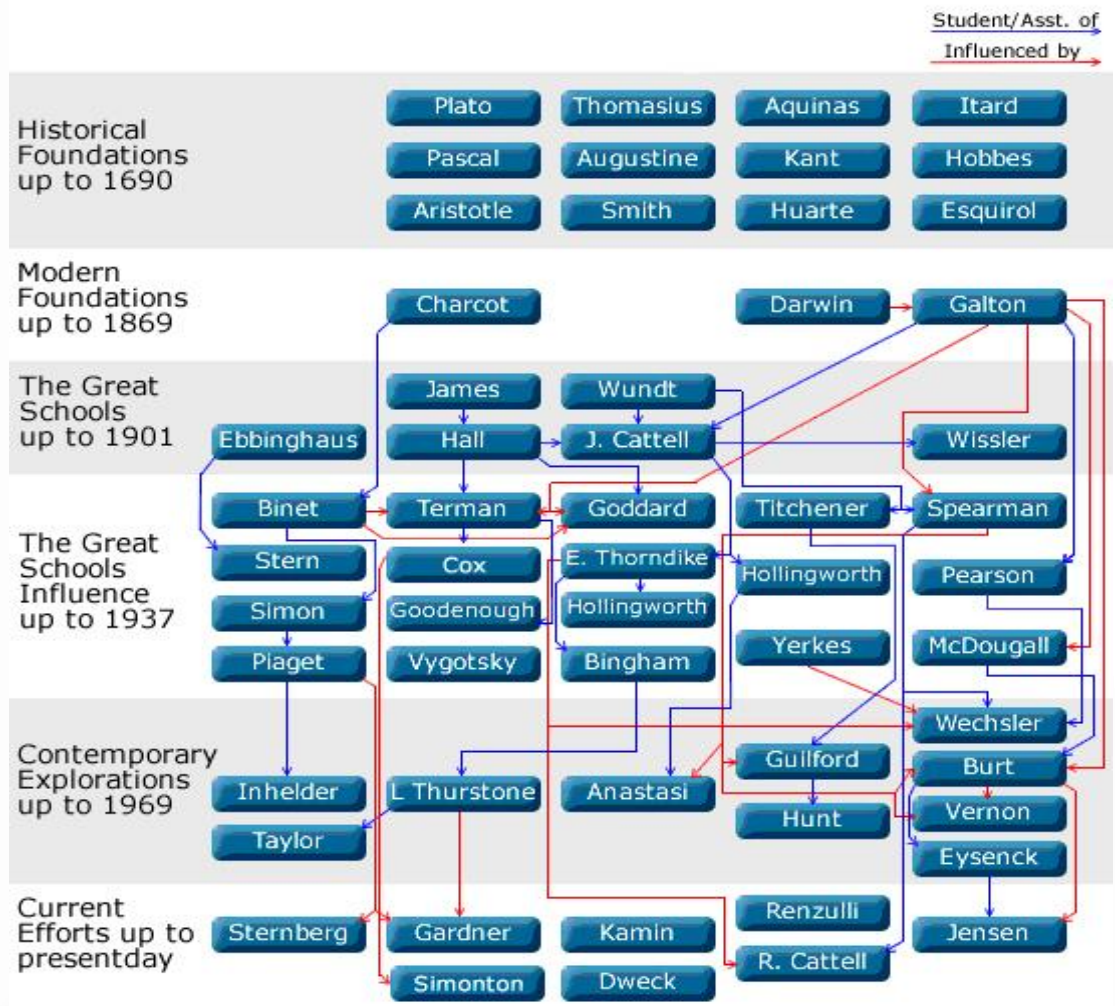
Στον Galton αποδίδεται επίσης και η περιγραφή και ανάλυση δύο σημαντικών στατιστικών εννοιών, της μεσοσταθμικής παλινδρόμησης και του δείκτη συνάφειας.

Επίσης εισήγαγε τη μέθοδο της στατιστικής συσχέτισης η οποία συνεχίστηκε από το μαθητή του Karl Pearson και από τον Spearman.

Το 1879 ιδρύεται στη Λειψία της Γερμανίας το πρώτο ψυχολογικό εργαστήριο από τον Wilhelm Wundt. Μαθητής του Wundt υπήρξε ο Αμερικανός ψυχολόγος James McKeen Cattell (1860-1944) ,ο οποίος όπως και ο Galton πίστευε ότι η νοητική λειτουργία μπορεί να μετρηθεί με τεστ που εξετάζουν τη διάκριση των αισθητηριακών ερεθισμάτων και το χρόνο αντίδρασης σε διάφορα ερεθίσματα. Δημιούργησε στις ΗΠΑ ένα εργαστήριο πειραματικής ψυχολογίας και συνέβαλε στην εξάπλωση του ενδιαφέροντος για τη μέτρηση της νοημοσύνης. Ανέπτυξε μια σειρά από τεστ που αφορούσαν τη μέτρηση της μυϊκής δύναμης, την ευαισθησία στον πόνο, την οξύτητα της όρασης και της ακοής ,τη διάκριση των ερεθισμάτων ανάλογα με το βάρος τους, τη μνήμη τους και τα εφάρμοζε σε φοιτητές για να αξιολογήσει το επίπεδο της νοητικής τους λειτουργίας. Ο James McKeen Cattell χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τον όρο «νοητικό τεστ» το 1890 στη δημοσίευσή του με τίτλο: «Mental Tests and Measurements».

Το 1896 ο Γάλλος ψυχολόγος Alfred Binet και ο Theodore Simon ανέπτυξαν μεθόδους μέτρησης της νοημοσύνης οι οποίες έδιναν έμφαση στις ανώτερες πνευματικές λειτουργίες, αντί στις αντιληπτικές λειτουργίες που αξιολογούνταν μέχρι τότε. Θεώρησε την έννοια της νοημοσύνης ως μια γενική αδιαφοροποίητη πνευματική ικανότητα που είναι γνωστή ως μονοπαραγοντική θεωρία. Το 1905 παρουσιάστηκε η πρώτη κλίμακα νοημοσύνης που έφερε το όνομα των δημιουργών της, Binet- Simon, κατόπιν αιτήματος του Γάλλικού Υπουργείου Παιδείας για τη μελέτη των νοητικά καθυστερημένων παιδιών και του τρόπου αγωγής τους στα σχολεία του Παρισιού. Οι Alfred Binet και Theodore Simon εισήγαγαν την ιδέα της νοητικής ηλικίας που θα προέκυπτε από το συνδυασμό της χρονολογικής ηλικίας και της νοητικής ικανότητας. Το 1916 το τεστ προσαρμόστηκε διευρύνθηκε και σταθμίστηκε σε αμερικάνικο δείγμα από τον Lewis Terman καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Stanford και πήρε το όνομα Stanford –Binet προκειμένου να χρησιμοποιηθεί από τον Αμερικάνικο Στρατό κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Σχήμα 1 : Ιστορική εξέλιξη της επίδρασης στην ανάπτυξη των θεωριών της νοημοσύνης

1.3 Θεωρίες της νοημοσύνης

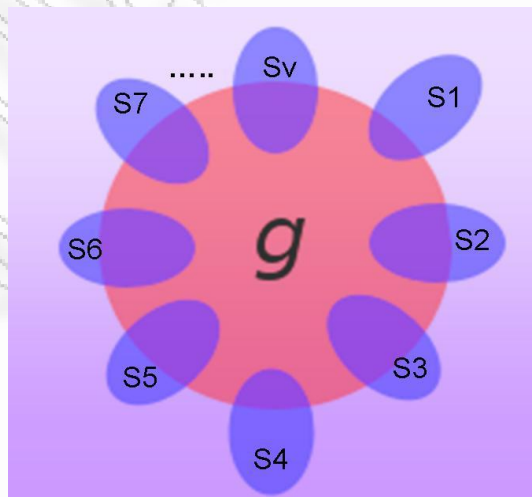
1.3.1 Θεωρία του Charles Spearman - Θεωρία των δύο παραγόντων

Το 1904 ο Βρετανός ψυχολόγος Spearman (1863-1945) έδωσε μια άλλη ερμηνεία στη φύση της νοημοσύνης. Οπαδός καθώς ήταν της εμπειρικής κατεύθυνσης, στηρίχθηκε στη στατιστική ανάλυση και στη συσχέτιση των παραγόντων της

νοημοσύνης για να καθορίσει τη φύση της. Από πειράματα που έκανε διαπίστωσε ότι η απόδοση των υποκειμένων του στα διάφορα κριτήρια παρουσίαζε θετική συνάφεια με ιεραρχική κλιμάκωση. Δηλαδή τα άτομα που πετυχαίνουν καλύτερα αποτελέσματα σε ένα τεστ τείνουν να πετυχαίνουν εξίσου καλά αποτελέσματα και στα άλλα. Είναι όπως έλεγε ο Spearman⁵ σαν να υφίσταται μια γενική ικανότητα, που επενεργεί και κατευθύνει την επίδοση του υποκειμένου σε κάθε δοκιμασία, δηλαδή σαν να υπάρχει ένας γενικός παράγοντας που επηρεάζει την απόδοση.

Τον παράγοντα αυτό τον ονομάζει γενικό παράγοντα και συμβολίζεται με g από τον αγγλικό όρο «general factor». Είναι το σύμβολο της γενικής νοημοσύνης κάθε ατόμου. Πρόκειται για μια έμφυτη δύναμη μέσα στην οποία «βυθίζονται» όλες οι άλλες ικανότητες. Παράλληλα με το γενικό παράγοντα ο Spearman διαπίστωσε την ύπαρξη και άλλων παραγόντων, που τους ονόμασε «ειδικούς» και τους παρίστανε με το γράμμα s ..... Οι παράγοντες αυτοί εκφράζουν τις διάφορες ειδικές δεξιότητες που έχει το άτομο σε επιμέρους τομείς δράσεως. Ο γενικός παράγοντας g είναι ίδιος για όλα τα είδη νοητικής ενέργειας, ο ειδικός παράγοντας s είναι διαφορετικός για κάθε είδος νοητικής ενέργειας.

Σχήμα 2 : Σχηματική παράσταση Θεωρίας των δύο παραγόντων του C. Spearman

⁵ Spearman, C. 1927, The abilities of man, Mc Millan

1.3.2 Θεωρία των πρωτογενών παραγόντων- Θεωρία του Louis Thurstone

Η διαπίστωση του Spearman για την ύπαρξη των παραγόντων g και s οδήγησε άλλους ερευνητές στη διατύπωση θεωριών πολλών παραγόντων. Ο L.L. Thurstone ξεκίνησε από την ιδέα ότι θα ήταν δυνατόν να αναγάγει όλες τις συνάφειες των επιδόσεων στις ενότητες ερωτήσεων (υποτέστ) σε ομάδες παραγόντων, χωρίς να είναι απαραίτητη η υπαγωγή τους σε έναν γενικό παράγοντα, όπως έπραξαν ο Spearman και ο Thorndike. Έτσι το 1938 παρουσίασε τη θεωρία των πρωτογενών παραγόντων της νοημοσύνης αναγνωρίζοντας τους εξής επτά βασικούς:

1. [V] *Verbal Comprehension* – (Γλωσσική κατανόηση): συνίσταται στην κατανόηση της έννοιας των λέξεων και του λόγου.

2. [W] *Word Fluency* – (Γλωσσική ευχέρεια): συνίσταται στην ευκολία και στην ταχύτητα με την οποία το άτομο χρησιμοποιεί μεμονωμένες λέξεις στο γραπτό και στον προφορικό λόγο.

(Πρόκειται για δύο ανεξάρτητους παράγοντες, καθόσον πολλά άτομα παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές στη γλωσσική κατανόηση, όπου η κατανόηση της σημασίας των λέξεων ασκεί σημαντικό ρόλο, και στη γλωσσική ευχέρεια, όπου σημαντικό ρόλο ασκεί η ικανότητα παραγωγής λόγου)

3. [N] *Number* – (Αριθμητική ικανότητα) συνίσταται στην ταχύτητα και ακρίβεια με την οποία το άτομο εκτελεί απλές αριθμητικές πράξεις.

4.[S] *Space* – (Αντίληψη του χώρου) αναφέρεται στον προσδιορισμό της θέσης και του προσανατολισμού γεωμετρικών σχημάτων στο χώρο.

5. [M] *Memory* – (Μνήμη) αναφέρεται στην ευχέρεια με την οποία το άτομο εντυπώνει, διατηρεί και αναπλάθει λέξεις, γράμματα, αριθμούς κ.λ.π. (Παρασκευόπουλος, 1982, Stenberg 2004).

6. [P] *Perceptual Speed* – (Ταχύτητα αντίληψης) συνιστάται στην ταχεία και ακριβή αντίληψη οπτικών λεπτομερειών, ομοιοτήτων και διαφορών κ.τ.ό.

7.[R] Reasoning – (Συλλογιστική ικανότητα) Συνίσταται στην εξεύρεση του κοινού κανόνα (της νομοτελειακής σχέσης) που διέπει διάφορες καταστάσεις ή φαινόμενα και μπορεί να μετρηθεί με επαγωγικούς και απαγωγικούς συλλογισμούς.

Ο Thurstone υποστήριζε ότι σε κάθε πνευματική δραστηριότητα του ανθρώπου συμμετέχουν συνδυασμένα και σε διαφορετικό βαθμό περισσότεροι από ένας πρωταρχικοί παράγοντες της νοημοσύνης. Η θεωρία του επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την έρευνα για τη νοημοσύνη και πολλά τεστ νοημοσύνης κατασκευάζονται με βάση τους πρωταρχικούς παράγοντες που προσδιόρισε ο ίδιος.

1.3.3 Πολυδιάστατη οργάνωση της νοημοσύνης- Θεωρία του Guilford

Ο J.P Guilford, αρνούμενος την ύπαρξη του γενικού νοητικού παράγοντα g που είχε εισάγει ο Spearman προσπάθησε να αναπτύξει μια ολοκληρωμένη θεωρία για τη δομή της νοημοσύνης, η οποία συνοργανώνει τις επιμέρους πρωτογενείς νοητικές ικανότητες σε ένα ενιαίο σύστημα. Διατύπωσε ένα τρισδιάστατο θεωρητικό πρότυπο και υποστήριξε ότι για να εξηγήσει κανείς τη επίδοση του ατόμου σε ένα νοητικό έργο θα πρέπει να λάβει υπόψη του τις τρεις διαστάσεις που είναι οι ακόλουθες :

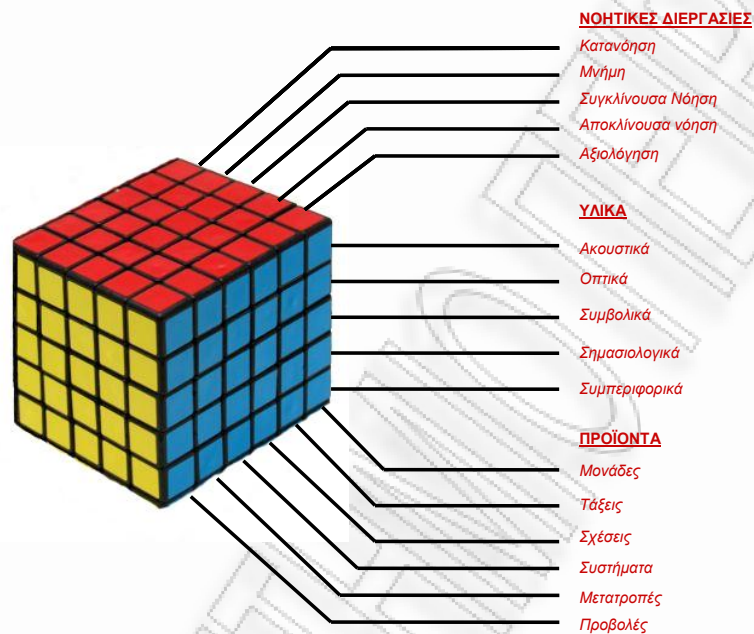
A) **οι διεργασίες** , οι οποίες αποτελούν τις βασικές νοητικές λειτουργίες του νου και οι οποίες είναι πέντε: η κατανόηση, η μνήμη, η συγκλίνουσα νόηση, η αποκλίνουσα νόηση και η αξιολόγηση.

B) **το υλικό ή περιεχόμενο** που αποτελείται από τα στοιχεία πάνω στα οποία επενεργούν οι διεργασίες. Το γνωστικό υλικό διακρίνεται σε τέσσερα είδη: σχηματικό, συμβολικό, σημασιολογικό, και συμπεριφορικό ή υλικό διαγωγής.

Γ) **τα προϊόντα** που αναφέρονται στο αποτέλεσμα της επενέργειας των διεργασιών πάνω στο υλικό. Τα γνωστικά προϊόντα διακρίνονται σε έξι είδη: τις μονάδες, τις τάξεις, τις σχέσεις, τα συστήματα, τις μετατροπές και τις συνεπαγωγές ή προβολές.

Σχήμα 3 : Η δομή της νοημοσύνης σύμφωνα με τον Guilford

Οι συνδυασμοί των πέντε τύπων των νοητικών διεργασιών, των τεσσάρων τύπων του περιεχομένου και των έξι τύπων του προϊόντος καθορίζουν τις 120 ικανότητες στη δομή του νοητικού του μοντέλου. Το 1982 τις επέκτεινε σε 150 αφού αναγνώρισε πέντε ειδών υλικά: ακουστικά, οπτικά, συμβολικά, σημασιολογικά, και συμπεριφορικά (Guilford, 1967, Guilford & Hoerfner, 1971)

Στις νοητικές του διεργασίες (που ορίζονται από τον ίδιο ως κατανόηση) περιλαμβάνονται νοητικές λειτουργίες όπως η μνήμη, οι γνωστικές διεργασίες και η συγκλίνουσα νοητική παραγωγή (δηλαδή, η επίτευξη της σωστής απάντησης σε ένα πρόβλημα). Τα περιεχόμενα περιλαμβάνουν όρους όπως η σημασιολογία (των λέξεων), η συμβολικότητα (αριθμοί) η συμπεριφορά (ανθρώπινες σχέσεις) και η

οπτικότητα (εικόνες). Στα προϊόντα περιλαμβάνονται τα είδη των απαντήσεων που απαιτούνται όπως μονάδες (π.χ λέξεις, αριθμοί, εικόνες) ή σχέσεις.

Το θεωρητικό πρότυπο του Guilford είχε μεγάλη απήχηση γιατί εξετάζει τη γνωστική λειτουργία ως ένα διαφοροποιημένο, αλλά ενιαίο όλο. Ιδιαίτερη σημασία έχει αποδοθεί στη διάκριση ανάμεσα στις πέντε νοητικές διεργασίες στο πρότυπο αυτό του Guilford. *Η κατανόηση* αφορά τις ικανότητες της προσοχής, της παρατήρησης, της αντίληψης και της ερμηνείας των παραστάσεων. *Η μνήμη* από την άλλη αντιπροσωπεύει τις ικανότητες που αναφέρονται στην εντύπωση, στη διατήρηση και στην ανάπλαση των παραστάσεων. *Η συγκλίνουσα νόηση* αφορά τις ικανότητες που έχει το άτομο να αναλύει, να συνθέτει, να συγκρίνει και να ταξινομεί τις παραστάσεις και τις έννοιες σύμφωνα με τη λογική και με σκοπό τη μια λογική λύση. *Η αποκλίνουσα νόηση* αντιπροσωπεύει μια πιο ελεύθερη πνευματική ενέργεια η οποία αποσκοπεί στην εύρεση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού πιθανών λύσεων. Η διαφοροποίηση αυτή της αποκλίνουσας νόησης ως ιδιαίτερης και ανεξάρτητης νοητικής ιδιότητας του ανθρώπου χάραξε το μονοπάτι στη λήψη μέριμνας για την άσκηση και αγωγή της αποκλίνουσας νόησης, η οποία αποτελεί τον πυρήνα της δημιουργικής σκέψης του ανθρώπου. Τέλος η αξιολόγηση περιλαμβάνει την ικανότητα του ανθρώπου να κρίνει μια ενέργεια σχετικά με την ορθότητα, την πληρότητα, το επιθυμητό και το σκοπό που είχε αυτή η δραστηριότητα βασιζόμενος σε κάποια αξιολογικά ιεραρχημένα κριτήρια.

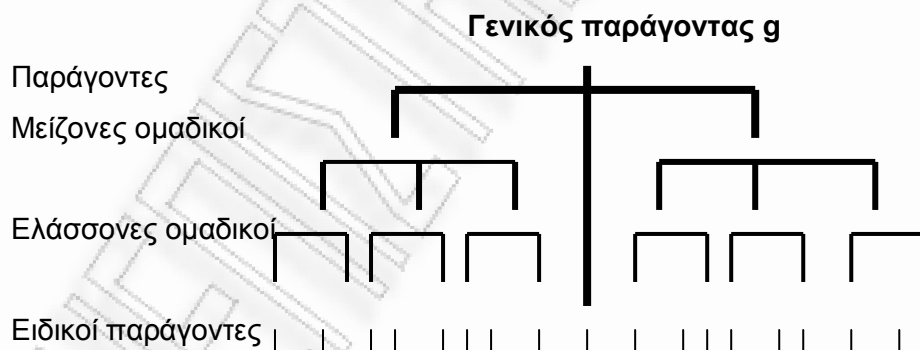
1.3.4 Ιεραρχική οργάνωση της νοημοσύνης-Θεωρία του Vernon

Οι Αμερικανοί ψυχολόγοι ακολουθώντας το παράδειγμα του Thurstone υποστηρίζουν ότι η νοημοσύνη αποτελείται από δέσμη πρωτογενών παρόντων, που ο καθένας τους είναι μια βασική και ανεξάρτητη νοητική ικανότητα και λειτουργεί παράλληλα με τον άλλο. Οι Βρετανοί ψυχολόγοι συνεχίζοντας την παράδοση του Spearman δέχονται την ύπαρξη ενός γενικού παράγοντα g και πολλών ειδικών παραγόντων s , συγχρόνως όμως παρεμβάλλουν και μικρότερους γενικούς παράγοντες διαφόρων βαθμίδων-επιπέδων. Ειδικότερα υποστηρίζουν ότι στη δομή της νοημοσύνης υπάρχει ένας γενικός παράγοντας που είναι κοινός σε όλες τις πνευματικές λειτουργίες. Επιπλέον, υπάρχουν και μείζονες ειδικοί παράγοντες, που ο καθένας τους υπεισέρχεται μόνο σε μια μικρότερη ομάδα πνευματικών δραστηριοτήτων. Η ιεραρχική αυτή διαφοροποίηση των πνευματικών λειτουργιών και η

εξειδίκευση τους γίνεται έως και το επίπεδο των ειδικών παραγόντων s , που ο καθένας τους πλέον υπεισέρχεται μόνο σε μια πνευματική ενέργεια.

Τυπικό παράδειγμα ιεραρχικής οργάνωσης της νοημοσύνης είναι το θεωρητικό πρότυπο του Βρετανού ψυχολόγου P.E Vernon. Σύμφωνα με το Vernon⁶ σε ένα πρώτο επίπεδο υπάρχει ένας γενικός παράγοντας και σε ένα επόμενο επίπεδο υπάρχουν δύο μείζονες παράγοντες οι οποίοι διαφοροποιούνται σε ελάσσονες ειδικούς παράγοντες. Στη συνέχεια είναι δυνατόν να καθοριστούν επιμέρους ελάσσονες ειδικοί παράγοντες σε διάφορα ιεραρχικά επίπεδα. Στο κατώτερο επίπεδο της ιεραρχίας βρίσκονται οι ειδικοί παράγοντες s . Σύμφωνα με τη θεωρία της ιεραρχικής οργάνωσης της νοημοσύνης, οι διαφορές μεταξύ των ατόμων στη νοημοσύνη εκτείνονται ως προς καθένα από τα επάλληλα επίπεδα και τα επιμέρους στοιχεία τους.

Σχήμα 4 : Ιεραρχική οργάνωση των νοητικών λειτουργιών κατά τη θεωρία του P.E Vernon

1.3.5 R.B. Cattell - Ρέουσα και αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη

Η πιο δημοφιλής διέξοδος στη συζήτηση ανάμεσα στον Spearman, τον Thorndike και τον Thurstone για τις διαστάσεις της νοημοσύνης, δόθηκε από τον Reynond Bernard Cattell (1905-1997) ο οποίος πρότεινε ένα ημί-ιεραρχικό μοντέλο

⁶ Vernon, P. (1950) The structure of human abilities, Methuen

των ανθρωπίνων ικανοτήτων με δύο γενικούς παράγοντες στο αποκορύφωμα: τη ρέουσα (fluid) νοημοσύνη (Gf) και την αποκρυσταλλωμένη (crystallized) νοημοσύνη (Gc).

Στις αρχικές εργασίες του ο Cattell (1943) όρισε τη ρέουσα νοημοσύνη «ως μία καθαρά γενική ικανότητα που διακρίνει και αντιλαμβάνεται σχέσεις ανάμεσα σε όλα τα θεμελιώδη στοιχεία (fundamentals) παλιά ή νέα». Απηχούσε τη δράση όλου του φλοιού (cortex) και θεωρούνταν η αιτία του γενικού παράγοντα που βρισκόταν στα τεστ ικανοτήτων των μαθητών, αλλά και της ταχύτητας και προσαρμογής στα τεστ των ενηλίκων. Η ρέουσα νοημοσύνη αυξανόταν μέχρι την εφηβεία και σταδιακά έφθινε. Από την άλλη η αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη (Gc) συνιστάται σε «διακριτές συνήθειες που έχουν εδραιωθεί μέσα από μακρά διάρκεια σε ένα τομέα» και είχαν αποκτηθεί αρχικά με τη λειτουργία της ρέουσας νοημοσύνης, αλλά δεν απαιτείτο πια η «διορατικότητα της αντίληψης». Η σημαντική ψυχολογική διάκριση στη θεωρία του, ήταν ανάμεσα στη διαδικασία (ρέουσα νοημοσύνη) και στο προϊόν (αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη).

Ύστερα από 20 χρόνια ο Cattell (1963) συνέλεξε νέα δεδομένα και μετασημάτισε τη θεωρία του ως εξής: η ρέουσα αντανάκλα τη «φυσιολογική ακεραιότητα του οργανισμού», προϋπόθεση που απαιτείται για την προσαρμογή του ατόμου σε πρωτότυπες καταστάσεις, από τις οποίες αν γίνει επένδυση εμπειριών της μάθησης, παράγεται η αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη. Συνεπώς, η ρέουσα απορρέει από τη φυσιολογία του ατόμου, ενώ η αποκρυσταλλωμένη είναι ένα προϊόν που εξαρτάται από τις περιβαλλοντικά διαφοροποιημένες και εμπειρικά καθορισμένες επενδύσεις της ρέουσας νοημοσύνης (Cattell 1963).

Το σημείο διαμάχης στη θεωρία του Cattell είναι η «φυσιολογική χροιά» που δίνει στη ρέουσα νοημοσύνη και που λίγο ή πολύ αφήνει να εννοηθεί ότι είναι έμφυτη. Ένα μεγάλο μέρος των ψυχολόγων, δέχεται τη διάκριση ανάμεσα στη ρέουσα και την αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη, χωρίς όμως να υποθέτουν ότι η ρέουσα ικανότητα «αντιπροσωπεύει κάτι πιο έμφυτο από την αποκρυσταλλωμένη ικανότητα». (Lohman 1989).

Μάλιστα ο Horn (1985) έγραψε ότι «υπάρχουν καλοί λόγοι να πειστεί κανείς ότι η ρέουσα νοημοσύνη μαθαίνεται τόσο, όσο η αποκρυσταλλωμένη και ότι η αποκρυσταλλωμένη κληρονομείται (είναι έμφυτη) τόσο, όσο η ρέουσα». Επιπρόσθετα, ο Horn (1985) έγραψε ότι η αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη αντανάκλα τις ατομικές

διαφορές στην «εκπολιτισμική μάθηση» (acculturation learning), ενώ η ρέουσα ανακλά τις ατομικές διαφορές στη συμπτωματική μάθηση και στην ανεξάρτητη σκέψη (Horn 1985).

Οι αλλαγές που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια στη θεωρία της ρέουσας και της αποκρυσταλλωμένης νοημοσύνης, περιλαμβάνουν την προσθήκη ορισμένων άλλων δευτερογενών παραγόντων στο μοντέλο οι οποίοι περιγράφονται κάπως διαφορετικά από τον Cattell και από τον Horn.

Ως προς τις προσθήκες ο Horn προσδιόρισε δέκα (10) δευτερογενείς παράγοντες: δύο παράγοντες βαθύτερης επεξεργασίας – ρέουσα ικανότητα και αποκρυσταλλωμένη ικανότητα- τρεις παράγοντες αντιληπτικής οργάνωσης – οπτικοποίηση (visualization), εκπαιδευτική διαδικαστική ταχύτητα (clerical speed) και ακουστική σκέψη (auditory thinking) – τρεις παράγοντες διασυνδετικής επεξεργασίας (βραχυπρόθεσμη απόκτηση και ανάσυρση, μακροπρόθεσμη αποθήκευση και ανάσυρση και ταχύτητα σωστής απόφασης) καθώς και δύο παράγοντες αισθητηριακής πρόσληψης (sensory reception) την ανίχνευση οπτικής αίσθησης και την ανίχνευση ακουστικής αίσθησης. Οι παράγοντες του μοντέλου είναι διευθετημένοι σε ένα «συνεχές» που προοδευτικά εξελίσσεται από την επιφάνεια στη βαθύτερη επεξεργασία ή από τη βρεφική ηλικία στην ενήλικη ζωή (Lohman 1989). Το μοντέλο συνοψίζει σε ένα μεγάλο βαθμό τα όσα είναι γνωστά για την οργάνωση των ανθρωπίνων ικανοτήτων και είναι συμβατό, στην πλειονότητα του, με τις ικανότητες που ο Carroll⁷ (1993) εντόπισε στην επισκόπηση των μετά-αναλύσεων των τελευταίων εξήντα (60) χρόνων στις μελέτες της παραγοντικής ανάλυσης που αφορούν τις ανθρώπινες ικανότητες.

Συναφείς προς τη θεωρία του Cattell είναι και οι θέσεις του A. Jensen για τα δύο επίπεδα της νοημοσύνης (Level I και Level II), επάνω στην οποία θεμελιώνει τις θέσεις του για διαφορετικές αφετηρίες σχολικών επιδόσεων των παιδιών διαφορετικών φυλών και κοινωνικών στρωμάτων.

Επίσης, η θεωρία του D.O. Hebb για την ύπαρξη δύο ειδών νοημοσύνης, τη νοημοσύνη A και B. Η νοημοσύνη A συναρτάται με ιδιότητες του εγκεφάλου και του

---

⁷ Carroll, J. B. (1993). Human cognitive abilities: A survey of factor-analytic studies. Cambridge: Cambridge University Press.

νευρικού συστήματος, οι οποίες προσδιορίζονται από τα γονίδια, και ως εκ τούτου, αποτελεί τη βάση της συνειρμικής σκέψης και της νοητικής ανάπτυξης.

Η νοημοσύνη A συνιστά τη βιολογική βάση για να αποκτήσουμε με την εμπειρία τη νοημοσύνη B, η οποία είναι το αποτέλεσμα των επιδράσεων της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος και υπολογίζεται με τα τεστ, ενώ η A προκύπτει κατά τη στιγμή της σύλληψης του ατόμου.

Προκειμένου να αποφευχθεί η διχοτομία αυτή, ο P. Vernon πρόσθεσε και ένα τρίτο είδος, τη νοημοσύνη C, την οποία συσχέτιζε με τη νοημοσύνη που υπολογίζουμε στα τεστ, τη «ψυχομετρική» νοημοσύνη.

1.3.6 Robert J. Sternberg -Τριαρχική θεωρία

Η Τριαρχική θεωρία της ευφυΐας του Sternberg⁸ (1985) συντίθεται από τρία είδη διανοητικής ευφυΐας, που περιλαμβάνουν τις συνιστώσες της νοημοσύνης την εμπειρία και το περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία του Sternberg (1985) περιλαμβάνει τρεις υποθεωρίες: την υποθεωρία του πλαισίου, η οποία σχετίζει τη νοημοσύνη με τον εξωτερικό κόσμο του ατόμου, την υποθεωρία των δύο όψεων, η οποία σχετίζει τη νοημοσύνη με τον εσωτερικό και τον εξωτερικό κόσμο του ατόμου και τη συνθέτουσα υποθεωρία που σχετίζει τη νοημοσύνη με τον εσωτερικό κόσμο του ατόμου.

Η υποθεωρία του πλαισίου ορίζει την ευφυή συμπεριφορά ως προς τη σκόπιμη προσαρμογή, επιλογή και διαμόρφωση του περιβάλλοντος του ατόμου. Η υποθεωρία των δύο όψεων περιορίζει τον ορισμό θεωρώντας ως πιο σχετική με τη νοημοσύνη είτε την προσαρμογή στο νεωτερικό, είτε την αυτοματοποίηση της επεξεργασίας των πληροφοριών, ή και τα δύο. Η συνθέτουσα υποθεωρία καθορίζει λεπτομερώς τους νοητικούς μηχανισμούς που είναι υπεύθυνοι για τη μάθηση, τον προγραμματισμό, την εκτέλεση και την αξιολόγηση της ευφυούς συμπεριφοράς. Κάθε μία από αυτές εξηγεί μια σημαντική πλευρά της ανθρώπινης νοημοσύνης.

Συγκεκριμένα, οι συνιστώσες της νοημοσύνης περιλαμβάνουν τις εκτελεστικές

---

⁸ Sternberg, R. J. (1985). Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence. Cambridge: Cambridge University Press.

λειτουργίες που χρησιμοποιούνται στο σχεδιασμό, στον έλεγχο και στην αξιολόγηση της επίλυσης προβλημάτων και της λήψης αποφάσεων. Τα ευφυή άτομα είναι ιδιαίτερα ικανά σε αυτές τις συνιστώσες.

1.3.7 Howard Gardner- Θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης

Ο Gardner ⁹(1983) αναγνωρίζει επτά είδη νοημοσύνης, τα οποία είναι αυτόνομα, αφού έχουν ξεχωριστή βιολογική καταβολή στον εγκέφαλο. Πιστεύει ότι, η ανθρώπινη γνώση περιγράφεται καλύτερα ως μια ομάδα από ικανότητες, ταλέντα, ή νοητικές δεξιότητες, την οποία ονομάζουμε «νοημοσύνη». Όλοι μας έχουμε αυτές τις δεξιότητες. Το μόνο που διαφέρει ανάμεσα στους ανθρώπους είναι ο βαθμός της κάθε δεξιότητας και ο τρόπος με τον οποίο τα συνδυάζει. Τα επτά είδη νοημοσύνης σύμφωνα με τον Gardner είναι τα ακόλουθα (Δαβάζογλου-Σιμποπούλου, 1999; Κακαβούλης, 1993; Κασσωτάκης & Φλουρής, 2006):

Γλωσσική νοημοσύνη: αναφέρεται στην ικανότητα της επιλογής των λέξεων με ακρίβεια, στην σωστή ανάλυση ενός κειμένου, στην απομνημόνευση, στην επιχειρηματολογία. Μετά από αρκετές έρευνες των επιστημόνων, έγινε γενικά αποδεκτό ότι η ποικιλία των ατομικών διαφορών ως προς τη γλωσσική νοημοσύνη είναι απεριόριστη.

Μουσική νοημοσύνη: είναι το πρώτο είδος νοημοσύνης που εμφανίζεται κατά την ανάπτυξη του παιδιού και περιλαμβάνει την εκτίμηση της μελωδίας, του ρυθμού και των διάφορων μορφών μουσικής. Αν και η μουσική ικανότητα δεν ερμηνεύεται ως νοημοσύνη στις περισσότερες θεωρίες, ικανοποιεί τα κριτήρια-μαρτυρίες του Gardner για αυτό και τη συμπεριλαμβάνει. **Λογικομαθηματική νοημοσύνη:** χρησιμοποιείται στην αριθμητική, και στους μαθηματικούς υπολογισμούς. **Χωρική νοημοσύνη:** περιλαμβάνει τις ικανότητες του ατόμου να βρίσκει τις διαφορές μεταξύ αντικειμένων, που έχουν ταυτόσημη μορφή ή κάποιες ομοιότητες. Γενικότερα, με αυτό το είδος

---

⁹ Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books, Fontana Press, London.

νοημοσύνης μπορούμε να προσανατολιζόμαστε στο περιβάλλον και να χειριζόμαστε αντικείμενα και έννοιες που έχουν σχέση με το χώρο.

Διαπροσωπική νοημοσύνη: στηρίζεται στην ικανότητα να αντιλαμβανόμαστε τα αισθήματα των άλλων και να εκφράζουμε συναισθήματα μέσω ενός συμβολικού κώδικα.

Ενδοπροσωπική ή ενδοατομική νοημοσύνη: χρησιμοποιείται στην κατανόηση των δυνατοτήτων, των αδυναμιών μας και των συναισθημάτων μας καθώς επίσης και στην αλλαγή ή βελτίωση της συμπεριφοράς μας.

Κινησθητική νοημοσύνη: περιλαμβάνει ικανότητες συντονισμού σωματικών κινήσεων με λεπτούς διαφοροποιημένους τρόπους, καθώς και τις ικανότητες επιδέξιας χρησιμοποίησης αντικειμένων, που απαιτούν λεπτές κινητικές δεξιότητες.

Η Μόττη-Στεφανίδη¹⁰ (1999) κάνει λόγο και για ακόμα δυο είδη νοημοσύνης που πρότεινε ο Gardner. Τα είδη αυτά είναι η *νατουραλιστική νοημοσύνη* και η *υπαρξιακή νοημοσύνη*. Η ύπαρξη της δεύτερης νοημοσύνης δεν έχει αποδειχθεί ακόμα, αν και είναι πιθανή, και περιλαμβάνει τη δυνατότητα ορισμένων ατόμων να συλλογίζονται υπαρξιακά ερωτήματα. Όσον αφορά τη νατουραλιστική νοημοσύνη, αυτή συνδέεται με την ικανότητα αναγνώρισης φυσικών μορφών, γεγονότων και φαινομένων της φύσης.

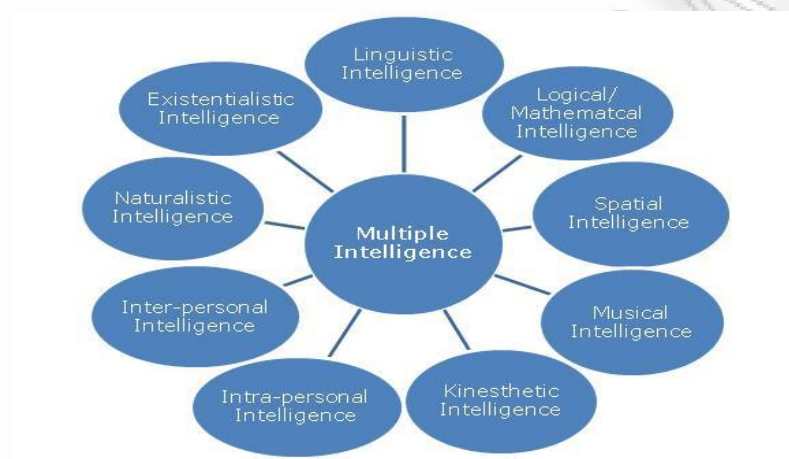
Ο Κακαβούλης¹¹ (1993) αναφέρει πως η θεωρία του Gardner έχει δεχθεί πολλές κριτικές, η σημαντικότερη από τις οποίες είναι κατά πόσο αυτές οι μορφές νοημοσύνης αναφέρονται σε νοητικές ικανότητες ή σε παράγοντες της προσωπικότητας. Παρά τις επικρίσεις που δέχτηκε η συγκεκριμένη θεωρία, είχε μεγάλη απήχηση στο χώρο της εκπαίδευσης, όπου ολόκληρα εκπαιδευτικά προγράμματα καταρτίστηκαν σύμφωνα με αυτή.

---

¹⁰ Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (1999), "Η αξιολόγηση της νοημοσύνης των παιδιών Σχολικής Ηλικίας & Εφήβων". Εγχειρίδιο για Ψυχολόγους. Αθήνα : Ελλ. Γράμματα.

¹¹ Κακαβούλης, Α.Κ. (1993). « Γνωστική Ανάπτυξη και Αγωγή. Μάθηση-Νοημοσύνη-Γλώσσα-Δημιουργικότητα-Νοητική Ανάπτυξη». Αθήνα

Σχήμα 5 : Τα είδη νοημοσύνης σύμφωνα με τον H. Gardner

1.4 Βιολογική και Γενετική βάση της νοημοσύνης

Πολλοί ερευνητές έχουν στραφεί στη μελέτη του εγκεφάλου ως τη βάση της θεώρησης της νοημοσύνης και της μέτρησής της. Πολλές πλευρές της ανατομίας του εγκεφάλου και της Φυσιολογίας έχουν προταθεί ως ενδεχομένως σχετικές με τη νοημοσύνη. Οι διακλαδώσεις των νευρώνων στον εγκεφαλικό φλοιό (Ceci, 1990¹²), ο μεταβολισμός της εγκεφαλικής γλυκόζης (Haier, 1993), η ταχύτητα μεταφοράς νευρικών σημάτων (Reed & Jensen, 1992¹³) αποτελούν κάποιους από τους παράγοντες της Φυσιολογίας που έχει βρεθεί ότι σχετίζονται με τη νοημοσύνη.

Η σύντομη περιγραφή των θεωρητικών προσεγγίσεων έχει αποκαλύψει μία ευρεία κλίμακα των σύγχρονων θεωρήσεων της νοημοσύνης. Η ψυχομετρική προσέγγιση είναι η πιο καλά αποδεδειγμένη, χωρίς να παραγνωρίζεται και η συμβολή

¹² Ceci, S. J. (1990). On intelligence... More or less: A bio-ecological theory of intellectual development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

¹³ Reed, T. E., & Jensen, A. R. (1992). Conduction velocity in a brain nerve pathway of normal adults correlates with intelligence level. *Intelligence*, 16, 259-272.

των άλλων θεωρήσεων. Η σπουδαιότητα της ψυχομετρικής προσέγγισης για τη νοημοσύνη είναι δεδομένη. Από αυτήν έχει προκύψει η πιο συστηματική έρευνα, η οποία βασίζεται στην ψυχομετρική ανάλυση. Οι ψυχομετρικοί αναλυτές έχουν καταφέρει να μετρήσουν με επιτυχία μια ευρεία ομάδα ικανοτήτων, που είναι ξεχωριστές μεταξύ τους, αλλά αλληλοσχετιζόμενες.

Κάποιοι θεωρητικοί επικεντρώνονται στη μεταβλητή που όλες αυτές οι ικανότητες έχουν κοινή, την οποία ο Spearman (1927¹⁴) ονόμασε γενική νοημοσύνη (g). Άλλοι προτιμούν να περιγράψουν αυτό το πολυσύνθετο σύνολο με μία ομάδα ανεξάρτητων παραγόντων. Σε κάθε όμως περίπτωση γίνεται προσπάθεια καθορισμού αυτού του πολυσύνθετου συνόλου, που ονομάζεται νοημοσύνη.

Σχετικά με τη γενετική προέλευση της νοημοσύνης, σύμφωνα με άρθρο¹⁵, που αντανάκλα τις απόψεις 52 ειδικών στη μελέτη της νοημοσύνης, αναφέρεται ότι τα αποτελέσματα των ερευνών δείχνουν κυρίως ότι η κληρονομικότητα ασκεί μία ισχυρότερη επίδραση σε σχέση με το περιβάλλον στις νοητικές διαφορές (Gottfredson 1997). Επικεντρώνονται σε ποικίλες περιπτώσεις διδύμων, όπως σε μονοζυγωτικούς διδύμους και διζυγωτικούς διδύμους (διδύμους που προέρχονται από τη γονιμοποίηση δύο ωαρίων), σε βιολογικά και ετεροθαλή αδέρφια, κάθε ζεύγος από τα οποία ανατράφηκε μαζί ή χωριστά από τη βρεφική ηλικία ή αργότερα στη ζωή. Έρευνα διαπίστωσε ότι πρώτου βαθμού συγγενείς που περιλαμβάνουν γονείς, τα παιδιά τους και τους συγγενείς τους, σχετίζονται γενετικά σε ποσοστό 50% ως προς το γενικό νοητικό παράγοντα g. Επίσης, για 1.017 ζεύγη συγγενών πρώτου βαθμού που υιοθετήθηκαν σε χωριστές οικογένειες, η μέση συσχέτιση με το γενικό νοητικό παράγοντα g είναι 0,22, συμπεραίνοντας ότι οι γενετικοί παράγοντες ερμηνεύουν το μισό της συσχέτισης με τον παράγοντα g. Για υιοθετημένους γονείς και τα υιοθετημένα παιδιά τους η μέση συσχέτιση με το g είναι 0,23, ενώ σε συγγενείς πρώτου βαθμού που έχουν το ίδιο περιβάλλον η συσχέτιση είναι 0,45 (Bouchard & McGue, 1981¹⁶). Ένας κύριος δείκτης της ισχυρής επίδρασης της φύσης, συγκρινόμενη με την ανατροφή, είναι οι έρευνες του Thomas Bouchard (Bouchard, 1995, Bouchard et al.,

---

¹⁴ Spearman, C. E. (1927). *Human cognitive abilities: A survey of factor-analytic studies*. New York: Cambridge University Press

¹⁵ Gottfredson, L. S. (1997). Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography. *Intelligence*, 24, 13-23.

¹⁶ Bouchard, T. J., Jr., & McGue, M. (1981). Familial studies of intelligence: A review. *Science*, 212, 1055-1059.

1996), του οποίου η έρευνα ως προς το θέμα αυτό ξεκίνησε το 1979 με μία μελέτη 100 διδύμων και τριδύμων που ανατράφηκαν χωριστά. Εξέτασε τις σχέσεις φύσης/ανατροφής σε ποικίλες σημαντικές πλευρές της ψυχολογίας και της φυσιολογίας (η γνωστική ικανότητα ήταν ένας από τους παράγοντες διερεύνησης). Το κύριο εύρημά του ήταν ότι η κληρονομικότητα εξηγεί το 70% της διακύμανσης στο νοητικό δείκτη, στοιχείο που είναι ευρέως αποδεκτό, αλλά και άλλοτε στοιχείο διαφωνίας. Σε έρευνα που εξέτασε τη συσχέτιση του παράγοντα g με μονοζυγωτικούς και διζυγωτικούς διδύμους, διαπιστώθηκε ότι οι συσχετίσεις ήταν 0,86 για τους μονοζυγωτικούς και 0,60 για τους διζυγωτικούς διδύμους (Bouchard & McGue, 1981). Όταν εξετάστηκε η περίπτωση μονοζυγωτικών διδύμων που ανατράφηκαν χωριστά, η μέση συσχέτιση με το g ήταν 0,72 (Bouchard & McGue, 1981), στοιχείο που αποτελεί έναν άμεσο υπολογισμό της κληρονομικότητας.

Ένα ακόμη άτομο που συνέβαλε ιδιαίτερα στην έρευνα για τη μελέτη της επίδρασης των γονιδίων και του περιβάλλοντος στο δείκτη νοημοσύνης ήταν ο Robert Plomin, ο οποίος στη μακροχρόνια, πολυμεταβλητή μελέτη υιοθεσίας περιέλαβε 152 παιδιά που υιοθετήθηκαν στον πρώτο μήνα της ζωής τους και 120 μη- υιοθετημένα συνομήλικα παιδιά, που ήταν η ομάδα ελέγχου. Το συμπέρασμα ήταν ότι η κληρονομικότητα ερμηνεύει το 50% της διακύμανσης (Plomin & DeFries, 1983). Ο ίδιος ερευνητής με συνεργάτες του (Plomin et al., 1994¹⁷) διαπίστωσε ότι σχεδόν όλες οι 18 μετρήσεις της κοινωνικής συμπεριφοράς μπορούσαν να εξηγηθούν από γενετικές διαφορές στο δείγμα της έρευνας.

Η κληρονομικότητα δεν συνεπάγεται αμεταβλητότητα. Με άλλα λόγια, η γενετική έρευνα περιγράφει το «τι είναι», αλλά δε συνιστά πρόγνωση για το «τι θα μπορούσε να γίνει». Ενώ τα γονίδια καθορίζουν τα όρια μέσα στα οποία θα αναπτυχθεί η νοημοσύνη, το περιβάλλον επηρεάζει τον τρόπο που η γενετική προδιάθεση θα εκδηλωθεί προς κάποια κατεύθυνση. Η νοημοσύνη απαιτεί και το κατάλληλο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, που μπορεί να είναι τόσο ευρύ, όσο η κοινωνία και τόσο περιορισμένο όσο η οικογένεια ή η τάξη. Η άποψη της ανατροφής υπονοεί ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν στο ίδιο σπίτι πρέπει να είναι παρόμοια μεταξύ τους, διότι μοιράζονται τις ίδιες περιβαλλοντικές επιδράσεις. Το ανθρώπινο δυναμικό χρειάζεται ενθάρρυνση και ενίσχυση και το σχολικό περιβάλλον και η κοινότητα σίγουρα ενισχύουν τη νοημοσύνη. Η Winner (1997) έκανε ανασκόπηση ερευνών για τη

---

¹⁷ Plomin, R., Reiss, D., Herberington, E. M., & Howe, G. W. (1994). Nature and nurture: Genetic contributions to measures of the family environment. *Developmental Psychology*, 3, 32-43.

διαφοροποιημένη διδασκαλία, των οποίων τα αποτελέσματα ήταν γενικά ευνοϊκά υπέρ της διαφοροποίησης της εκπαίδευσης για τα παιδιά με υψηλή νοημοσύνη.

Οι Bouchard και Segal¹⁸ (1985) έχουν περιγράψει τη συμβολή περιβαλλοντικών παραγόντων στη νοητική ικανότητα των παιδιών. Σε γενικές γραμμές, περιγράφονται περιγεννητικοί παράγοντες, που αφορούν σε ανοξία του βρέφους κατά τη γέννηση, στο βάρος του και σε μεταγεννητικούς παράγοντες, όπως είναι ορισμένες παιδικές ασθένειες. Η μελέτη του οικογενειακού περιβάλλοντος αφορά κυρίως στην παροχή ευκαιριών για γλωσσική επικοινωνία, στα κίνητρα για πραγμάτωση σκοπών και γενικά σε ένα πλούσιο σε ερεθίσματα περιβάλλον (Marjoribanks, 1972). Η επόμενη κοινωνική ομάδα, ήτοι το σχολείο, επιδρά θετικά στο νοητικό δείκτη. Συγκεκριμένα, η σχολική εκπαίδευση συμβάλλει προσθέτοντας ένα βαθμό στο αναμενόμενο νοητικό πηλίκο του ενηλίκου (Bouchard & Segal, 1985).

Η επίδραση των γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων στο νοητικό δείκτη είναι δεδομένη. Σε σχέση με την επίδραση των γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων στις διάφορες ηλικίες, τα ευρήματα των ερευνών είναι αξιοσημείωτα. Συγκεκριμένα, ως προς τους περιβαλλοντικούς παράγοντες, μακροχρόνια έρευνα δέκα ετών σε παιδιά που δε σχετίζονταν γενετικά και υιοθετήθηκαν στην ίδια οικογένεια έδειξε ότι περίπου στα οκτώ έτη, η συσχέτιση με τον παράγοντα g ήταν 0,26. Δέκα χρόνια αργότερα η συσχέτιση ήταν κοντά στο μηδέν (Loehlin, Horn, & Willerman, 1989). Αυτά τα ευρήματα δείχνουν ότι το περιβάλλον είναι σημαντικό στους βαθμούς του νοητικού παράγοντα g κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, όταν τα παιδιά ζουν στο ίδιο περιβάλλον. Όμως το κοινό περιβάλλον φθίνει σε σημαντικότητα μετά την εφηβεία. Αντίθετα, η κληρονομικότητα του νοητικού παράγοντα g αυξάνει με την ηλικία (McGue et al., 1993¹⁹). Συγκεκριμένα, η ταξινόμηση των αποτελεσμάτων με την ηλικία δείχνει ότι η κληρονομικότητα αυξάνει από περίπου 0,20 στη βρεφική ηλικία σε περίπου 0,40 στη σχολική ηλικία και σε 0,60 ή υψηλότερο αργότερα στη ζωή. Σε γενικό πλαίσιο, καθώς η κληρονομικότητα αυξάνει, η επίδραση του κοινού περιβάλλοντος φαίνεται να φθίνει αυξανόμενης της ηλικίας.

---

¹⁸ Bouchard, T. J., Jr., & Segal, N. L. (1985). Environment and IQ. In B. B. Wolman (Ed.), *Handbook of intelligence: Theories, measurements, and applications* (pp. 391-464). New York: Wiley.

¹⁹ McGue M, Bouchard TJ Jr, Iacono WG, Lykken DT. 1993. Behavioral genetics of cognitive ability: a life-span perspective. In *Nature, Nurture, & Psychology*, ed. R Plomin, GEMcClearn, pp. 59-76. Washington DC: Am. Psychol. Assoc. 498 pp

Σχετικά με το ερώτημα που προκύπτει για το ποιο από τα δύο επιδρά τελικά περισσότερο καταλυτικά στη νοημοσύνη, δηλαδή η κληρονομικότητα ή το περιβάλλον η απάντηση τείνει στο ότι η φύση και η ανατροφή είναι συμπληρωματικές δυνάμεις στον καθορισμό των βαθμών της νοημοσύνης και της επίδοσης στη διάρκεια της ζωής. Δεν είναι απλώς η συμπληρωματικότητα απαραίτητη, αλλά με μία πρακτική έννοια δεν έχει σημασία ποια από τις δύο είναι ισχυρότερη καθότι καμία από τις δύο δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την άλλη. Η δύναμη και των δύο πρέπει να μεγιστοποιηθεί, για να επιτευχθεί η μέγιστη επίδραση.

Εν κατακλείδι, η νοημοσύνη αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο, τόσο στην προέλευση, όσο και στην εξήγησή του. Αντλεί κάποια από τη σπουδαιότητά της από το γεγονός ότι μπορεί να μετρηθεί κι ως εκ τούτου αυτό έχει ως συνέπεια την αύξηση της γνώσης γύρω από αυτήν. Η έρευνα συνεχώς βελτιώνει τη γνώση για τη νοημοσύνη κάνοντας πιο πιθανό να χρησιμοποιηθεί αυτή η γνώση για το καλό της ανθρωπότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΨΥΧΟΜΕΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

*«Τα σύνορα της ψυχής, ερευνώντας, δε θα τα βρεις, όποιο δρόμο κι αν ακολουθήσεις, τόσο βάθος έχει η ουσία της...»
Ηράκλειτος*

2.1 Η ανάπτυξη της ψυχομετρίας

Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε εκτενώς με τον τρόπο που κατακτάται η γνώση από τον άνθρωπο. Παρατήρησε ότι η γνώση αρχικά ξεκίνησε σε μορφή ερεθισμάτων από τις αισθήσεις, ακολουθούν εσωτερικές διεργασίες αντίληψης και στη συνέχεια η διάνοηση του ατόμου βοηθά στη μετατροπή του εμπεδωμένου υλικού σε αφηρημένες έννοιες. Ο Αριστοτέλης ουσιαστικά συνέβαλε ώστε οι εμπειρικές παρατηρήσεις να ακολουθούνται από λογική ανάλυση, επίσης οι σκέψεις και οι έννοιες να κατηγοριοποιούνται. Μελέτησε την αιτιολογία της μάθησης και τη συνειρμική συσχέτιση των γεγονότων (Hillix and Mark, 1974²⁰).

Η στάση των μελετητών κατά το Μεσαίωνα επηρέασε σημαντικά φιλοσόφους και ερευνητές των επομένων αιώνων, όπως τον Kant, ο οποίος παρέμεινε σταθερός στη μεσαιωνική άποψη ότι για κάθε ψυχολογικό τύπο ισχύει ο συνδυασμός των επτά γενικών γνωρισμάτων. Επηρεασμοί από τις απόψεις του Ιπποκράτη και του Γαληνού παρατηρούνται στον Wundt ο οποίος πίστευε στη θεωρία του αιματώδη, φλεγματικού, χολερικού και μελαγχολικού τύπου. Ο Wundt (1903) στήριξε τη θεωρία του σε δύο αρχές: α) στη δύναμη (ποσοτικά και ποιοτικά) των επηρεασμών που παρατηρούνται στη συμπεριφορά ενός ατόμου και β) στη ταχύτητα μετατροπής των συναισθημάτων. Για παράδειγμα, πίστευε ότι οι χολερικοί και οι μελαγχολικοί τύποι έχουν προδιάθεση

²⁰ Hillix, W.A., Mark, M.H (1974). Systems and theories in psychology: Reader, West Publishing Co, New York,

και επηρεάζονται συναισθηματικά περισσότερο, σε σύγκριση με τους αιματώδεις και φλεγματικούς τύπους.

Στη συνέχεια, ο Ρανιον (1927) πίστευε ότι οι δραστηριότητες του νευρικού συστήματος ευθύνονται για τις διαφορές που παρατηρούνται στους ψυχολογικούς τύπους του Γαληνού (Strelau, 1983²¹).

Πιο πρόσφατα, οι Eysenk (1953), Guilford (1954) και Cattell (1948) αναφέρουν ότι τα γνωρίσματα της προσωπικότητας (ανάλογα με τη στατιστική σημαντικότητα τους μέσα από πολύπαραγοντικές αναλύσεις) παρουσιάζουν θετική συνάφεια με τους τέσσερις βασικούς ψυχολογικούς τύπους του Γαληνού. Ο διαχωρισμός της ψυχολογίας από τη φιλοσοφία συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη της ψυχολογίας, επομένως και της ψυχομετρίας.

Οι ψυχοφυσιολογικές έρευνες κατά τον 19^ο αιώνα συνέβαλαν σημαντικά στην εξέλιξη της ψυχομετρίας. Η Γερμανική φυσιολογική και ψυχολογική προσέγγιση προσέφερε σημαντικά στην εξέλιξη της ψυχομετρίας.

Ο Fechner (1801-1887) στήριξε τη θεωρία του στη σχέση του σώματος και ψυχής, μέσα από έναν ψυχοφυσιολογικό παραλληλισμό και υποστήριξε ότι το συναίσθημα δεν μπορεί να μετρηθεί, αλλά είναι δυνατό να παρατηρηθεί αν υπάρχει ή όχι και αν είναι μεγαλύτερο, ίσο ή μικρότερο από ένα άλλο. Κατά το Fechner, είναι δυνατό να μετρηθούν οι αξίες ερεθισμάτων οι οποίες δημιουργούν συναίσθημα, επίσης είναι δυνατό να υπολογιστούν οι διαφορές στα συναισθήματα.

Ο Wundt (1832-1920) μελέτησε το χρόνο αντίδρασης για τη συσχέτιση των εσωτερικών αλλαγών με εξωτερικά ερεθίσματα. Ο Wundt²² διέκρινε πέντε διαφορετικά γεγονότα ή διεργασίες που συνέβαιναν κατά τη διαδικασία μίας αντίδρασης: α) το ερέθισμα (μέσω των αισθήσεων) περνούσε στον εγκέφαλο, β) στη συνέχεια γινόταν αντιληπτό ή καταγραφόμενο συνειδητά, γ) περνούσε από το στάδιο του κέντρου συνείδησης, δ) χρησιμοποιώντας τη θέληση το άτομο αντιδρούσε κινητικά και ε) η κίνηση προκαλούσε μία αντίδραση. Η RT μέθοδος (reaction time) του Wundt επηρέασε αισθητά την ανάπτυξη της ψυχομετρίας. Στην συνέχεια ο Cattell, που ήταν μαθητής του

---

²¹ Strelau, J.(1983). Temperament, Personality, activity. Academic Press, London.

²² Wundt, W. (1910). Principles of physiological psychology (Trans. by E. B. Titchener) Mac-Millan, New York)

Wundt, μελέτησε τις ατομικές διαφορές με αυτή τη μέθοδο και συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη της ψυχομετρίας. Επίσης, ο μαθητής του Wundt, ο Munsterberg κατασκεύασε τις πρώτες κλίμακες εκτίμησης επαγγελματικών ενδιαφερόντων στις Η.Π.Α.

Οι μαθητές του Wundt, όπως οι Woodworth(1983) και Thorndike, επίσης οι μαθητές αυτών, όπως οι Hull²³ (1920,1928,1943), Hunt (1944) και Spence (1936) κατασκεύασαν ψυχομετρικά όργανα μέτρησης των μαθησιακών ικανοτήτων, στάσεων και σχολικών επιδόσεων ομαδικής και ατομικής χορήγησης.

Η προσφορά της στατιστικής την ψυχομετρία στηρίζεται στους αντικειμενικούς τρόπους που παρείχε για την εκτίμηση των ατομικών διαφορών. Κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα η στατιστική ήταν η κατ' εξοχήν επιστήμη που συνέβαλε στην ανάπτυξη της ψυχομετρίας. Τα ερωτηματολόγια μπορούσαν να σταθμιστούν χάρη σε αυτή και η ψυχομετρία εξελίχθηκε σε επιστημονική μέθοδο. Η στατιστική βασικά, εξελίχθηκε με τη συμβολή του Βέλγου μαθηματικού Quetelet (1768-1857), ο οποίος εφάρμοσε τη θεωρία του Laplace και Gauss στις ανθρώπινες μετρήσεις. Παρατηρώντας Γάλλους στρατιώτες, ο Quetelet ανακάλυψε ότι το ύψος των ανδρών παρουσίαζε μία κανονική κατανομή, δηλαδή ο μέσος όρος του ύψους των στρατιωτών ήταν στο μέσο της καμπανοειδούς κατανομής του Gauss.

Ο Galton (1822-1911) εφάρμοσε τη θεωρία του Quetelet στη μελέτη της νοημοσύνης, ενώ ο συνεργάτης αυτού Pearson (1857-1936) (Thorndike, Gunningham, Thorndike, Hagen, 1991) ανακάλυψε τον τύπο της συνάφειας (correlation).

2.2 Η μέτρηση της νοημοσύνης-Τα τεστ

Ο Γάλλος ψυχολόγος H. Pierson (1881-1964), συγκρίνοντας τη νοημοσύνη με την ωραιότητα και τη σωματική δύναμη του ανθρώπου έλεγε: «Λέμε ότι κάποιος άνθρωπος είναι έξυπνος , όπως λέμε ότι ένα παιδί είναι χαριτωμένο, μια γυναίκα είναι ωραία, ένας αθλητής είναι γενναίος. Η γενναιότητα, η ομορφιά, η καλοσύνη ,η έξυπνάδα, συνιστούν κριτήρια αξιολογήσεως εκείνων που μας περιβάλλουν». Άλλα

---

²³ Hull, C. L. (1952). A behaviour system. New Haven, CT: Yale University Press.

από τα κριτήρια αυτά είναι υποκειμενικά και άλλα αντικειμενικά. Η νοημοσύνη παίρνει θέση ανάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες κριτηρίων, με μεγαλύτερη προσέγγιση στην κατηγορία των αντικειμενικών.

Μέσω των διάφορων τεστ που παρατηρούν καταγράφουν και μετρούν τις αντιδράσεις των υποκειμένων σε προκληθέντα ερεθίσματα γίνεται προσπάθεια αντικειμενικής αξιολόγησης της νοημοσύνης. Ο όρος τεστ είναι αγγλικός. Η λέξη προέρχεται από το λατινικό *testis* (μάρτυρας), που χρησιμοποιήθηκε τον Μεσαίωνα για να δηλώσει το δοχείο, μέσα στο οποίο οι αλχημιστές δοκίμαζαν τα μέταλλα. Ήταν λοιπόν το δοκιμαστήριο, το κριτήριο.

Στην ψυχολογία ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον James Mc Keen Cattell. Τα τεστ είναι σταθμισμένα κριτήρια που μας πληροφορούν για τα ψυχικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου ή για τις γνώσεις και τις ικανότητες του. Περιλαμβάνουν ερωτήσεις στις οποίες καλείται να απαντήσει το υποκείμενο γραπτά ή προφορικά. Άλλα πάλι ζητούν από το εξεταζόμενο άτομο να προβεί σε ορισμένες ενέργειες. Η αξιολόγηση της επιτυχίας γίνεται με καθορισμένη τεχνική. Ο τρόπος εξέτασης και αξιολόγησης ποικίλει και τα αποτελέσματά τους επιτρέπουν τη διαφοροποίηση των ατόμων ενός πληθυσμού με αντικειμενικό τρόπο.

Σύμφωνα με τον H. Pierson, το τεστ είναι καθορισμένο κριτήριο, με ορισμένο έργο για εκτέλεση, κοινό για όλα τα εξεταζόμενα άτομα, και με καθορισμένη τεχνική εκτίμηση της επιτυχίας και της αποτυχίας, ή για τον αριθμητικό προσδιορισμό της επιτυχίας. Το έργο που θα εκτελεσθεί μπορεί να αναφέρεται στις γνώσεις που το υποκείμενο έχει αποκτήσει (τεστ παιδαγωγικό) ή στις αισθησιοκινητικές και πνευματικές του λειτουργίες (τεστ ψυχολογικό).

Ο Pichot βρίσκει πολύ περιορισμένο τον ορισμό του Pierson. Αφορά, λέει μόνο τα τεστ νοημοσύνης, γνώσεων και δεξιοτήτων. Ο ίδιος προτείνει ένα πιο «ευρύ», όπως ισχυρίζεται, ορισμό. Αυτός είναι: «Πνευματικό τεστ ονομάζουμε μια σταθμισμένη πειραματική κατάσταση, που χρησιμεύει σαν ερέθισμα για μια συμπεριφορά, η οποία (συμπεριφορά) έχει υποστεί στατιστική συγκριτική αξιολόγηση, με βάση τη συμπεριφορά άλλων ατόμων που αντιμετώπισαν την ίδια κατάσταση. Μπορούμε έτσι να κατατάξουμε το εξεταζόμενο άτομο ποσοτική ή τυπολογικά».

Σύμφωνα, με τον Zazzo, το τεστ, κριτήριο με αυστηρά καθορισμένους όρους εφαρμογής και τρόπο αξιολόγησης, επιτρέπει τον προσδιορισμό της θέσεως ενός

ατόμου μέσα σε συγκεκριμένο και καλά καθορισμένο πληθυσμό, βιολογικά και κοινωνικά. Ο ίδιος ο ψυχολόγος διευκρινίζει ότι το τεστ δεν είναι κανένα όργανο, που με μυστηριώδη και αυτόματο τρόπο μας αποκαλύπτει τις ικανότητες των ατόμων. Πρόκειται για μια σύνθεση πειραματικής και κλινικής μεθόδου, χωρίς όμως το τεστ να ταυτίζεται με καμία απ' αυτές. Στα διάφορα στάδια αυτών διαδικασιών, που περιλαμβάνει, είναι συγχρόνως ή και διαδοχικά πειραματική και κλινική μέθοδος. Στη φάση εξευρέσεως των μέσων, που θα χρησιμοποιηθούν, είναι πειραματική μέθοδος. Πιο ύστερα, στην εφαρμογή, γίνεται κλινική μέθοδος, γιατί κάνει διάγνωση των ικανοτήτων ενός ατόμου και προσδιορίζει τη σχέση του με την ομάδα στην οποία ανήκει.

Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι σκοπός όλων των τεστ είναι ο αντικειμενικός προσδιορισμός ικανοτήτων των ατόμων και η διαφορική μελέτη της θέσεως που παίρνουν μέσα σ' ένα ορισμένο πληθυσμό.

Βασικές ιδιότητες ενός καλού τεστ είναι οι εξής:

1. Η εγκυρότητα: Αναφέρεται στον μετρικό χαρακτήρα του τεστ, δηλ. στον τρόπο με τον οποίο μετρά αυτό για το οποίο κατασκευάστηκε. Έτσι, ένα τεστ είναι έγκυρο, αν πράγματι μετρά με ακρίβεια εκείνο, για το οποίο είναι προορισμένο. Απόλυτη εγκυρότητα δεν μπορούμε να έχουμε ποτέ, γιατί μια μέτρηση, όσο τέλεια και αν είναι, δεν μπορεί να είναι απόλυτη.

2. Η πιστότητα: Αναφέρεται στη σταθερότητα των βαθμών που παίρνει ένα υποκείμενο κατά τη διάρκεια μιας σειράς μετρήσεων, με το ίδιο όργανο, από τον ίδιο ή και από άλλο εξεταστή. Έτσι, ένα τεστ είναι πιστό, όταν δίδει τα ίδια ή σχεδόν τα ίδια αποτελέσματα όσες φορές κι αν εφαρμοστεί στο ίδιο ή στα ίδια άτομα.

3. Η ευαισθησία: Αναφέρεται στην ικανότητα του τεστ να αποκαλύπτει και τις μικρότερες διαφορές μεταξύ των ατόμων στα οποία εφαρμόζεται. Όσο πιο μεγάλη είναι η ικανότητα αυτή τόσο πιο ευαίσθητο είναι το τεστ. Είναι ευνόητο ότι όσο πιο ευρύ πεδίο συμπεριφοράς μετρά ένα τεστ τόσο μικρότερη είναι η ευαισθησία του στο χώρο αυτό. Δηλ. η σχέση ευαισθησίας και μετρικού ανοίγματος είναι αντιστρόφως ανάλογη.

Ο P. Pichot πρότεινε μια διαίρεση, παίρνοντας ως βάση την ψυχολογική σημασία των κριτηρίων. Έκανε λόγο για μια λειτουργική ταξινόμηση, η οποία περιλαμβάνει δύο κατηγορίες: α) Τα τεστ ικανοτήτων (νοημοσύνης, γνώσεων, κλπ.). Είναι εκείνα που ερευνούν τη γνωστική πλευρά της προσωπικότητας, τα θεμελιώδη

χαρακτηριστικά του ατόμου και τις γνώσεις που αποκτά προοδευτικά. β) Τα τεστ προσωπικότητας, τα οποία ερευνούν τα ενδιαφέροντα, το χαρακτήρα και τα συναισθήματα του ατόμου. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν ειδικά ερωτηματολόγια, προβολικά τεστ κ.α.

Η εφαρμογή ενός τεστ νοημοσύνης μας επιτρέπει να βρούμε την Πνευματική Ηλικία (ΠΗ) του ατόμου που εξετάζεται. Η ηλικία αυτή μπορεί να είναι ίση, μεγαλύτερη ή μικρότερη από τη Χρονολογική Ηλικία του (ΧΗ).

Ο Γερμανός ψυχολόγος Stern εισήγαγε το 1912 την έννοια του Δείκτη Νοημοσύνης (ΔΝ), ο οποίος εκφράζει τη σχέση χρονολογικής και πνευματικής ηλικίας. Η σχέση αυτή δίδεται με τον τύπο:

$$\Delta N = \left(\frac{\text{ΠΗ}}{\text{ΧΗ}} \right) \times 100$$

Η μέτρηση του είδους αυτού μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε παιδιά. Στους ενήλικες δεν έχει νόημα, γιατί η νοητική ανάπτυξη έχει πια συντελεστεί, αν και οι διαφορές μεταξύ τους είναι έκδηλες. Γι' αυτό οι ψυχολόγοι προσφεύγουν στην αξιολόγηση της πνευματικής ικανότητας των ενηλίκων, συγκρίνοντας τους βαθμούς επιδόσεως τους σ' ένα κριτήριο με τους βαθμούς επιδόσεως τους σ' ένα κριτήριο με τους βαθμούς που εκφράζουν το μέσο όρο επιδόσεως ενός μεγάλου αριθμού ατόμων. Κι ακόμα, εκτός από την κριτική που θα μπορούσε να κάνει κανείς για τον τρόπο χρησιμοποίησεως των τεστ, μία ερώτηση μένει πάντα ανοικτή: «Ποιος μπορεί να βεβαιώσει ότι με τις ερωτήσεις που κάνουμε στο υποκείμενο μπορούμε πράγματι να εκτιμήσουμε τη νοημοσύνη του;» Στο ερώτημα αυτό δεν μπορεί να δοθεί καμία κατηγορηματική απάντηση.

2.3 Ο Δείκτης Νοημοσύνης (IQ) ως μέσο μέτρησης νοητικού δυναμικού

Τα ψυχομετρικά εργαλεία παίζουν σημαντικό ρόλο ήδη από τότε που ο Alfred Binet κατασκεύασε τεστ αναγνώρισης των νοητικά καθυστερημένων παιδιών. Αυτά χρησιμοποιούνται για πολλούς σκοπούς, όπως είναι η επιλογή ατόμων για εκπαιδευτικούς ή επαγγελματικούς λόγους, η διάγνωση και η αξιολόγηση.

Τα τεστ νοημοσύνης από την πλευρά της ψυχομετρικής προσέγγισης της νοημοσύνης, έχουν διάφορες μορφές. Κάποια από αυτά χρησιμοποιούν ένα μόνο τύπο ερώτησης ή οδηγίας, όπως είναι το Raven's Progressive Matrices (μη-λεκτικό τεστ που απαιτεί επαγωγικό συλλογισμό για αντιληπτικά πρότυπα). Παρόλο που τέτοια εργαλεία είναι χρήσιμα για συγκεκριμένους σκοπούς, τα πιο γνωστά τεστ μέτρησης της γενικής νοημοσύνης, όπως τα τεστ Wechsler, περιλαμβάνουν πολλούς τύπους και είδη (λεκτικούς και μη-λεκτικούς).

Η μέτρηση της νοημοσύνης πραγματοποιείται με την εξαγωγή του δείκτη νοημοσύνης. Η έννοια του δείκτη νοημοσύνης (IQ) χρησιμοποιείται, για να περιγράψει τους βαθμούς στα νοητικά τεστ. Ο δείκτης νοημοσύνης αποτελεί ένα πράγματι αντικειμενικό, αξιόπιστο και σημαντικό κριτήριο μέτρησης της νοητικής ικανότητας. Μάλιστα, ο δείκτης νοημοσύνης είναι πιθανώς ο καλύτερος δείκτης μέτρησης του νοητικού δυναμικού. Μέχρι τη στιγμή που κάποια υπέρβαση αυτού του δείκτη υπάρξει, θα συνεχίζουμε να βασιζόμαστε στο δείκτη νοημοσύνης, για να προσεγγίζουμε τις νοητικές ικανότητες του ατόμου.

Ο παράγοντας της γενικής νοητικής ικανότητας (g) μπορεί να οριστεί ως κάποιο είδος νοητικού δυναμικού που δηλώνει την ικανότητα αφαιρετικής σκέψης και μετέχει σε μία σειρά συγκεκριμένων ικανοτήτων. Τα περισσότερα νοητικά τεστ μετρούν τον παράγοντα g περισσότερο από ο,τιδήποτε άλλο και οι ερευνητές δεν είναι δυνατό να κατασκευάσουν σημαντικά νοητικά τεστ που δε θα μετρούν κυρίως τον παράγοντα g. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι κατ' ουσία οι πανομοιότυποι παράγοντες g αναφέρονται από διαφορετικά τεστ, διαφορετικές ηλικίες, έθνη, φύλο, και φυλές (Jensen²⁴, 1998), κάτι που δείχνει ότι υπάρχει μια μοναδική, ευρεία στην ανθρωπότητα κλίμακα της γενικής νοητικής ικανότητας.

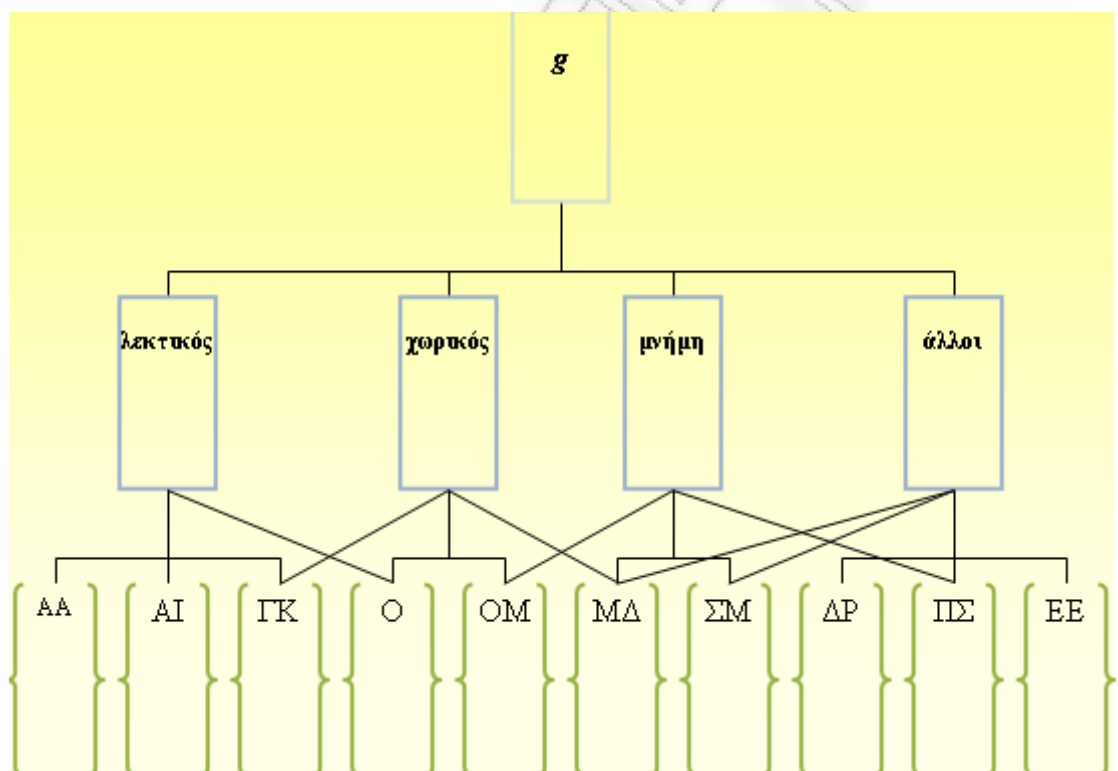
Αξίζει να σημειωθεί ότι ο παράγοντας g αποτελεί τον πυρήνα όλων των νοητικών ικανοτήτων. Στην ιεραρχική παρουσίαση αυτών των παραγόντων ο παράγοντας της γενικής νοητικής ικανότητας (g) βρίσκεται στην κορυφή. Σχετικά με τον παράγοντα αυτό δεν υπάρχει πλήρης συμφωνία ως προς το τι σημαίνει. Έχει περιγραφεί ως απόλυτη στατιστική κανονικότητα (Thomson, 1939, όπως αναφέρεται στο άρθρο των Neisser και συνεργατών, 1996), ως είδος νοητικής ενέργειας

---

²⁴Jensen, A. R. (1998). The g factor: The science of mental ability. Westport, CT: Praeger.

(Spearman, 1927, όπως αναφέρεται στο άρθρο των Neisser και συνεργατών²⁵, 1996), ως γενικευμένη αφαιρετική ικανότητα συλλογισμού (Gustafsson, 1984), ή ως ένας δείκτης μέτρησης της νευρολογικής ταχύτητας επεξεργασίας (Reed & Jensen, 1992). Η ιεραρχία των παραγόντων που βασίζεται στο γενικό νοητικό παράγοντα g είναι η πιο ευρέως αποδεκτή σύγχρονη θεώρηση της δομής των νοητικών ικανοτήτων.

Σχήμα 6 : Ιεραρχικό μοντέλο νοητικών ικανοτήτων

Πηγή: Carroll, J.B. (1993). Human cognitive abilities: A survey of factor-analytic studies. Cambridge: Cambridge University Press, Chap.15.

AA: Αναγνωστική Αποκωδικοποίηση

AI: Ακουστική Ικανότητα

ΓΚ: Γλωσσική Κατανόηση

Ο: Οπτικοποίηση

ΟΜ: Οπτική Μνήμη

ΜΔ: Μνημονικό Διάστημα

²⁵ Neisser, U., Boodoo, G., Bouchard, T. J., Boykin, A.W., Brody, N., Ceci, S. J., Halpern, D. F., Loehlin, J. C., Perloff, R., Sternberg, R.J., Urbina, S. (1996). Intelligence: Knowns and Unknowns. American Psychologist, 51, 77-101.

ΣΜ: Συσχετιστική Μνήμη
ΔΡ: Διατήρηση Ρυθμού
ΠΣ: Ποσοτική Σκέψη
ΕΕ: Ευφράδεια Έκφρασης

Στο ιεραρχικό μοντέλο του Carroll στην κορυφή της διαστρωμάτωσης βρίσκεται ο γενικός νοητικός παράγοντας g που δηλώνει τη γενική νοητική ικανότητα. Σε δεύτερο επίπεδο περιγράφονται οι ευρύτεροι παράγοντες της νοημοσύνης, ήτοι ο λεκτικός, ο χωρικός, ο μνημονικός και άλλοι νοητικοί παράγοντες που αντιστοιχούν σε ανάλογες ικανότητες. Στο τρίτο επίπεδο εμφανίζονται οι ειδικές ικανότητες που αντιστοιχούν σε κάθε ευρύ νοητικό παράγοντα. Σε γενικό πλαίσιο, απαιτείται ο γενικός νοητικός παράγοντας (g) να είναι αρκετά πάνω από το μέσο όρο προκειμένου να υπάρχει υψηλό επίπεδο δυναμικού ή επίδοσης.

2.4 Η κατανομή της νοημοσύνης και του Δείκτη Νοημοσύνης

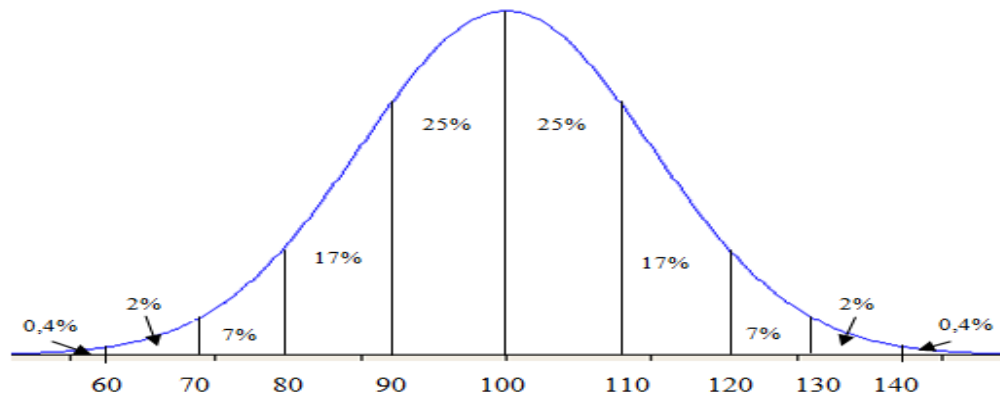
Τα άτομα παρουσιάζουν, ως προς τη νοημοσύνη, μεγάλες διαφορές μεταξύ τους. Και η απλή παρατήρηση δείχνει ότι τα άτομα, ακόμα κι αν είναι της ίδιας χρονολογικής ηλικίας, διαφέρουν ως προς την αποτελεσματικότητα να επιλύουν ένα γνωστικό πρόβλημα, την ικανότητα να προσαρμόζονται σε νέες καταστάσεις, την αξιοπιστία των αναμνήσεων τους, την ταχύτητα εντύπωσης νέων παραστάσεων, την πιστότητα της ανάκλησης τους κ.α.

Συστηματικές πληροφορίες και ακριβή στοιχεία σχετικά με την έκταση και τη μορφή της κατανομής των διαφορών στη νοημοσύνη δίνονται από τους κατασκευαστές των κλιμάκων νοημοσύνης, οι οποίοι προκειμένου να καθορίσουν τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά της νέας κλίμακας και να καθορίσουν τους τυπικούς βαθμούς απόκλισης σταθμίζουν το τεστ, χορηγώντας την κλίμακα σε μεγάλο αριθμό ατόμων του γενικού πληθυσμού. Έτσι με βάση τα ποσοτικά στοιχεία είναι δυνατόν να υπολογιστεί με ειδικές στατιστικές μεθόδους η έκταση της διασποράς των δεικτών της νοημοσύνης και να καθοριστεί η μορφή της κατανομής τους στο γενικό πληθυσμό.

Μελέτες αντιπροσωπευτικών δειγμάτων του γενικού παιδικού πληθυσμού έδειξαν ότι η κατανομή του ΔΝ στον πληθυσμό είναι κανονική και όπως απεικονίζεται

παρακάτω παίρνει το σχήμα καμπύλης ομαλής συμμετρικής κατανομής, που ονομάζεται καμπύλη του Gauss.

Σχήμα 7 : Καμπύλη του Karl Friedrich Gauss για την κατανομή του δείκτη νοημοσύνης

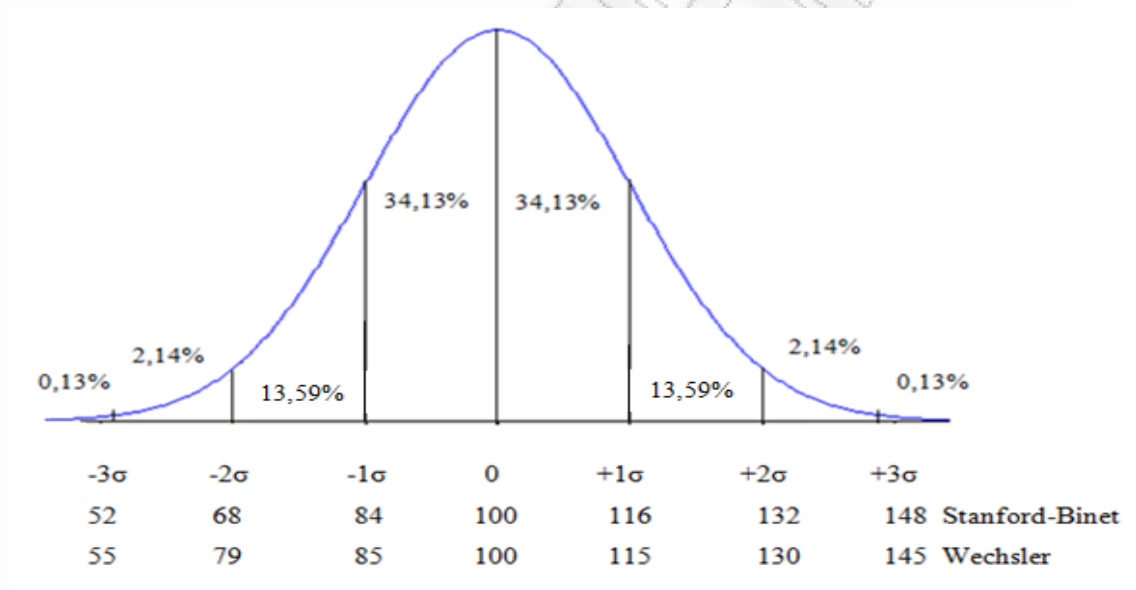

Πηγή: Eysenck, H. (2000, σ. 20)

Η καμπύλη κατανομής της νοημοσύνης είναι συμμετρική (καμπύλη του Gauss), γεγονός που σημαίνει ότι υπάρχει μια συνέχεια από την ιδιωτεία (idiot) μέχρι την εξαιρετική ευφυΐα (exceptional cleverness / ingenuity)

Ο Louis Terman, κατά τη στάθμιση της κλίμακας Binet στις Η.Π.Α το 1937 υπολόγισε το νοητικό πηλίκο σε δείγμα 2.904 παιδιών ηλικίας 2-18 ετών που αντιπροσώπευαν τον γενικό παιδικό πληθυσμό των ΗΠΑ. Επίσης ο David Wechsler κατά τη στάθμιση των κλιμάκων του (WISC, WAIS) εξέτασε 2.200 παιδιά και 1.700 ενήλικους. Η επισκόπηση των δεδομένων των ερευνών αυτών έδειξε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων του γενικού πληθυσμού βρίσκεται στο μέσο της κλίμακας μέτρησης (νοητικό πηλίκο περίπου 100) και ότι όσο πιο μεγάλοι ή πιο μικροί γίνονται οι βαθμοί τόσο πιο πολύ ελαττώνεται στο ποσοστό των ατόμων. Η μορφή δηλαδή της κατανομής συχνότητας των νοητικών πηλίκων στο γενικό πληθυσμό είναι συμμετρική κωδωνοειδής όπως απεικονίζεται στο παρακάτω σχήμα με τις βαθμίδες νοητικής ικανότητας και τα αντίστοιχα ποσοστά.

Σχήμα 8: Κατανομή της νοημοσύνης σύμφωνα με τις κλίμακες Stanford-Binet και Wechsler

Στη θεωρητική κατανομή του Gauss τα $\frac{2}{3}$ περίπου του γενικού πληθυσμού (το 68,26%) έχουν νοητικό πηλίκο μεταξύ 85 και 115 και θεωρούνται μέσης- φυσιολογικής νοημοσύνης. Το 16% περίπου έχουν νοητικό πηλίκο πάνω από 115 και θεωρούνται ανώτερης νοητικής ικανότητας και το υπόλοιπο 16% περίπου έχουν νοητικό πηλίκο κάτω του 85 θεωρούνται χαμηλής νοητικής ικανότητας. Τα άτομα με νοητικό πηλίκο άνω του 115 ή κάτω του 85 θεωρούνται ότι έχουν σημαντική απόκλιση από το μέσο φυσιολογικό.

Η γνώση της κατανομής στο γενικό πληθυσμό βοηθάει στην αξιολόγηση του δείκτη νοημοσύνης ενός ατόμου. Ένα άτομο π.χ. με νοητικό πηλίκο 95 θεωρείται μέσης νοητικής ικανότητας και ανήκει στο μέσο 68% του γενικού πληθυσμού, είναι δηλαδή ένα μέσο φυσιολογικό άτομο. Άτομο με νοητικό πηλίκο 125 βρίσκεται στο ανώτερο 15% του τμήμα του γενικού πληθυσμού και είναι νοητικά ανώτερο του 85% του γενικού πληθυσμού. Πρέπει να σημειωθεί τα η κατανομή του Gauss αναφέρεται

στο γενικό πληθυσμό και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις το ποσοστό κάθε κατηγορίας ενδέχεται να παρουσιάζει διαφορές.

2.5 Η έννοια του ψυχομετρικού οργάνου

Ως ψυχομετρικό όργανο ορίζεται το μετρικό μέσο η χρήση του οποίου βοηθά στην ποσοτική αντικατάσταση ποιοτικών ψυχολογικών γνωρισμάτων ή εννοιών με σκοπό την αντικειμενική μέτρηση ενός δείγματος συμπεριφοράς (Anastasi 1988, σελ. 23). Το ψυχομετρικό όργανο μετρά την έννοια που ορίζουμε η οποία λαμβάνει ποσοτική μορφή μέσω της παρατήρησης συγκεκριμένων συμπεριφορών ενός ατόμου ή ενός επιλεγμένου δείγματος υποκειμένων των οποίων εκτιμάται και συγκρίνεται η συμπεριφορά κάτω από δεδομένες συνθήκες. Η επαναλαμβανόμενη χορήγηση του ψυχομετρικού οργάνου κάτω από όμοιες συνθήκες και στον ίδιο εξεταζόμενο πρέπει να δίνει τα ίδια αποτελέσματα για να θεωρηθεί αξιόπιστο. Τα ψυχομετρικά όργανα περιλαμβάνουν τρία βασικά χαρακτηριστικά (Murphy ,Davidshofer, 1991, σελ. 165-169):

- Δείγμα συμπεριφοράς , στο οποίο έχει βασιστεί ο σχεδιασμός ενός συγκεκριμένου ψυχομετρικού οργάνου
- Σταθμίσεις σε αντιπροσωπευτικό δείγμα πληθυσμού με τη χορήγηση του συγκεκριμένου ψυχομετρικού οργάνου
- Κανόνες χορήγησης και βαθμολόγησης του ψυχομετρικού οργάνου

Επιπλέον τα ψυχομετρικά όργανα χαρακτηρίζονται από τέσσερις βασικές παραμέτρους:

- Το περιεχόμενο τους, δηλαδή αυτό το οποίο εξετάζουν
- Την κατασκευή τους , η οποία αναφέρεται στις επιδόσεις του μέσου όρου ενός επιλεγμένου δείγματος πληθυσμού ή σε κριτήρια αναφοράς που στηρίζονται σε εξατομικευμένες επιδόσεις υποκειμένων.
- Τον τύπο των ερωτήσεων , ο οποίος καθορίζει τις δυνατότητες π.χ. κλειστές, ρωτήσεις που περιλαμβάνουν διαβαθμίσεις κ.τ.λ.

- Τον τρόπο χορήγησης, ο οποίος συμβάλλει στην αξιοπιστία των ψυχομετρικών οργάνων.

2.6 Ψυχομετρικά όργανα γνώσεων και νοητικών ικανοτήτων

Τα ψυχομετρικά όργανα ικανοτήτων, δεξιοτήτων και επίδοσης εμπίπτουν στην γενική κατηγορία των ψυχομετρικών οργάνων “γνώσεων” σε σύγκριση με τα ψυχομετρικά όργανα βασισμένα σε παραμέτρους της “προσωπικότητας” του ατόμου. Τα περισσότερα ψυχομετρικά όργανα, τα οποία αναφέρονται στις γνωστικές ικανότητες και στην επίδοση, επίσης ορισμένα κλινικής μορφής ψυχομετρικά όργανα π.χ. εκτίμησης της λειτουργικότητας του ατόμου όσον αφορά την χρήση χρωμάτων περιλαμβάνονται στη γενική κατηγορία ψυχομετρικών οργάνων γνώσεων. Τα ψυχομετρικά όργανα γνώσεων διακρίνονται από ιεραρχική, πολυεπίπεδη οργάνωση της γνώσης, η οποία σταδιακά ξεκινά από το άγνωστο προς τη μάθηση (Anastasi 1986²⁶).

Συνήθως, οι δοκιμασίες ικανοτήτων περιλαμβάνουν δοκιμασίες νοημοσύνης, συστοιχίες με κλίμακες πολλών ικανοτήτων και δοκιμασίες ειδικών δεξιοτήτων. Κατά την Anastasi (1986) οι δοκιμασίες επίδοσης είναι χρήσιμες σε σχέση με τα ακόλουθα:

«Παρέχουν στοιχεία σε τρία επίπεδα: Πρώτο, επιτρέπουν μια άμεση αξιολόγηση των προαπαιτούμενων διανοητικών προσόντων, που είναι απαραίτητα σε πολλές σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες. Δεύτερο, αξιολογούν τη διαθεσιμότητα του σχετικού αποθέματος γνώσης ή περιεχομένου, που επίσης προαπαιτείται για πολλές εκπαιδευτικές ή επαγγελματικές δραστηριότητες. Τρίτο, παρέχουν έναν έμμεσο δείκτη για το βαθμό στον οποίο ένα άτομο έχει αναπτύξει αποτελεσματικές στρατηγικές μάθησης, τεχνικές επίλυσης προβλημάτων και συνήθειες εργασίας, επίσης κατά πόσο τις έχει αξιοποιήσει στο παρελθόν. Η αποτελεσματικότητα αυτής της προγενέστερης συμπεριφοράς αντανακλά την πληρότητα του παρόντος αποθέματος γνώσεων και την ετοιμότητα με την οποία μπορούν να ανακληθούν οι ανάλογες γνώσεις από το άτομο.

²⁶ Anastasi, A. (1986). Evolving concepts of test validation. Annual Review of Psychology, 37, 1-16

Συνεπώς, σε αυτά τα τρία επίπεδα η επίδοση στις δοκιμασίες παρέχει ενδείξεις για τα αποθέματα που διαθέτει το άτομο για μεταγενέστερη μάθηση, επίλυση προβλημάτων και ανάλογες δραστηριότητες.»

2.7 Ψυχομετρικά όργανα γνωρισμάτων της προσωπικότητας

Η δεύτερη γενική κατηγορία αφορά τα ψυχομετρικά όργανα που εστιάζονται στα ψυχολογικά γνωρίσματα του ατόμου και έχουν σχεδιαστεί για τη μέτρηση των παραμέτρων της προσωπικότητας, την εκτίμηση κλινικών συμπτωμάτων, τις στάσεις, απόψεις και γενικά ενδιαφέροντα ενός υποκειμένου.

Οι παράμετροι της προσωπικότητας, οι στάσεις, οι απόψεις και τα γενικά ενδιαφέροντα (επαγγελματικά ή προσωπικά) συνθέτουν, σε επίπεδο ψυχολογικών γνωρισμάτων, την ιδιαιτερότητα κάθε ατόμου. Στα πλαίσια των υπάρχουσών σημαντικών ατομικών διαφορών σχετικά με την προσωπικότητα, δεν θεωρείται σωστή ή λάθος μία συγκεκριμένη στάση ή αντίστοιχα κάποια παράμετρος της προσωπικότητας αλλά μελετάται ερευνητικά η ύπαρξη της. Συνήθως, για τη λήψη αποφάσεων, σχετικά με την αποκλίνουσα συμπεριφορά ενός ατόμου, οι εμπειρογνώμονες εξετάζουν τη συμπεριφορά του μέσου όρου του κανονικού πληθυσμού και τη συγκρίνουν με αυτήν του υποκειμένου.

Τα ψυχομετρικά όργανα προσωπικότητας επικεντρώνονται στην αντικειμενική μέτρηση των βασικών διαστάσεων προσωπικότητας του ατόμου. Αρκετά από αυτά, όπως π.χ. το Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI), έχουν δημιουργηθεί βάσει πολυπαραγοντικών αναλύσεων συγκρίνοντας ψυχολογικά γνωρίσματα διαφορετικών ομάδων πληθυσμού, δηλαδή δε στηρίζεται η δημιουργία τους σε κάποια μεμονωμένη θεωρία.

Τα περισσότερα ψυχομετρικά όργανα προσωπικότητας χρησιμοποιούνται για δύο βασικούς σκοπούς:

A) Για την κατανόηση της προσωπικότητας του ατόμου, σε σχέση με τη συμπεριφορά ενός δείγματος κανονικού πληθυσμού, με στόχο την αντικειμενική, κλινική διάγνωση.

Β) Για προγνωστικούς λόγους σε θέματα πρόσληψης προσωπικού, π.χ. αν ένα άτομο είναι κατάλληλο για μια συγκεκριμένη επαγγελματική θέση ή όχι.

2.8 Ερωτήσεις εξέτασης του βαθμού ψεύδους

Μερικές φορές, σκόπιμα ή λόγω γνωστικής και συναισθηματικής σύγχυσης, οι εξεταζόμενοι δίνουν αντιδιαμετρικά αντίθετες απαντήσεις συγκριτικά με το ζητούμενο. Δηλαδή, ενώ απαντούν σε ένα ερώτημα “ναι” στην αρχή του ερωτηματολογίου, στο ίδιο παραφρασμένο ελαφρά ερώτημα (προς το τέλος του ερωτηματολογίου), απαντούν “όχι” αναιρώντας την απάντησή τους. Είναι σημαντικός ο δείκτης ψεύδους, γιατί ουσιαστικά καθορίζει την αξιοπιστία των απαντήσεων.

2.9 Λόγοι χρήσης της κανονικής κατανομής

Η κανονική κατανομή (Gauss) είναι αυτή που περιγράφει πώς συμβαίνουν τα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα. Έχει σχήμα καμπάνας και οι περισσότερες τιμές βρίσκονται στο μέσο ενώ λίγες τιμές συνήθως βρίσκονται στα άκρα. Ο μέσος όρος, η διάμεσος και η δεσπόζουσα συμπίπτουν στο ίδιο σημείο, δηλαδή στο μέσο της κατανομής. Επίσης, η κανονική κατανομή διευκολύνει στην κατανόηση των εκατοστιαίων τιμών που βρίσκονται σε κάθε περιοχή της (Woolfolk, McCane, Nikolich 1980)

Στην παραμετρική στατιστική εξετάζουμε ιδιαίτερα την κανονική κατανομή, παρότι είναι ένα θεωρητικό μοντέλο, κυρίως για τους εξής λόγους (Ζιάκα 1993):

(α) Η κανονική κατανομή έχει πινακοποιηθεί, αυτό μας παρέχει ευκολίες. Για τη χρησιμοποίηση των πινάκων βρίσκουμε π.χ. τεταγμένες της κανονικής καμπύλης.

(β) Οι κατανομές πολλών μεταβλητών που εξετάζουμε ψυχομετρικά προσεγγίζουν την κανονική κατανομή.

(γ) Όταν οι κατανομές δεν είναι κανονικές ένας μετασχηματισμός της κλίμακας μέτρησης τις μετατρέπει σε κατανομές που προσεγγίζουν την κανονική.

(δ) Ο κυριότερος λόγος είναι ότι ακόμα κι αν η κατανομή του πληθυσμού δεν είναι κανονική, η κατανομή των δειγματικών μέσων τείνει προς την κανονική.

(ε) Η κανονική κατανομή έχει πινακοποιηθεί. Η τυποποιημένη κανονική κατανομή έχει μέσο όρο $\mu=0$ και τυπική απόκλιση S ή $\sigma=1$.

2.10 Κλίμακες μέτρησης νοημοσύνης

2.10.1 Κλίμακα Binet-Simon

Τα σύγχρονα τεστ νοημοσύνης έχουν τις ρίζες τους στο τεστ που ονομάστηκε Binet-Simon Intelligence Scale το οποίο κατασκευάστηκε το 1905 στη Γαλλία από τους Binet και Simon. Είναι προϊόν συνεργασίας του A. Binet (1857-1911) και του Th. Simon (1873-1961). Το 1905 το Υπουργείο Παιδείας της Γαλλίας συγκρότησε μια επιτροπή για να μελετήσει την αδυναμία μερικών παιδιών να συμπορευθούν στο σχολείο με άλλους μαθητές. Ο Binet έθεσε αμέσως το πρόβλημα της διαγνώσεως της νοητικής καθυστερήσεως. Γι αυτό έπρεπε να καταρτισθεί το ανάλογο ψυχολογικό κριτήριο, έργο αρκετά δύσκολο μια και ήταν το πρώτο στο είδος του.

Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι μέχρι τότε η ψυχολογία παρουσίαζε δύο τάσεις στο ερευνητικό πεδίο: την ενδοσκοπήση και το εργαστήριο με την περιορισμένη του μορφή. Η αντίδραση κατά της ενδοσκοπήσεως έπρεπε να στηριχθεί στη χρήση αντικειμενικών πειραματικών δεδομένων. Ιδιαίτερα η μελέτη της νοημοσύνης, όπως υποστηρίζει ο Binet έπρεπε να μελετηθεί με μέσα που θα στηρίζονταν κυρίως στη μνήμη, τη φαντασία, την προσοχή και την κρίση του υποκειμένου και πολύ λίγο στις γνώσεις του. Καρπός της εργασίας αυτής ήταν το τεστ που δημοσιεύτηκε το 1905 και αποτελούνταν από 30 δοκιμασίες διαφορετικού περιεχομένου, οι οποίες δυσκόλευαν προοδευτικά.

Στη βελτιωμένη έκδοση του 1908 η κλίμακα διαρθρώθηκε ανάλογα με την ηλικία των παιδιών. Το 1911 δημοσιεύτηκε ακόμα μια βελτιωμένη έκδοση της κλίμακας στην οποία προστέθηκαν και διορθώθηκαν συγκεκριμένες δοκιμασίες. Το τεστ Binet-Simon περιλαμβάνει ερωτήσεις διαφόρου περιεχομένου, οι οποίες βαθμονομούνται βαίνοντας αυξανόμενες από απλές και εύκολες σε σύνθετες και δύσκολες που αφορούν μικρά προβλήματα πρακτικής φύσης και όχι προβλήματα γνώσεων. Από την επεξεργασία των δεδομένων προέκυπτε η πνευματική ηλικία του υποκειμένου, από την οποία συναγόταν το επίπεδο της νοητικής του ικανότητας. Με βάση την ΠΗ που προέκυπτε από την εφαρμογή του τεστ οι Binet και Simon κατέτασαν τα άτομα με βάση τη σύγκριση της ΠΗ με τη Χρονολογική Ηλικία σε κατηγορίες ως εξής:

- Κανονική νοημοσύνη : όταν η ΠΗ είναι ίση με τη ΧΗ, δηλαδή $ΠΗ - ΧΗ = 0$
- Ανώτερη νοημοσύνη : όταν η ΠΗ είναι μεγαλύτερη κατά ένα ή περισσότερα έτη από τη ΧΗ, δηλαδή $ΠΗ - ΧΗ > 1$
- Υπολειπόμενη νοημοσύνη: όταν η Π.Η είναι μικρότερη κατά ένα ή περισσότερα έτη από τη ΧΗ, δηλαδή $ΠΗ - ΧΗ < 1$

2.10.2 Κλίμακα Stanford-Binet

Το 1916 η κλίμακα προσαρμόστηκε, διευρύνθηκε και σταθμίστηκε σε Αμερικανικό πληθυσμό από τον Lewis Terman, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Stanford και πήρε το όνομα Stanford-Binet. Το 1986 αναπροσαρμόστηκε και σταθμίστηκε εκ νέου στις ΗΠΑ και θεωρείται μια από τις πλέον αξιόπιστες κλίμακες για τη μέτρηση της νοημοσύνης και χορηγείται σε παιδιά από 2 ετών έως την ενηλικίωση. Αποτελείται από 15 υποκλίμακες που επιτρέπουν την αξιολόγηση του αναπτυξιακού προφίλ μέσω σταθμισμένων τιμών για τις διάφορες ηλικίες (Standardised Age Scores-SASs).

Το σημαντικότερο στοιχείο της νέας αυτής έκδοσης είναι το διευρυμένο θεωρητικό μοντέλο στο οποίο στηρίχθηκε (Glutting & Kaplan, 1990). Με αυτό το τεστ εισάγεται η έννοια του δείκτη νοημοσύνης όπως την πρότεινε ο Stern το 1912. Η εκτίμηση της νοημοσύνης με αυτόν τον τρόπο συγκεντρώνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον από την απλή σύγκριση της χρονολογικής με την πνευματική ηλικία προκειμένου να καταδειχθεί η στέρηση ή η υπεροχή ενός ατόμου από ένα άλλο.

2.10.3 Κλίμακα Wechsler

Ο Αμερικανός ψυχολόγος David Wechsler όρισε τη νοημοσύνη ως «το σύνολο ή το άθροισμα ικανοτήτων του ατόμου να ενεργεί σκόπιμα, να σκέφτεται λογικά και να συναλλάσσεται αποτελεσματικά με το περιβάλλον. Αυτή είναι συνολική ή αθροιστική διότι αποτελείται από στοιχεία ή ικανότητες οι οποίες, αν και όχι ολοκληρωτικά ανεξάρτητες, είναι ποιοτικά διαφοροποιημένες». Το 1939 δημοσίευσε μια κλίμακα

νοημοσύνης εμπνευσμένη από την ιδέα του Charles Spearman ότι η νοητική ικανότητα είναι ένας συνδυασμός μιας γενικής ικανότητας, που υπάρχει σε όλες τις δραστηριότητες, και συγκεκριμένων επιμέρους ικανοτήτων, που είναι μοναδικές για διαφορετικές δραστηριότητες.

Σήμερα υπάρχουν τρία εργαλεία :η κλίμακα Wechsler για ενήλικες , η κλίμακα για παιδιά σχολικής ηλικίας (WISC III) και η κλίμακα για παιδιά προσχολικής ηλικίας (WPPSI). Έτσι, το τεστ του Wechsler σχεδιάστηκε κατά τρόπο που να επιτρέπει τη σύγκριση ποικίλων ικανοτήτων του υποκειμένου, και προσφέρει όχι μόνον ένα γενικό δείκτη νοημοσύνης, αλλά ένα συγκεκριμένο IQ για λεκτικές και ένα για μη-λεκτικές ικανότητες. Τα τεστ αποτελούνται από λεκτικές και πρακτικές κλίμακες, οι οποίες συνήθως εναλλάσσονται κατά τη χορήγηση. Οι πρώτες δίνουν έμφαση στο λεξιλόγιο, στις γενικές γνώσεις και στην κοινωνική κατανόηση ενώ η δεύτερες στην ταχύτητα και στις αντιληπτικό- κοινωνικές δεξιότητες. Οι κλίμακες Wechsler επιτρέπουν τον καθορισμό τριών παραμέτρων του IQ, το λεκτικό, το πρακτικό και ένα γενικό πηλίκο που συνδυάζει την απόδοση στις δύο προηγούμενες περιπτώσεις.

2.10.4 Κλίμακα Raven

Η κλίμακα των προοδευτικών μητρών-τύπων του Άγγλου ψυχολόγου J. C. Raven (1938), αποτελείται από 36 προβλήματα, τα οποία είναι ταξινομημένα σε επάλληλες βαθμίδες με βάση το βαθμό δυσκολίας τους²⁷. Κάθε πρόβλημα περιλαμβάνει γεωμετρικά σχήματα τοποθετημένα σε λογικές σειρές, από τις οποίες λείπει ένα σχήμα. Στο κάτω μέρος της σελίδας κάθε προβλήματος υπάρχουν έξι ή οκτώ γεωμετρικά σχήματα, από τα οποία ο εξεταζόμενος πρέπει να επιλέξει το σχήμα που συμπληρώνει την εικόνα-ερέθισμα.

Το τεστ Raven κυρίως μετρά την ικανότητα του ατόμου να κάνει αναλογικές συγκρίσεις και να οργανώνει τις αντιλήψεις του χώρου σε λειτουργικά σύνολα. Αυτό το τεστ δεν απαιτεί γλωσσική επικοινωνία ανάμεσα στον εξεταστή και στον εξεταζόμενο και έτσι μπορεί να δοθεί και σε άτομα με γλωσσική ανεπάρκεια ή και σε αυτιστικά παιδιά.

---

²⁷ Raven, J. C., Court, J. H. & Raven, J. (1986). Manual for Raven's Progressive Matrices and Vocabulary Scales (Section 2)-Coloured Progressive Matrices (1986 edition, with U.S. norms). London: Lewis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

*Δε βλέπει κανείς πολύ καλά παρά μονάχα με την καρδιά.
Ότι είναι σημαντικό ,δεν το βλέπουν τα μάτια...*

Antoine de Saint-Exupéry

3.1 Η αίσθηση - το αίσθημα και η συναισθηματική επικοινωνία

Η ψυχή δεν εμφανίζει μόνο μέσα από τις ορμές την εντελέχεια²⁸ της ,ούτε ζει μέσα από το συναίσθημα,αποκτώντας μια πρώτη άμεση γνωριμία με το περιβάλλον μόνο, όπως επίσης δεν αποφασίζει τυχαία ,κυρίως γνωρίζει. Μέσα από τη γνώση κατευθύνονται οι ενστικτώδεις τάσεις ευρύνεται το συναίσθημα και φωτίζονται οι σκοποί της βούλησης. Με τη γνωστική ικανότητα ο άνθρωπος πληροφορείται για πράγματα, πρόσωπα, καταστάσεις. Την επίδραση του περιβάλλοντος δέχεται δια των αισθήσεων και επεξεργάζεται δια της αισθήσεως διαμορφώνοντας μια πρώτη αντίληψη για τον εξωτερικό κόσμο, σχηματίζει τις εικόνες, δηλαδή τις παραστάσεις των αισθητών, που διατηρεί μέσω της μνήμης, ανασύροντας αναμνήσεις ή δημιουργώντας νέες παραστάσεις με τη φαντασία, ακολουθεί η μέσα από τη νόηση σύγκριση, διάκριση και εύρεση σχέσεων μεταξύ αυτών, η μεγαλύτερη ή μικρότερη ακρίβεια της οποίας εξαρτάται από την προσοχή και το ενδιαφέρον σε κάθε περίπτωση. Τέλος επινοούνται τα σύμβολα των σχέσεων μέσα από τα οποία οικοδομείται η γλώσσα και εκφράζονται μέσα από το λόγο τα νοήματα. Αυτός είναι και ο τρόπος που μαθαίνει η ψυχή.

Η πρώτη βασική και αρχέγονη γνωστική λειτουργία που θεμελιώνει το γεγονός της γνώσης και υπηρετεί τη γνωστική ψυχική ζωή του ανθρώπου είναι η αίσθηση. Η συναισθηματική και βουλευτική ψυχική ζωή αλλά και οι υπόλοιπες γνωστικές

---

²⁸ Η εντελέχεια είναι όρος του Αριστοτέλη και σημαίνει τη μορφοποιό και ζωοδόχο δύναμη που βρίσκεται στο σώμα και διασφαλίζει την αυτονομία του εξελισσόμενου έμψυχου όντος. Είναι ο άυλος παράγοντας που προκαθορίζει την εξέλιξη από μια ατελή προς μια τέλεια μορφή. Η ψυχή είναι το τελικό αίτιο ,η μορφή ,το είδος, η ουσία του σώματος. «Ψυχήν έστιν εντελέχεια η πρώτη σώματος φυσικού οργανικού δυνάμει ζώην έχοντος». Αριστ. Περί Ψυχής Β 412

λειτουργίες που μαζί με την αίσθηση οικοδομούν τη γνώση είναι βαθύτατα εξαρτημένες από αυτή. Γι αυτό δικαίως ο Αριστοτέλης την χαρακτήρισε ως πρωταρχική δύναμη: «τα καθόλου εκ της αισθήσεως γίνεται».²⁹ Αυτό σημαίνει ότι η αίσθηση αποτελεί προϋπόθεση λειτουργίας και των άλλων γνωστικών δυνάμεων, αυτών της φαντασίας και της νόησης. Η νόηση δε συλλαμβάνει τα όντα χωρίς να επικουρείται από την αίσθηση: «ουδέ νοεί ο νους τα εκτός μη μετ' αισθήσεως»³⁰

Η αίσθηση μεταπλάθει τις εντυπώσεις, το φυσικό υλικό που επιδρά σε ψυχικά γεγονότα, τα αισθήματα. Τα αισθήματα γεννιούνται και από εσωτερικές επιδράσεις, από εσωτερικούς ερεθισμούς. Το αίσθημα το πρώτο και απλούστερο γεγονός της ψυχικής ζωής είναι άυλο γεγονός που διαφέρει ριζικά από το ερέθισμα και τον ερεθισμό. Το αίσθημα δε δέχεται κριτικά ούτε επεξεργάζεται λογικά τις επιδράσεις. Αισθάνεται η ψυχή δε σημαίνει ότι λογικά θεμελιώνει. Η ικανότητα να αισθάνεται δεν πρέπει επίσης να ταυτίζεται με τα αισθητήρια όργανα και τα νεύρα· δεν αισθάνονται αυτά, αλλά η ψυχή με αυτά.

Το αίσθημα λοιπόν εδράζεται ή ορμάται από τις αισθήσεις. Αισθήματα, λοιπόν, είναι οι εντυπώσεις που δημιουργούνται από τον ερεθισμό των αισθητηρίων οργάνων και, κατ' επέκταση, οι ψυχικές καταστάσεις που δημιουργούνται από εξωτερικό ερέθισμα. Συναίσθημα είναι, κυρίως, η ψυχική διέγερση, η ψυχική κατάσταση που συνοδεύεται από ανάλογη διάθεση (π.χ. συναίσθημα χαράς, λύπης, οργής, μίσους, τρόμου, ευτυχίας, ευχαρίστησης, δυσαρέσκειας, ικανοποίησης, της απογοήτευσης κ.τ.ο.).

Ο Αριστοτέλης είναι ίσως ο πρώτος που έκανε λόγο για τη σημασία που έχουν τα συναισθήματα κατά την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Όπως είπε ο ίδιος, "αυτοί που κατέχουν τη σπάνια ικανότητα να θυμώνουν με το σωστό άτομο, στο σωστό βαθμό, τη σωστή χρονική στιγμή, για τη σωστή αιτία και με τον σωστό τρόπο, βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση σε όλους τους τομείς της ζωής τους".

Στην πρωτογενή συναισθηματική επικοινωνία φαίνεται ότι το συγκινησιακό σύστημα λειτουργεί σχεδόν αυτόνομα και ανεξάρτητα. Απαντά στο συναίσθημα του άλλου, αντιλαμβανόμενο το συναισθηματικό φορτίο χωρίς να χρειάζεται εσωτερική αντιπροσώπευση του συναισθήματος. Έτσι λοιπόν το συναίσθημα σ' αυτό το πρωτογενές επίπεδο φαίνεται να λειτουργεί αναλογικά προς το εισερχόμενο

²⁹ Αριστ. Αναλυτικά Ύστερα Β2

³⁰ Αριστ. Περί αισθήσεως και αισθητών.6445

συναισθηματικό ερέθισμα. Όταν κάποιος εκφράζει θυμό η επιθετικότητα γίνεται πλήρως αντιληπτό χωρίς να είναι απαραίτητη η εσωτερική αναπαράσταση και αντιπροσώπευση αυτών των συναισθημάτων, και αυτή η έκφραση βοηθά στην υιοθέτηση της κατάλληλης για την περίπτωση αντίδρασης απέναντι του.

Η ανθρώπινη επικοινωνία δεν αφορά μόνο στη λεκτική συμπεριφορά αλλά και στην εξωλεκτική σημειολογία που αφορά τη συναισθηματική κατάσταση των μελών της ομάδας. Οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταφέροντας τα συναισθήματα τους στους άλλους κυρίως μέσα από εξωλεκτικά κανάλια επικοινωνίας (Buck 1984, Darwin (1872 /1888) και έχουν την ικανότητα να «συλλαμβάνουν» και να επηρεάζονται από τα συναισθήματα των άλλων (Hatfield, Cacioppo & Rapson 1992,1993,1994). Αυτή η ικανότητα ονομάζεται συναισθηματική επιδεκτικότητα. Η συναισθηματική επιδεκτικότητα είναι ο ακρογωνιαίος λίθος πάνω στον οποίο στηρίζεται η συναισθητική επικοινωνία. Όλα τα συλλογικά θεμελιακά στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης ,μεταξύ άλλων είναι οι συλοβάτες της κοινωνικής ζωής και της κοινωνικής διαντίδρασης. Η ανάγκη του ανθρώπου για διαντίδραση με τους όμοιους του είναι μια αναπόδραστη ανάγκη.

3.2 Ιστορική αναδρομή της έννοιας της συναισθηματικής νοημοσύνης

Τις τελευταίες δεκαετίες, το ενδιαφέρον των ερευνητών έχει μετατοπιστεί και σε άλλες ικανότητες του ανθρώπινου δυναμικού, εκτός από τις νοητικές, που έχουν να κάνουν με παράγοντες κοινωνικούς, συναισθηματικούς, ενδοπροσωπικούς οι οποίοι παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή, τις διαπροσωπικές σχέσεις στην ακαδημαϊκή επίδοση των μαθητών (Φλουρής, 2001) και στην εργασιακή εξέλιξη.

Πρώτος, ο Wechsler (1958) θεωρούσε ότι οι νοητικές ικανότητες, μέσω των τεστ γνωστικής απόδοσης, καλύπτουν ένα μέρος μόνο της γενικής νοημοσύνης. Γενικότερα, η νοημοσύνη, σύμφωνα με τον Wechsler³¹ (1958), έπρεπε να

³¹ Wechsler, D. (1958). The measurement and appraisal of adult intelligence. Baltimore: The Williams and Wilkins Company.

περιλαμβάνει και ορισμένους βουλητικούς παράγοντες, ανεξάρτητους από τους λογικούς συλλογισμούς και την αφηρημένη σκέψη. Στην μακροχρόνια παράδοση των διαφόρων θεωριών για τη γνωστική νοημοσύνη, έχουν γίνει πολλές προσπάθειες να συλλάβουν αυτούς τους μη-λογικούς παράγοντες και τη συμβολή τους στη γενική νοημοσύνη.

Σε αυτές τις προσπάθειες συγκαταλέγονται οι έννοιες του Gardner (1983) για τη διαπροσωπική και ενδοατομική νοημοσύνη, οι έννοιες του Sternberg (1988) για τη δημιουργική και πρακτική νοημοσύνη στο τριαρχικό του μοντέλο και οι έννοιες του Thorndike (1920) για την κοινωνική νοημοσύνη. Αρχικά, ο Thorndike³² (1920) συλλαμβάνει την έννοια της κοινωνικής νοημοσύνης, ως τον τρίτο κλάδο στο τριμερές του μοντέλο, το οποίο περιλαμβάνει επίσης έναν αφηρημένο ή ακαδημαϊκό κλάδο και έναν κλάδο μηχανικό ή οπτικο-χωρικό. Η κοινωνική νοημοσύνη του Thorndike αφορούσε την ικανότητα του ατόμου να διαχειριστεί άλλους ανθρώπους, τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και να ασκήσει την κατάλληλη κοινωνική κρίση. Μετά από αρκετές δεκαετίες εμπειρικής προσπάθειας (Kantor & Kihlstrom 2000, Mayer & Salovey 1993³³), το κατασκεύασμα αυτό εγκαταλείπεται λόγω της δυσκολίας του να διακρίνει τις λεκτικές από τις μαθημένες ικανότητες. Η εμφάνιση της συναισθηματικής νοημοσύνης, στη συνέχεια, ήταν μια προσπάθεια να καθοριστεί ένα ακριβέστερο κατασκεύασμα από την κοινωνική νοημοσύνη, το οποίο θα ήταν εμπειρικά πιο ανεξάρτητο από τις παραδοσιακές λεκτικές ή μαθημένες ικανότητες (Salovey & Mayer 1993).

Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με τους Mayer, Roberts και Bersade (2008), ο όρος συναισθηματική νοημοσύνη υιοθετείται, περιστασιακά, τουλάχιστον από τα μέσα του 20ου αιώνα. Οι επιστημονικές αναφορές του όρου χρονολογούνται από τη δεκαετία του '60. Κατά τη δεκαετία του '80, οι ψυχολόγοι ανανέωσαν το ενδιαφέρον τους για την έννοια της πολλαπλής νοημοσύνης (Gardner 1983, Sternberg 1985). Ταυτόχρονα, αναζωπυρώθηκε η έρευνα για το συναίσθημα και τον τρόπο με τον οποίο τα συναισθήματα και η γνώση αλληλεπιδρούν (Mayer, 2000, Oatley 2004). Την ίδια

---

³² Thorndike, R. L. (1920). "Intelligence and its uses". Harper's Magazine, 140, pp. 227-235.

³³ Mayer, J.D. & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 77(4), 433-442.

περίπου εποχή άρχισαν να εμφανίζονται και επιστημονικά άρθρα σχετικά με τη συναισθηματική νοημοσύνη (Mayer et al, 1990, Salovey & Mayer 1990).

Ακολούθως, το ενδιαφέρον για τη μελέτη της συναισθηματικής νοημοσύνης αυξήθηκε εντυπωσιακά κατά τη δεκαετία του '90 γεγονός που προέκυψε από την εκλαΐκευση της έννοιας (Goodman, 1995). Πολλοί ερευνητές λοιπόν ενθουσιάστηκαν με τον προσδιορισμό μιας πιθανής νέας νοημοσύνης και χρησιμοποίησαν αυτόν τον πρόσφατο κατασκευασμένο όρο, αλλά συχνά με εμφανώς διαφορετικό τρόπο (Bar-On, 1997, Goleman, 1995, Mayer & Salovey, 1993). Η ποικιλομορφία των ενδιαφερόμενων σχετικά με τη συναισθηματική νοημοσύνη, είχε σαν συνέπεια και την εμφάνιση ποικίλων συλλήψεων για το κατασκεύασμα της. Έτσι, έγιναν ερευνητικές προσπάθειες μέσα από διάφορα θεωρητικά μοντέλα προκειμένου να προσεγγιστεί σφαιρικά η πολυπαραγοντική έννοια της (Bar-On, 2000, Goleman, 1998, Mayer-Salovey & Caruso 2000, Petrides & Furnham 2001³⁴). Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ποικίλων ορισμών και τρόπων αξιολόγησης της συναισθηματικής νοημοσύνης, ανάλογα με το πεδίο της ανθρώπινης φύσης που επηρεάζει (γνωστικό, δυναμικό, προσωπικότητα, συμπεριφορά) ή ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο εφαρμογής της (οικογένεια, σχολείο, ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον) (Πλατισίδου, 2004³⁵).

3.3. Εννοιολογικές διασαφήσεις-Ορισμοί της Συναισθηματικής Νοημοσύνης

Η συναισθηματική νοημοσύνη έχει γίνει πρόσφατα πολύ δημοφιλής τόσο στο επιστημονικό όσο και στο ευρύ κοινό. Αυτό αποδίδεται, σε ένα βαθμό, στην έκδοση των βιβλίων του Daniel Goleman (1995, 1998) που έκαναν την έννοια γνωστή στο ευρύ κοινό και έλκυσαν το ενδιαφέρον, ιδιαίτερα, του εργασιακού και επιχειρηματικού κόσμου.

---

³⁴ Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448.

³⁵ Πλατισίδου, Μ. (2004). Συναισθηματική νοημοσύνη: σύγχρονες προσεγγίσεις μιας παλιάς έννοιας. *Επιστήμες της αγωγής*, 1, 27-39.

Μπορεί η πλατιά δημοσιότητα που απέκτησε η συναισθηματική νοημοσύνη να οφείλεται στον Goleman, όμως, η διαμόρφωσή της ως επιστημονική έννοια ξεκίνησε αρκετά πριν. Η πρώτη ακαδημαϊκή αναφορά στον όρο συναισθηματική νοημοσύνη γίνεται το 1985 και αποδίδεται σε έναν αμερικανό μεταπτυχιακό φοιτητή, τον Leon Payne, ο οποίος συμπεριέλαβε τον όρο αυτό στον τίτλο της διδακτορικής διατριβής του (Payne, 1985).

Σήμερα, η συναισθηματική νοημοσύνη εκτιμάται ολοένα και περισσότερο για τις πολλά υποσχόμενες εφαρμογές της στην ανατροφή των παιδιών, την εκπαίδευση και την εργασία. Ωστόσο, δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας αυτής. Οι περισσότεροι φαίνεται να συμφωνούν ότι δεν πρόκειται για μια καινούργια έννοια, αλλά μάλλον για μια συστηματοποιημένη και εμπειρικά υποστηριζόμενη αναδιατύπωση παλαιότερων θεωρητικών απόψεων. Ακόμη κι αν έτσι είναι, ισχυρίζονται πολλοί, η συναισθηματική νοημοσύνη ρίχνει φως στην ερμηνεία φαινομένων τα οποία δεν είχαν ως τώρα εξηγηθεί επαρκώς.

Πρώτοι λοιπόν οι Salovey και Mayer (1990), έχοντας μελετήσει όλες τις προηγούμενες σχετικές έρευνες, συμπεριέλαβαν στην έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης την ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται, να εκφράζει, να ρυθμίζει αποτελεσματικά τα συναισθήματα του και να τα χρησιμοποιεί στο λόγο και στη σκέψη του. Σε ένα λοιπόν από τους πρώτους εννοιολογικούς ορισμούς τους (Mayer & Salovey, 1993), ορίζουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως «μια μορφή κοινωνικής νοημοσύνης, η οποία περιλαμβάνει την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί τα συναισθήματα τόσο τα δικά του όσο και των άλλων ανθρώπων, να κάνει λεπτές διακρίσεις ανάμεσα στα διάφορα συναισθήματα και να χρησιμοποιεί αυτές τις πληροφορίες ώστε να καθοδηγεί ανάλογα τις σκέψεις και τις πράξεις του» (Πλατσίδου, 2005, σελ 2).

Στο βιβλίο τους «Συναισθηματική Ανάπτυξη και Συναισθηματική Νοημοσύνη» οι Salovey και Sluyter (1997), αναθεώρησαν αυτόν τον ορισμό και προσδιορίζουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως την ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται με ακρίβεια, να αξιολογεί και να εκφράζει συναισθήματα, να προσεγγίζει ή και να παράγει συναισθήματα που διευκολύνουν τη σκέψη του, να κατανοεί ένα συναίσθημα και να αποκτά συναισθηματική γνώση και να ρυθμίζει τα συναισθήματα του προκειμένου να προωθήσει τη συναισθηματική και διανοητική του ανάπτυξη.

Ένας άλλος ορισμός για τη συναισθηματική νοημοσύνη, τον οποίον προτείνουν

οι Mayer και Cobb (2000) αναφέρεται στην ικανότητα των ατόμων να επεξεργάζονται τις εκάστοτε συναισθηματικές πληροφορίες με διάφορους τρόπους οι οποίοι αφορούν ιδιαίτερα την αντίληψη, την αφομοίωση, την κατανόηση και τη διαχείριση των συναισθημάτων των δικών τους και των άλλων.

Άλλοι πάλι ερευνητές ορίζουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ευρύτερα, υποστηρίζοντας ότι περιλαμβάνει και μεταβλητές της προσωπικότητας, όπως η επιμονή και αισιοδοξία (Goleman, 1995), η τάση να παίρνουν τα άτομα αποφάσεις βασιζόμενα στο συναίσθημα και όχι στη λογική (Tett et al, 2005), ή η τάση να εκφράζουν τα συναισθήματα τους μη λεκτικά (Tett et al, 2005). Σύμφωνα με τον Goleman (1998) ο όρος συναισθηματική νοημοσύνη χρησιμοποιείται για να εκφράσει την ικανότητα των ατόμων να κινητοποιούν τον εαυτό τους για να πετύχουν ένα στόχο, να αντέχουν τις απογοητεύσεις, να ελέγχουν τις παρορμήσεις τους, να χαλιναγωγούν την ανυπομονησία τους, να ρυθμίζουν σωστά τη διάθεση τους και να έχουν συναίσθηση και αισιοδοξία (Φλουρής, 2005). Σε γενικές γραμμές, η συναισθηματική νοημοσύνη των ατόμων αναφέρεται στις συναισθηματικές, κοινωνικές, προσωπικές και ενστικτώδεις διαστάσεις της νοημοσύνης τους, οι οποίες συνήθως στην καθημερινότητα είναι πιο σημαντικές από τη γνωστική πλευρά της νοημοσύνης τους. Συνεπώς, ο Goleman (1995) ορίζει τη συναισθηματική νοημοσύνη δια του αποκλεισμού, θεωρώντας ότι αντιπροσωπεύει όλες εκείνες τις θετικές ιδιότητες που δεν ανήκουν στο Δείκτη Νοημοσύνης

Ακολούθως, ο BarOn (2000) ορίζει τη συναισθηματική νοημοσύνη ως ένα σύνολο συναισθηματικών και κοινωνικών γνώσεων και ικανοτήτων οι οποίες επηρεάζουν τη γενική ικανότητα των ατόμων στο να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις. Οι πέντε κύριες περιοχές στο μοντέλο του BarOn είναι: οι ενδοατομικές δεξιότητες, οι διαπροσωπικές δεξιότητες, η προσαρμοστικότητα, η διαχείριση άγχους και η γενική διάθεση των ατόμων (Bar-On, 1997³⁶).

Οι Petrides και Furnham (2001) προτείνουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας και την ορίζουν ως μια ομάδα συμπεριφορικών διαθέσεων και αντιλήψεων τις οποίες διαθέτουν τα άτομα για τον εαυτό τους σχετικά με την ικανότητα τους να αναγνωρίζουν, να επεξεργάζονται και να χρησιμοποιούν πληροφορίες συναισθηματικά φορτισμένες.

Άλλοι θεωρητικοί ορίζουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως ένα είδος καλού

---

³⁶ Bar-on, R. (1997), "Bar-on Emotional Quotient Inventory (EQ-i)". Technical manual. Toronto: Multi-Health System

ταιριάσματος ανάμεσα στο άτομο και στον κοινωνικό του περίγυρο (Zeidner et al ,2003³⁷). Ένα άτομο, δηλαδή, μπορεί να λειτουργήσει προσαρμοστικά, όταν οι πεπειθήσεις του σχετικά με τα συναισθήματα τους είναι σύμφωνες με τις πεπειθήσεις των άλλων γύρω του, άσχετα με το αν αυτές οι πεπειθήσεις είναι πραγματικές ή όχι.

Ο Matthews και οι συνάδελφοι του (2002) συνθέτοντας τα διάφορα μοντέλα της συναισθηματικής νοημοσύνης την όρισαν ως μια προσαρμοστική ικανότητα την οποία διαθέτουν τα άτομα προκειμένου να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τα διάφορα συναισθηματικά γεγονότα. Αυτή η ικανότητα πιθανόν να απεικονίζει άλλες ικανότητες και επιλεγμένους τρόπους συμπεριφοράς και ενώ συνδέεται με τη γνωστική και νευρολογική δομή του ατόμου, αποκτιέται, κατά ένα μεγάλο μέρος, με το χρόνο.

Αργότερα, ο Caruso (2004) όρισε τη συναισθηματική νοημοσύνη ως την ικανότητα των ατόμων: 1) να προσδιορίζουν επακριβώς τα συναισθήματα τους, 2) να τα χρησιμοποιούν βοηθητικά στη σκέψη τους, 3) να κατανοούν την αιτία πρόκλησης τους και (4) να κατορθώνουν να παραμένουν ανοικτοί στα συναισθήματα προκειμένου να συλλάβουν τη γνώση τους .

Ένας άλλος πρόσφατος ορισμός των Cooper και Orioli (2005) θεωρεί τη συναισθηματική νοημοσύνη ως την ικανότητα των ατόμων να αισθάνονται, να κατανοούν και να χρησιμοποιούν αποτελεσματικά τη δύναμη και τη διορατικότητα των συναισθημάτων τους ως πηγή ενέργειας, πληροφοριών, δημιουργικότητας, εμπιστοσύνης και σύνδεσης με το περιβάλλον τους.

Από την παράθεση όλων αυτών των διαφορετικών ορισμών για τη συναισθηματική νοημοσύνη, μέσα από τη σύντομη αυτή βιβλιογραφική διερεύνηση, γίνεται φανερό πως το εύρος των ιδιοτήτων οι οποίες καλύπτονται κάτω από την έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης είναι υπερβολικό (Roberts, 2001). Συνεπώς, γίνεται κατανοητό ότι πρόκειται για ένα κατασκευάσμα εννοιολογικά ασαφές, πράγμα το οποίο έχει οδηγήσει ορισμένους μελετητές στο να αμφισβητήσουν την εγκυρότητα του (Davies, Stankov & Roberts 1998). Οι ερευνητές αυτοί πιστεύουν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη ταυτίζεται, σε ένα βαθμό, με τη γνωστική νοημοσύνη και με διάφορες διαστάσεις της προσωπικότητας και προτιμούν να επιστρέψουν πάλι στα αξιόπιστα και έγκυρα μοντέλα της προσωπικότητας (Πλατσίδου, 2004).

---

³⁷ Zeidner, M., Matthews, G., Roberts, R.D. & MacCann, C. (2003). Development of emotion intelligence: towards a multi-level investment model. *Human Development*, 46, 69-96

3.4 Θεωρητικές προσεγγίσεις και τρόποι μέτρησης της συναισθηματικής νοημοσύνης

Όλες οι θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για την ερμηνεία της συναισθηματικής νοημοσύνης την αντιμετωπίζουν ως μια σύνθετη έννοια που περιλαμβάνει μια σειρά από διαστάσεις (ικανότητες, χαρακτηριστικά, δεξιότητες) και αναφέρεται σε διάφορα πεδία της ανθρώπινης φύσης (γνωστικό δυναμικό, προσωπικότητα, συμπεριφορά). Με βάση το πού εστιάζουν οι διάφορες θεωρίες μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες:

α) *θεωρίες ικανότητας*: θεωρούν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως μια ικανότητα του νου που έχει αντιστοιχίες, ως προς τη δομή και την οργάνωσή της, με τα άλλα είδη νοημοσύνης, τα οποία αναφέρονται κυρίως σε γνωστικές ικανότητες (π.χ., η θεωρία των Mayer, Salovey & Caruso).

β) *θεωρίες με πλαίσιο την προσωπικότητα*: ερμηνεύουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως ένα συνδυασμό από ικανότητες προσαρμογής και χαρακτηριστικά προσωπικότητας (π.χ., η θεωρία του Bar-On).

γ) *θεωρίες επίδοσης*: επιχειρούν να εξηγήσουν αλλά και να προβλέψουν την αποτελεσματικότητα και την επίδοση κάποιου στην εργασία του, με βάση τον τρόπο οργάνωσης της προσωπικότητάς του (π.χ., η θεωρία του Goleman).

Για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης έχουν τελευταία κατασκευαστεί ποικίλα ψυχομετρικά εργαλεία (κλίμακες ή τεστ), τόσο σε επιστημονικό επίπεδο όσο και σε εκλαϊκευμένο. Όμως, για να έχει κανείς μια έγκυρη εκτίμηση, όπως και σε κάθε περίπτωση μέτρησης ικανοτήτων, χρειάζεται να γνωρίζει πώς η θεωρία με βάση την οποία κατασκευάστηκε το συγκεκριμένο τεστ ορίζει τη συναισθηματική νοημοσύνη. Συχνά, οι θεωρίες της συναισθηματικής νοημοσύνης διαφέρουν και στον τρόπο μέτρησης που χρησιμοποιούν.

Ως προς αυτό, τα ψυχομετρικά εργαλεία που προτείνονται για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης μπορούν να ταξινομηθούν σε 3 κατηγορίες:

α) *Αυτοαναφορές*. Αποτελεί τον πιο συνηθισμένο τρόπο για τη μέτρηση των χαρακτηριστικών που σχετίζονται με τη συναισθηματική νοημοσύνη, όπως προσήνεια,

ενσυναίσθηση, ανησυχία, κτλ. Το Emotional Quotient Inventory που κατασκεύασε ο Bar-On (1997)³⁸ ανήκει σε αυτή την κατηγορία, όπως επίσης και οι διάφορες εκδόσεις του TEIQue του Petrides. Δεδομένου ότι στο ποσοτικό κομμάτι της παρούσας εργασίας η σχετική έρευνα έχει διεξαχθεί με χρήση του TEIQue-SF παρακάτω αναλύονται τα τεστ αυτοαναφοράς ως εργαλείο μέτρησης της συναισθηματικής νοημοσύνης.

β) *Αναφορές άλλων (τεστ 360 μοιρών)*. Στα τεστ αυτού του τύπου, ορισμένα άλλα πρόσωπα (π.χ., γονείς, δάσκαλοι, προϊστάμενοι) καλούνται να εκτιμήσουν τις ικανότητες και τα χαρακτηριστικά κάποιου. Παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι το Emotional Competence Inventory των Boyatzis, Goleman & Rhee (2000).

γ) *Αντικειμενική μέτρηση ικανοτήτων*. Είναι ο τρόπος που εφαρμόζεται και στη μέτρηση των γνωστικών ικανοτήτων, όπου ο εξεταζόμενος καλείται να παράγει λύσεις σε προβλήματα, ή να δώσει απαντήσεις σε ερωτήσεις και βαθμολογείται ανάλογα με την επιτυχία που σημείωσε. Ένα τεστ που εφαρμόζει αυτές τις αρχές για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης είναι το Mayer, Salovey, Caruso Emotional Intelligence Test (Mayer, Caruso & Salovey, 1999).

3.5 Μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης με τεστ αυτοαναφοράς

Τα τεστ αυτοαναφοράς θεωρούνται αντικειμενικά κριτήρια προκειμένου το εξεταζόμενο άτομο να δώσει πληροφορίες για τα συναισθήματά του, τα κίνητρα, τις σκέψεις και αντιλήψεις του καθώς και την συμπεριφορά του. Γενικά το άτομο καλείται να δώσει απαντήσεις σε μια σειρά από ερωτήματα που έχουν σαν περιεχόμενο την αντίληψη του ίδιου του ατόμου για τον εαυτό του. Στη συνέχεια αναφέρονται τρία από τα πιο γνωστά και ευρέως χρησιμοποιούμενα τεστ αυτοαναφοράς.

1. Το *κριτήριο προσωπικής προτίμησης του Edwards* (Edwards Personal Preference Schedule, 1959*). Περιλαμβάνει 210 ζεύγη ερωτήσεων και κάθε ένα στοιχείο του συνδυάζεται με κάθε άλλο στοιχείο. Ο εξεταζόμενος καλείται να επιλέξει από κάθε ζεύγος εκείνο το στοιχείο, με το οποίο περιγράφεται ο εαυτός του καλύτερα. Βασίζεται πάνω στην περί των αναγκών θεωρία του Henry Murray (1938), και εκτιμά

---

³⁸ Bar-on, R. (1997), "Bar-on Emotional Quotient Inventory (EQ-i)". Technical manual. Toronto: Multi-Health System.

15 ανάγκες (π.χ. ανάγκη επίτευξης, συμπαράστασης, δεσμού) και το καθένα επί μέρους στοιχείο είναι αντιπροσωπευτικό μιας από τις 15 ανάγκες.

2. Η *απογραφική κλίμακα CPI* (California Psychological Inventory). Αυτό έχει τη μορφή του αληθούς-εσφαλμένου τεστ και απαρτίζεται από προτάσεις, όπως: «*Με ευχαριστεί να λέω αστεία*». Όπως όλα τα τεστ αυτοαναφοράς έτσι και αυτό θεωρείται αντικειμενικό, δεδομένου ότι στη βαθμολόγηση του και την ερμηνεία του δεν εμπλέκεται η υποκειμενική κρίση του εξεταστή. Τα κριτήρια βαθμολόγησης του βασίζονται σε έρευνα που έχει γίνει με βάση την εγκυρότητα κριτηρίου που προαναφέραμε. Το κριτήριο αυτό παρουσιάζει καλή προγνωστική εγκυρότητα και η αξιοπιστία της δοκιμασίας-επαναδοκιμασίας φθάνει σε ένα δείκτη συνάφειας της τάξης του 90%.

3. Η *απογραφική κλίμακα MMPI* (Minnesota multiphasic Personality Inventory). Η κλίμακα αυτή είναι η περισσότερο γνωστή από όλα τα αντικειμενικά κριτήρια προσωπικότητας και η πιο πολύ χρησιμοποιούμενη. Όπως και η προηγούμενη κλίμακα έτσι και αυτή βασίζεται σε εμπειρική έρευνα καθώς και στην εγκυρότητα κριτηρίου και περιλαμβάνει άμεσες προτάσεις ερωτήσεις όπως: «*Στερούμαι αυτοπεποίθησης*». Σε αυτές ο εξεταζόμενος απαντά αν είναι αληθείς ή όχι για τον εαυτόν του ή αν δεν μπορεί να αποφανθεί. Περιλαμβάνει και στοιχεία, με τα οποία ο εξεταστής είναι σε θέση να προσδιορίσει αν ο εξεταζόμενος έχει προσπαθήσει εσκεμμένα να κάνει καλή εντύπωση ή με σκοπό να παρανοήσει την πραγματικότητα. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του κριτηρίου είναι ότι η ερμηνεία του δεν εξαρτάται από το περιεχόμενο των επί μέρους ερωτήσεων αλλά από τη μορφή των αντιδράσεων του προσώπου. Αυτή η μορφή απεικονίζεται σε ένα ειδικό σχεδιάγραμμα, το προφίλ προσωπικότητας, το οποίο ερμηνεύεται στη βάση της ομοιότητας με προφίλ τα οποία έχουν εξαχθεί από τις διάφορες ομάδες (υποκειμένων) κριτηρίου, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν στην ανάπτυξη του τεστ.

Η ευρύτητα και η συχνότητα χρήσης των τεστ αυτοαναφοράς οφείλεται στο ότι είναι οικονομικά στη χρησιμοποίησή τους από άποψη χρόνου κυρίως, καθώς και ότι η χορήγηση τους και η βαθμολόγηση τους είναι απλή και αντικειμενική. Επίσης έχουν υψηλή αξιοπιστία και εγκυρότητα που βαίνει αυξανόμενη με το εύρος των ομάδων των υποκειμένων. Έχουν βέβαια και μειονεκτήματα. Εξαιτίας της έκδηλης σημασίας των στοιχείων τους, δίνουν την δυνατότητα στους εξεταζόμενους να δώσουν στον εξεταστή την εντύπωση που επιθυμούν να παρουσιάσουν ενώ άλλες φορές δεν γνωρίζουν σε σχέση με το κάθε στοιχείο τι πραγματικά τους συμβαίνει, ώστε να

απαντήσουν κατάλληλα. Επίσης δεν δίνεται η δυνατότητα στους εξεταζόμενους να εκτιμηθεί η ποιοτική επεξεργασία των αντιδράσεων τους -λόγω του τύπου των τεστ (ορθό – εσφαλμένο) στη βάση του ότι είναι δυνατόν να μην κατανοούν την σημασία κάποιων ερωτημάτων με επακόλουθο την παρερμηνεία τους.

3.6 Το θεωρητικό μοντέλο των Mayer, Salovey & Caruso: Η συναισθηματική νοημοσύνη ως μια νοητική ικανότητα

Οι Mayer, Salovey και Caruso ασχολήθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 με την εμπειρική διερεύνηση της συναισθηματικής νοημοσύνης (Mayer & Salovey, 1993). Σύμφωνα με τη θεωρία που πρότειναν, η συναισθηματική νοημοσύνη είναι ένα είδος νοημοσύνης κατ' αναλογία με εκείνα που αναφέρονται σε γνωστικές ικανότητες. Εμπρικλείει την ενδοπροσωπική και τη διαπροσωπική νοημοσύνη του Gardner, αλλά περιλαμβάνει κι άλλες ικανότητες που αναφέρονται τόσο στο γνωστικό όσο και στο συναισθηματικό σύστημα οργάνωσης του ανθρώπινου νου. Η συναισθηματική νοημοσύνη λειτουργεί με ενιαίο τρόπο, περιλαμβάνει όμως διάφορες ικανότητες που οργανώνονται σε τέσσερις διαστάσεις (Mayer, Salovey & Caruso, 1999, 2000α):

1)*Αντίληψη και αναγνώριση των συναισθημάτων*: είναι η ικανότητα κάποιου να αντιλαμβάνεται τα συναισθήματα, τόσο τα δικά του όσο και των άλλων, που αποτυπώνονται στις εκφράσεις του προσώπου, στον τόνο της φωνής, στα έργα τέχνης, κ.ά.

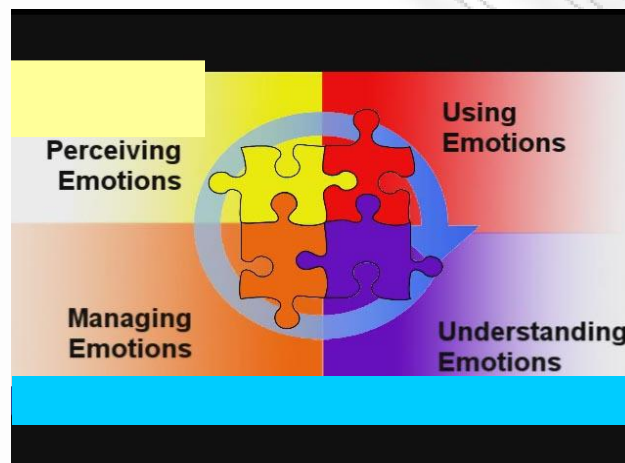
2)*Αφομοίωση των συναισθημάτων στον τρόπο σκέψης*: το να μπορεί να χρησιμοποιεί (να ανασύρει ή να παράγει) τα κατάλληλα συναισθήματα που τροφοδοτούν τη σκέψη και να μπορεί να αναλογίζεται με βάση αυτά. Αφορά στην ικανότητα επεξεργασίας συναισθηματικών πληροφοριών (π.χ., «σήμερα είμαι χαρούμενος/η») η οποία επηρεάζει αναλόγως τη γνωστική κατάσταση του ατόμου (π.χ., «νιώθω ότι είμαι επαρκής ή ικανός/ή»), εμπλουτίζοντας έτσι τη διαδικασία της σκέψης.

3)*Κατανόηση των συναισθημάτων*: πρόκειται για την ικανότητα κατανόησης των σύνθετων συναισθημάτων και των αλυσιδωτών συναισθηματικών αντιδράσεων, πώς δηλαδή, ένα συναίσθημα πυροδοτεί κάποιο άλλο. Για να συμβεί αυτό, λαμβάνει χώρα

μια γνωστική επεξεργασία των συναισθημάτων. Η ικανότητα αυτή διευκολύνει πολύ την κατανόηση των διαπροσωπικών σχέσεων.

4) *Διαχείριση των συναισθημάτων*: αναφέρεται στην ικανότητα διαχείρισης τόσο των προσωπικών συναισθημάτων όσο και των άλλων ανθρώπων, με τρόπο ώστε να αντιλαμβάνεται κανείς τι κρύβει πίσω του ένα συναίσθημα και να βρίσκει τους πιο κατάλληλους κάθε φορά τρόπους για την αντιμετώπιση συναισθημάτων όπως ο φόβος, η ανησυχία, ο θυμός, η θλίψη.

Σχήμα 9: Το μοντέλο συναισθηματικής νοημοσύνης των Mayer, Salovey & Caruso

Για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης οι εισηγητές της θεωρίας κατασκεύασαν δύο κλίμακες που στοχεύουν στην αντικειμενική μέτρηση ικανοτήτων, σύμφωνα με το πρότυπο των γνωστικών έργων (Mayer, Caruso & Salovey, 1999, 2000β). Η πρώτη κλίμακα ήταν η Multifactor Emotional Intelligence Scale (MEIS). Μετά από μια σειρά δοκιμών και βελτιώσεων, εκδόθηκε η Mayer, Salovey, Caruso, Emotional Intelligence, Scale (MSCEIS).

Το κάθε τεστ περιλαμβάνει τέσσερις κλίμακες οι οποίες αναφέρονται στη μέτρηση των τεσσάρων διαστάσεων που περιγράφει η θεωρία. Ο εξεταζόμενος παίρνει μία βαθμολογία σε καθεμιά από τις διαστάσεις ικανοτήτων καθώς και μια συνολική που αναφέρεται στη μέτρηση της γενικής συναισθηματικής του νοημοσύνης.

Ενδεικτικά, η πρώτη κλίμακα εξετάζει την ικανότητα αναγνώρισης συναισθημάτων χρησιμοποιώντας ως ερεθισμούς πρόσωπα, σχέδια και τοπία. Για παράδειγμα, παρουσιάζεται στο άτομο μια πολύχρωμη εικόνα ή μια φωτογραφία ενός προσώπου και του ζητείται να αναφέρει ποια συναισθήματα μπορεί να ανιχνεύσει σε αυτή και σε ποιο βαθμό, με βάση μια κλίμακα πέντε σημείων.

Η κλίμακα της αφομοίωσης του συναισθήματος στον τρόπο σκέψης εξετάζει την ικανότητα του ατόμου να μεταφράζει τα αισθήματα σε συναισθήματα και τον τρόπο με τον οποίο αυτά αλληλεπιδρούν με τις γνωστικές λειτουργίες. Για παράδειγμα, σε ένα έργο ζητείται από το άτομο να προσδιορίσει την ομοιότητα ανάμεσα σε ένα συναίσθημα (π.χ., αγάπη) και ένα φυσικό αίσθημα (π.χ., θερμότητα ή γεύσεις), απαντώντας στις ερωτήσεις με βάση μια κλίμακα πέντε σημείων.

Η κλίμακα κατανόησης των συναισθημάτων εξετάζει την ικανότητα κάποιου να συνταιριάζει με τον κατάλληλο τρόπο τα συναισθήματα. Παρουσιάζεται, λ.χ., ένα σύμπλεγμα συναισθημάτων (π.χ. χαρά κι αποδοχή) και ζητείται από το άτομο να διαλέξει ποιο από τα παρακάτω ταιριάζει με αυτό: ενοχή, πρόκληση, μανία, αγάπη, πόθος.

Η τελευταία κλίμακα εξετάζει την ικανότητα για διαχείριση των συναισθημάτων, με στόχο την αποτελεσματική χρήση τους για τη λήψη αποφάσεων. Για παράδειγμα, το άτομο ερωτάται τι θα έπρεπε να κάνει ένας λυπημένος άνθρωπος, προκειμένου να αισθανθεί καλύτερα: να μιλήσει σε φίλους, να δει μια ταινία δράσης, να φάει ένα καλό γεύμα, να κάνει έναν περίπατο μόνος. Ο εξεταζόμενος θα πρέπει να αξιολογήσει πόσο καθεμιά από τις επιλογές συμβάλλει στον επιδιωκόμενο στόχο. Οι απαντήσεις των ατόμων βαθμολογούνται με αντικειμενικά κριτήρια (βλ. Mayer et al., 1999).

3.7 Το θεωρητικό μοντέλο του Reuven Bar-On: Ο Δείκτης Συναισθηματικής Νοημοσύνης

Η θεωρία του Bar-On αφορά στον προσδιορισμό και τη μέτρηση της συναισθηματικής και κοινωνικής νοημοσύνης. Η σύνθετη αυτή έννοια ορίζεται ως «μια σειρά από μη γνωστικές δυνατότητες, ικανότητες και δεξιότητες που επηρεάζουν την

ικανότητα κάποιου να αντιμετωπίζει με επιτυχία τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις και πιέσεις» (Bar-On, 1997, σ. 14).

Το μοντέλο που προτείνεται για τη δομή της αποτελείται από πέντε κατηγορίες ικανοτήτων που η καθεμία περιλαμβάνει έναν αριθμό ειδικών δεξιοτήτων:

1) Οι ενδοπροσωπικές ικανότητες (intrapersonal skills) περιλαμβάνουν τις δεξιότητες συναισθηματικής αυτό-ενημερότητας, θετική διεκδίκηση, αυτοσεβασμό, διαπίστωση του ατομικού δυναμικού, ανεξαρτησία.

2) Οι διαπροσωπικές ικανότητες (interpersonal skills) αφορούν στην ενσυναίσθηση, στις διαπροσωπικές σχέσεις και στην κοινωνική υπευθυνότητα.

3) Η ικανότητα προσαρμογής (adaptability) αναφέρεται στην ανοχή στο άγχος και τον έλεγχο των παρορμήσεων.

4) Η διαχείριση του άγχους (stress management) περιλαμβάνει τις δεξιότητες για λύση προβλημάτων, έλεγχο της πραγματικότητας και ευελιξία.

5) Η γενική διάθεση (general mood) αφορά στην ευτυχία και την αισιοδοξία.

Στην πρόσφατη αναθεώρηση του μοντέλου, ο Bar-On (2000) θεωρεί ότι η τελευταία κατηγορία ικανοτήτων λειτουργεί μάλλον ως ένας διαμεσολαβητής για τη διευκόλυνση της συναισθηματικής νοημοσύνης κι όχι ως μια ανεξάρτητη κατηγορία ικανοτήτων.

Η εμπειρική διερεύνηση του μοντέλου έδειξε ότι η συναισθηματική και κοινωνική νοημοσύνη αναπτύσσεται σταθερά τουλάχιστον μέχρι την πέμπτη δεκαετία της ζωής (Bar-On, 2000). Ως προς το φύλο, δεν παρατηρήθηκαν γενικευμένες διαφορές μεταξύ

ανδρών και γυναικών. Κάποιες διαφορές, συχνά μικρής έκτασης, παρατηρήθηκαν σε επιμέρους διαστάσεις της συναισθηματικής και κοινωνικής νοημοσύνης.

Για παράδειγμα, οι γυναίκες φαίνεται να έχουν καλύτερες διαπροσωπικές ικανότητες και οι άνδρες καλύτερες ενδοπροσωπικές ικανότητες. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη ενσυναίσθηση, τα πάνε καλύτερα στις σχέσεις τους με τους άλλους και δείχνουν μεγαλύτερη κοινωνική υπευθυνότητα. Οι άνδρες, από την άλλη μεριά, διαθέτουν μεγαλύτερο αυτοσεβασμό και ανεξαρτησία, ελέγχουν καλύτερα το άγχος τους, είναι πιο καλοί στην προσαρμογή σε νέες συνθήκες και στη λύση προβλημάτων και είναι πιο αισιόδοξοι από ότι οι γυναίκες. Παρόμοιες διαφορές μεταξύ των δύο φύλων έχουν παρατηρηθεί, σε γενικές γραμμές, σε πληθυσμούς που προέρχονται από διάφορα πολιτισμικά περιβάλλοντα (Bar-On, 1997).

Ο Bar-On ήταν από τους πρώτους που ασχολήθηκαν με τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης. Υποστήριξε ότι, όπως χρησιμοποιούμε το δείκτη νοημοσύνης για να μετρήσουμε τη γνωστική νοημοσύνη, μπορούμε, αντίστοιχα, να χρησιμοποιήσουμε ένα δείκτη για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης. Με βάση αυτή την υπόθεση, κατασκεύασε το Emotional Quotient Inventory (EQ-I), μια κλίμακα για τη μέτρηση του Δείκτη Συναισθηματικής Νοημοσύνης (Bar-On, 1997, Bar-On & Parker, 2000³⁹). Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφορών με 133 προτάσεις. Το άτομο δηλώνει το βαθμό στον οποίο ισχύει για το ίδιο η κάθε πρόταση, σε μια κλίμακα πέντε σημείων (π.χ., «Έχω καλές σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους», «Περνάω καλά όταν βρίσκομαι με άλλα άτομα», «Μου αρέσει να βοηθώ του άλλους»).

Ακολουθώντας τη δομή ενός κλασικού τεστ νοημοσύνης (όπως είναι το WISC), το EQ-I δίνει ένα γενικό Δείκτη Συναισθηματικής Νοημοσύνης και πέντε επιμέρους δείκτες που ο καθένας αντιστοιχεί σε μια από τις κατηγορίες συναισθηματικών και κοινωνικών ικανοτήτων που περιγράφει το μοντέλο. Επιπλέον, οι δείκτες αυτοί περιλαμβάνουν 15 υποκλίμακες, που αντιστοιχούν στη μέτρηση των ειδικών δεξιοτήτων που περιλαμβάνουν οι κατηγορίες ικανοτήτων. Σύμφωνα με τον Bar-On, υψηλή επίδοση στο EQ-I σημαίνει ότι το άτομο αυτό έχει δυνατότητες για υψηλή συναισθηματική και κοινωνική λειτουργικότητα, είναι, δηλαδή, συναισθηματικά και κοινωνικά ευφυές.

---

³⁹ Bar-on, R., Parker, J.D.A. (2000), "The Bar-On Emotional Quotient Inventory: Youth Version (EQ-i:YV)". Toronto, Canada: Multi-Health Systems

Επιπλέον το EQ-I δίνει τέσσερις δείκτες χρήσιμους για τον προσδιορισμό της εγκυρότητας της κλίμακας. Ο Βαθμός Παράλειψης αναφέρεται στον αριθμό των προτάσεων οι οποίες δεν απαντήθηκαν. Ο Δείκτης Ασυνέπειας δείχνει το βαθμό ασυνέπειας των απαντήσεων σε μια ομάδα προτάσεων που αναφέρονται στο ίδιο θέμα. Η θετική Εντύπωση αποτυπώνει την τάση να δίνει κανείς υπερβολικά θετικές εκτιμήσεις, ενώ η Αρνητική Εντύπωση υποδηλώνει την τάση για το αντίθετο.

Το EQ-I διαθέτει ένα ενσωματωμένο κριτήριο διόρθωσης της μέτρησης, βασισμένο στους δείκτες Θετικής και Αρνητικής Εντύπωσης. Αυτό θεωρείται μια σημαντική ιδιότητα για κάθε ψυχομετρικό εργαλείο που στηρίζεται σε αυτοαναφορές, γιατί μειώνει την προκατάληψη των κοινωνικά αποδεκτών απαντήσεων και ενδυναμώνει την ακρίβεια των μετρήσεων (Bar-On, 2000). Το EQ-I προοριζόταν αρχικά για ενήλικες και αργότερα κατασκευάστηκε για εφήβους η κλίμακα EQ-I:YV (Bar-On & Parker, 2000).

3.8 Το θεωρητικό μοντέλο του Daniel Goleman: Η Συναισθηματική Επάρκεια

Ο Goleman περιγράφει τη συναισθηματική νοημοσύνη ως μια δομή που «περιλαμβάνει ικανότητες όπως το να κινητοποιεί κανείς τον εαυτό του προς την επίτευξη στόχων και να επιμένει παρά τις ματαιώσεις που δέχεται, το να ελέγχει τις παρορμήσεις του και να μπορεί να καθυστερεί την ικανοποίησή του, όταν πρέπει, το να μπορεί να ρυθμίζει τη διάθεση του και μην επιτρέπει στο άγχος και την ανησυχία να παρεμποδίζουν την ικανότητά του για ορθή σκέψη, να διαθέτει ενσυναίσθηση και αισιοδοξία» (Goleman, 1995⁴⁰, σ. 34).

Αναλυτικά, στο μοντέλο αυτό, η συναισθηματική νοημοσύνη αποτελείται από πέντε διαστάσεις ικανοτήτων που περιλαμβάνουν συνολικά 25 συναισθηματικές δεξιότητες: (1) τη γνώση και (2) τη διαχείριση των συναισθημάτων, (3) την κινητοποίηση του εαυτού, (4) την αναγνώριση συναισθημάτων στους άλλους και (5) τη διαχείριση των σχέσεων. Η συναισθηματική νοημοσύνη είναι μια συνολική δομή, από την οποία πηγάζει η συναισθηματική επάρκεια (emotional competence), δηλαδή η δυνατότητα που έχει κανείς για υψηλή απόδοση σε αυτό που κάνει. Αξίζει να σημειωθεί

---

⁴⁰ Goleman, D. (1995), "Emotional intelligence". NY: Bantam Books

ότι, σύμφωνα με τον Goleman⁴¹ (1988), η συναισθηματική επάρκεια είναι μια μαθημένη έννοια.

Για τη μέτρηση της συναισθηματικής επάρκειας κατασκευάστηκε το Emotional Competence Inventory 360 (ECI 360) (Boyatzis, Goleman & Rhee, 2000). Πρόκειται για τον καρπό της συνεργασίας του Goleman με τον Richard Boyatzis, ερευνητή με πολύχρονη εμπειρία σε θέματα της εργασιακής συμπεριφοράς. Χρησιμοποιείται για τη μέτρηση ενός μεγάλου αριθμού συναισθηματικών ικανοτήτων που θεωρείται ότι σχετίζονται με την απόδοση στην εργασία. Η αξιολόγηση αυτή προσφέρει πληροφόρηση για το ποιες είναι οι περιοχές στις οποίες η συναισθηματική επάρκεια ενός ατόμου είναι χαμηλή και θα πρέπει να αναπτύξει, προκειμένου να πετύχει υψηλότερη επίδοση και αποτελεσματικότητα.

Το ECI αξιολογεί τέσσερις συστοιχίες ικανοτήτων που περικλείουν συνολικά 20 ικανότητες: (α) *Αυτογνωσία*: εξετάζει την ικανότητα για γνώση των προσωπικών συναισθημάτων, ακριβή αξιολόγηση του εαυτού και αυτοπεποίθηση. (β) *Αυτοδιαχείριση*: περιλαμβάνει τις ικανότητες για αυτοέλεγχο, αξιοπιστία, ευσυνειδησία, προσαρμοστικότητα, πρωτοβουλία και προσανατολισμό προς την επίτευξη στόχων. (γ) *Κοινωνική ενημερότητα*: εδώ συγκαταλέγονται η ενσυναίσθηση, η οργανωτική ενημερότητα και ο προσανατολισμός προς την εξυπηρέτηση. (δ) *Κοινωνικές δεξιότητες*: εξετάζει την ικανότητα για ηγεσία, επικοινωνία, επιρροή, καταλυτικές αλλαγές, διαχείριση των συγκρούσεων, οικοδόμηση δεσμών, ομαδική εργασία και ανάπτυξη των ικανοτήτων άλλων ατόμων.

Το ECI είναι ένα τεστ τύπου 360-μοιρών, δηλαδή, στηρίζεται σε αναφορές άλλων (συνάδελφοι, προϊστάμενοι, υφιστάμενοι) για την εκτίμηση της συναισθηματικής επάρκειας ενός ατόμου. Το ECI μπορεί ακόμη να χρησιμοποιηθεί για να σκιαγραφήσει το προφίλ συναισθηματικής επάρκειας ενός οργανισμού ή μιας επιχείρησης, με στόχο την επισήμανση των δυνατοτήτων που υπάρχουν για περαιτέρω ανάπτυξη. Για το σκοπό αυτό διατίθεται σε διάφορες εκδόσεις για χρήση από επαγγελματικές ομάδες όπως πωλητές, στελέχη επιχειρήσεων, φοιτητές, κ.ά.

---

⁴¹ Goleman, D. (1998b), "Working with emotional intelligence". London, Bloomsbury

3.9 Η έννοια και ο ρόλος της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης

Η έννοια του εαυτού, ως «ένα οργανωμένο σχήμα αντιλήψεων του εαυτού» (Rogers⁴², 1951, σελ. 136), περιλαμβάνει το σύνολο των σκέψεων, απόψεων και συναισθημάτων του ατόμου που αναφέρονται στον εαυτό του (Rosenberg, 1986), καθώς και ένα πλήθος άλλων, υποκειμενικά αξιολογούμενων χαρακτηριστικών και συναισθημάτων (Burns, 1982⁴³). Το σύνολο των αντιλήψεων, πεποιθήσεων, απόψεων και στάσεων που έχει κανείς για τον εαυτό του συνιστά την αυτοαντίληψη ή την αυτοεικόνα του, η οποία αντανακλά τη γνωστική πλευρά της έννοιας του εαυτού.

Η αυτοεκτίμηση αντιπροσωπεύει τη συναισθηματική πλευρά και αναφέρεται στην ολοκληρωμένη άποψη που έχει κάποιος για την αξία του ως άτομο (Harter, 1999). Όπως έχει δείξει η σύγχρονη έρευνα, η αυτοαντίληψη και η αυτοεκτίμηση του ατόμου σχετίζονται με τη συμπεριφορά, τις επιδόσεις, τα συναισθήματα, τις αξίες, τους στόχους και τις φιλοδοξίες του (Λεονταρή, 1996⁴⁴, Μακρή-Μπότσαρη, 2001). Και οι δύο συνιστώσες ενέχουν το στοιχείο της αυτοαξιολόγησης και μπορεί να αναφέρονται με περιγραφικό ή με αξιολογικό τρόπο στις διάφορες πτυχές του εαυτού.

Η σημασία της αυτοαντίληψης και της αυτοεκτίμησης γίνεται φανερή στις περιπτώσεις όπου διαπιστώνεται εμπειρικά πως καθορίζουν ή επηρεάζουν το τι κανείς νομίζει ότι είναι, μπορεί να κάνει και μπορεί να γίνει (Burns, 1982). Η αυτοαντίληψη ή η αυτοεικόνα που έχει κανείς μπορεί να είναι ή να μην είναι έγκυρη. Η αυτοεκτίμηση του ατόμου για διάφορες πτυχές της αυτοεικόνας του μπορεί να είναι θετική ή αρνητική και να ποικίλει σε συναισθηματική ένταση. Τέλος, ποικίλουν επίσης οι δυνατότητες αντίδρασης, δηλαδή, πώς είναι πιθανό να αντιδράσει το άτομο, γνωστικά, συναισθηματικά ή συμπεριφορικά, ως συνέπεια αυτής της αξιολόγησης του εαυτού του (Baumeister, Cambell, Krueger, & Vohs, 2003. Burns, 1982).

Ένα λειτουργικό ρόλο ανάλογο με αυτόν που παίζει η αυτοαντίληψη και η αυτοεκτίμηση στο σύστημα του εαυτού έχει και η αντιλαμβανόμενη συναισθηματική νοημοσύνη. Η έννοια του εαυτού αναφέρεται σε όλες τις περιγραφικές και αξιολογικές

---

⁴² Rogers, C. (1951). *Client-centered therapy: It's current practice, implications and theory*. Boston: Houghton Mifflin.

⁴³ Burns, R. (1982). *Self-concept development and education*. London: Holt, Rinehart, & Winston.

⁴⁴ Λεονταρή, Α. (1996). *Αυτοαντίληψη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

πτυχές της άποψης του ατόμου για τον εαυτό του (Μακρή-Μπότσαρη, 2001), άρα και η αντιλαμβανόμενη συναισθηματική νοημοσύνη αφορά σε μια από αυτές. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στην εικόνα που έχει κανείς για τον τρόπο λειτουργίας των συναισθημάτων του, την ικανότητα αυτοπαρακολούθησης και αυτορρύθμισης των συναισθημάτων και τη δυνατότητα να ρυθμίζει ανάλογα την ενδοπροσωπική και τη διαπροσωπική δραστηριότητα και συμπεριφορά του. Η έννοια της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης ενέχει το στοιχείο της αυτοαξιολόγησης όπως και οι έννοιες του εαυτού αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση.

Η αυτοαξιολόγηση αυτή μπορεί να αφορά στο γνωστικό πεδίο (π.χ., «Έχω επίγνωση των συναισθημάτων μου την ώρα που τα βιώνω»), στο κοινωνικό πεδίο (π.χ., «Είμαι καλός/ή στο να καταλαβαίνω πώς αισθάνονται οι άλλοι άνθρωποι») ή στο πραξιακό πεδίο («Έχω πρόβλημα να ελέγχω τον θυμό μου»). Κατ' αναλογία με τις άλλες διαστάσεις της έννοιας του εαυτού, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται οι αντιλήψεις των ατόμων για τη συναισθηματική νοημοσύνη τους επηρεάζει τις στάσεις, τις προσδοκίες και τη συμπεριφορά τους.

Από όσα γνωρίζουμε, στα ενήλικα άτομα, η αντιλαμβανόμενη συναισθηματική νοημοσύνη αναπτύσσεται τουλάχιστον μέχρι την πέμπτη δεκαετία της ζωής (Bar-On, 2000. Mayer, et al., 2000) και επηρεάζεται θετικά από την εμπειρία και την εκπαίδευση (Goleman, 1998. Zeidner et al., 2003). Μάλιστα, ο μεγαλύτερος ρυθμός της ανάπτυξής της παρατηρείται στα πρώτα χρόνια της νεότητας (Mayer et al., 1999).

Τα ευρήματα αυτά, ότι η συναισθηματική νοημοσύνη είναι διδακτή και εξελίξιμη ακόμη και στην ενήλικη ζωή, φαίνεται ότι αιτιολογούν, και παράλληλα προωθούν περισσότερο, τον μεγάλο αριθμό των προγραμμάτων παρέμβασης που εφαρμόζονται για την άσκηση και τη βελτίωση διαφόρων διαστάσεων της συναισθηματικής νοημοσύνης στο περιβάλλον της εκπαίδευσης και της εργασίας (π.χ., διαχείριση άγχους, επίλυση συγκρούσεων, ανάπτυξη κινήτρων, αυτοεκτίμησης και αισιοδοξίας, κ.ά.) (Cherniss⁴⁵, 2000. Πλατσίδου, 2004. Zeidner, Matthews, & Roberts, 2004).

Ο ρόλος της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης έχει διερευνηθεί άλλοτε σε σχέση με και άλλοτε ανεξάρτητα από την προσωπικότητα. Πιο συγκεκριμένα, σε ότι αφορά στις διαπροσωπικές σχέσεις, τα ευρήματα έδειξαν ότι τα άτομα που θεωρούν ότι έχουν υψηλή συναισθηματική νοημοσύνη επιδεικνύουν μεγαλύτερη

---

⁴⁵ Cherniss, C. (2000). Social and emotional competence in the workplace. In R. Bar-On & J. D. A. Parker (Eds.), *The Handbook of Emotional Intelligence* (pp. 434-458). San Francisco: John Wiley & Sons, Inc

ενσυναίσθηση και αυτό-παρακολούθηση στις κοινωνικές τους σχέσεις, έχουν πιο ανεπτυγμένες κοινωνικές δεξιότητες, είναι πιο συνεργάσιμοι, έχουν στενές και συναισθηματικές διαπροσωπικές σχέσεις και δηλώνουν περισσότερο ικανοποιημένοι από αυτές (Austin, Saklofske, & Egan, 2005. Ciarrochi et al., 2001. Schutte, Malouff, Bobik, Coston, Greeson, Jedlicka, Rhodes, & Wendorf, 2001). Τα άτομα αυτά εμφανίζονται πιο αισιόδοξα και πιο ικανοποιημένα από τη συζυγική τους ζωή (Schutte et al., 1998. 2001). Εκτιμούν για τον εαυτό τους ότι διαθέτουν καλύτερους τρόπους αντιμετώπισης προβλημάτων και δυσκολιών και αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα άγχους, ανησυχίας και κατάθλιψης (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005. Salovey, Stroud, Woolery, & Epel, 2002. Schutte et al., 1998).

Σε σχέση με την εργασία, πολλές διαστάσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης έχουν συνδεθεί με την επαγγελματική επιτυχία, όπως είναι η ενσυναίσθηση και η επίλυση συγκρούσεων (Goleman, 1998. Zeidner et al., 2004). Ορισμένες έρευνες έδειξαν ότι η υψηλή αντιλαμβανόμενη συναισθηματική νοημοσύνη σχετίζεται θετικά με την καλύτερη απόδοση των ατόμων όταν δίνουν συνέντευξη (Fox & Spector, 2000), την αποτελεσματικότερη διαχείριση στο λιανικό εμπόριο (Slaski & Cartwright, 2002) και τη συνεργατική δουλειά (Jordan, Ashkanasy, Hartel, & Hooper, 2002).

3.10 Το μοντέλο της ΣΝ ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας

Οι Petrides και Furnham (2000) πρότειναν μια εννοιολογική διάκριση μεταξύ των μοντέλων τα οποία θεωρούν τη ΣΝ ως νοητική ικανότητα και αναφέρονται στη συναισθηματική ευφύια των ατόμων και των μοντέλων τα οποία θεωρούν τη ΣΝ ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας και αναφέρονται στη συναισθηματική αυτοαποτελεσματικότητα και συμπεριφορά των ατόμων. Σύμφωνα με τους παραπάνω, τα άτομα με υψηλή ΣΝ ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας τους πιστεύουν ότι έχουν επαφή με τα συναισθήματα τους και μπορούν να τα ρυθμίζουν, με τρόπο ώστε να τους εξασφαλίζουν την ευημερία στη ζωή τους.

Η ΣΝ ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας αξιολογείται με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς (BarOn, 1997), ενώ η ΣΝ ως νοητική ικανότητα, δηλαδή γνωστική και συναισθηματική ικανότητα, αξιολογείται με τεστ αντικειμενικής μέτρησης ή μέγιστης απόδοσης (Mayer, Caruso & Salovey, 2000, 2004). Τα

παραπάνω τεστ αποτελούνται από ερωτήσεις αξιολόγησης της επίδοσης των ατόμων σε διάφορες δοκιμασίες οι οποίες αναφέρονται σε συναισθήματα και βαθμολογούνται με αντικειμενικά, προκαθορισμένα κριτήρια, όπως συμβαίνει και με τα τεστ γνωστικής νοημοσύνης (Petrides & Furnham, 2001). Οι Petrides και Furnham (2000, 2001, 2003) επισημαίνουν ότι οι δύο αυτές εννοιολογικές διακρίσεις της ΣΝ μπορεί, όχι μόνο να μην αποκλείσουν η μία την άλλη, αλλά και να συνυπάρχουν. Άλλοι πάλι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι δύο αυτές εννοιολογικές προσεγγίσεις της ΣΝ εμφανίζονται ως συμπληρωματικές και όχι τόσο ως αντιφατικές. (Ciarrochi et al, 2000). Παρ' όλα αυτά υπάρχουν λίγα ερευνητικά στοιχεία τα οποία μπορούν να επιβεβαιώσουν τις μεταξύ τους σχέσεις. Ορισμένα από αυτά τα στοιχεία, διατυπώνουν οι Petrides, Furnham και Frederickson (2004, 2007), σε πρόσφατες ερευνητικές τους εργασίες, όπου επιβεβαιώνουν τη σχέση ανάμεσα στα μοντέλα ΣΝ ως νοητική ικανότητα και τα μοντέλα ΣΝ ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας με την ανάδειξη συνολικά 15 όψεων - εκφάνσεων της ΣΝ οι οποίες εμπεριέχονται και στις δύο εννοιολογικές προσεγγίσεις.

Οι Petrides & Furnham (2000, 2001) και οι Petrides et al. (2004) υποστηρίζουν ότι στην πραγματικότητα, η συναισθηματική νοημοσύνη διακρίνεται σε δύο είδη. Το καθένα αφορά σε μια διαφορετική πλευρά αυτής της σύνθετης έννοιας και ακολουθεί διαφορετική μέθοδο για τη μέτρηση της.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στη συναισθηματική νοημοσύνη ως μια γνωστική ικανότητα (cognitive-emotional ability) και αφορά στην πραγματική ικανότητα ενός ατόμου να αντιλαμβάνεται, να επεξεργάζεται και να χρησιμοποιεί πληροφορίες με συναισθηματικό περιεχόμενο. Αυτό το είδος αναφέρεται σε μια γνωστικού τύπου συναισθηματική νοημοσύνη. Η πιο κατάλληλη μέθοδος για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης ως γνωστική ικανότητα είναι η αντικειμενική μέτρηση, δηλαδή τα έργα που εξετάζουν την επίδοση με βάση αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης.

Το δεύτερο είδος αναφέρεται στη συναισθηματική νοημοσύνη ως χαρακτηριστικό γνώρισμα (trait emotional intelligence), ή ως συναισθηματική αυτο-αποτελεσματικότητα (emotional self-efficacy) και αφορά στις προσωπικές εκτιμήσεις και διαθέσεις που έχει κανείς για την συναισθηματική του κατάσταση και λειτουργικότητα. Το είδος αυτό της συναισθηματικής νοημοσύνης σχετίζεται αρκετά με την προσωπικότητα. Ο καλύτερος τρόπος για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης ως χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η μέθοδος των αυτοαναφορών.

Σχήμα 10 : Οι διαστάσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης ως χαρακτηριστικό γνώρισμα (trait EI) που περιλαμβάνει το μοντέλο των Petrides & Furnham (2004).

Διαστάσεις	Όσοι διαθέτουν σε υψηλό βαθμό αυτήν τη διάσταση, εκτιμούν για τον εαυτό τους ότι...
Προσαρμοστικότητα	Είναι ευέλικτοι και πρόθυμοι να προσαρμοστούν σε νέες συνθήκες.
Διεκδικητική συμπεριφορά	Είναι ευθείς, ειλικρινείς και διατεθειμένοι να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους.
Αντίληψη συναισθημάτων (του εαυτού και των άλλων)	Είναι σαφείς σε ότι αφορά στα συναισθήματα, τα προσωπικά και των άλλων.
Έκφραση των συναισθημάτων	Είναι ικανοί να εκφράζουν και να μεταδίδουν τα συναισθήματά τους στους άλλους.
Διαχείριση των συναισθημάτων (των άλλων)	Είναι ικανοί να επηρεάζουν τα συναισθήματα των άλλων ατόμων.
Ρύθμιση συναισθημάτων	Είναι ικανοί να ελέγχουν και να διαχειρίζονται τα προσωπικά τους συναισθήματα.
Παρορμητικότητα (χαμηλή)	Είναι στοχαστικοί και λιγότεροι επιρρεπείς στο να υποκύπτουν στις παρορμήσεις τους.
Διαπροσωπικές σχέσεις	Είναι ικανοί να έχουν ικανοποιητικές διαπροσωπικές σχέσεις.
Αυτοεκτίμηση	Είναι επιτυχημένοι και με αυτοπεποίθηση.
Αυτό - παρακίνηση	Διαθέτουν κίνητρα και δεν παραιτούνται εύκολα, όταν αντιμετωπίζουν δυσκολίες.
Κοινωνική επίγνωση	Είναι ικανοί να αναπτύσσουν κοινωνικά δίκτυα και διαθέτουν άριστες κοινωνικές δεξιότητες.
Διαχείριση του άγχους	Είναι ικανοί να αντέχουν στην πίεση και να ρυθμίζουν το άγχος τους.
Ενσυναίσθηση ως χαρακτηριστικό γνώρισμα	Είναι ικανοί να μπαίνουν στη θέση του άλλου.
Ευτυχία ως χαρακτηριστικό γνώρισμα	Είναι χαρούμενοι και ικανοποιημένοι με τη ζωή τους.
Αισιοδοξία ως χαρακτηριστικό γνώρισμα	Έχουν την πεποίθηση ότι όλα θα πάνε καλά και τείνουν να βλέπουν τη θετική πλευρά των πραγμάτων.

Οι Petrides & Furnham (2004) επικεντρώνουν τη μελέτη τους στο δεύτερο είδος συναισθηματικής νοημοσύνης, ως χαρακτηριστικό γνώρισμα. Μέσα από μια ανάλυση περιεχομένου που εφάρμοσαν στα πιο περίβλεπτα μοντέλα που υπάρχουν για τη συναισθηματική νοημοσύνη, κατέληξαν σε 15 διαστάσεις (όψεις) που είναι κοινές σε πολλά από αυτά (Σχήμα 10). Οι διαστάσεις αυτές αποτέλεσαν τη βάση για το δικό τους μοντέλο. Σύμφωνα με αυτό, η συναισθηματική νοημοσύνη ορίζεται ως ένα σύνολο από συναισθηματικές διαθέσεις και προσωπικές εκτιμήσεις, οι οποίες αφορούν σε συναισθήματα και μπορούν να αξιολογηθούν με τη μέθοδο των αυτοαναφορών. Αυτός ο εννοιολογικός ορισμός είναι συμβατός με την (εγγενώς) υποκειμενική φύση της συναισθηματικής εμπειρίας, αφού το κάθε άτομο βιώνει μια προσωπική συναισθηματική κατάσταση με τον δικό του τρόπο και είναι το μόνο που μπορεί να δώσει πληροφορίες γι' αυτή.

Στην πραγματικότητα, το μοντέλο των Petrides & Furnham (2004) δεν εισήγαγε έναν καινούργιο ορισμό ή διάσταση στην έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης. Αυτό που έκανε ήταν ότι ενσωμάτωσε με συστηματικό τρόπο πολλά από τα υπάρχοντα εμπειρικά ευρήματα και τις θεωρητικές απόψεις (που αναφέρονταν σε προσωπικά συναισθηματικά χαρακτηριστικά και όχι σε συναισθηματικές γνωστικές ικανότητες) και τα ενέταξε κάτω από τον όρο συναισθηματική νοημοσύνη ως χαρακτηριστικό γνώρισμα. Οι ίδιοι αναγνωρίζουν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη ως χαρακτηριστικό γνώρισμα δεν αποτελεί ένα είδος νοημοσύνης με την παραδοσιακή έννοια. Ο όρος που μπορεί καλύτερα να περιγράψει τη συναισθηματική νοημοσύνη ως χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η συναισθηματική αυτό-αποτελεσματικότητα. Σημειώνουν, ωστόσο, ότι οι παραπάνω όροι μπορούν να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά και ότι, εφόσον οι έννοιες ορίζονται με επιστημονικό έγκυρο τρόπο, οι ονομασίες τους έχουν δευτερεύουσα σημασία.

Μέσα από έναν σημαντικό αριθμό ερευνών και δημοσιεύσεων, οι Petrides & Furnham (2004) έδωσαν έμφαση στο να αναδείξουν την εγκυρότητα της συναισθηματικής νοημοσύνης ως χαρακτηριστικό γνώρισμα σε σχέση με την προβλεπτική ικανότητα για την ανθρώπινη συμπεριφορά που έχουν άλλες σχετικές έννοιες και την χρησιμότητα της τόσο σε ερευνητικό επίπεδο όσο και ως προς ποικίλες εφαρμογές (Petrides & Furnham, 2001, 2003, Petrides, Perez-Gonzalez & Furnham, 2007). Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η διάκριση που εισήγαγαν της συναισθηματικής νοημοσύνης ως γνωστική ικανότητα και ως χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι συναφής με την εμπειρική διάκριση ανάμεσα στην αντικειμενική

(actual) και την αντιληπτή (perceived) συναισθηματική νοημοσύνη, αντίστοιχα, που έχουν κάνει άλλοι ερευνητές (Ciarrrochi et al., 2000), για να διακρίνουν την πλευρά της έννοιας που αξιολογείται με την αντικειμενική μέθοδο από εκείνη που αξιολογείται με τη μέθοδο των αυτοαναφορών. Το μοντέλο των Petrides & Furnham (2004) δίνει μια συστηματική θεωρητική και εμπειρική βάση σε αυτήν την διάκριση.

Για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης ως χαρακτηριστικό γνώρισμα, κατασκευάστηκε ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφορών, το Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue) (Petrides, 2001, Petrides et al., 2007). Στη σημερινή του μορφή (Petrides, 2009) το TEIQue v.1.50 περιλαμβάνει 153 προτάσεις με τις οποίες ο εξεταζόμενος αξιολογείται ως προς τις 15 συναισθηματικές διαστάσεις που περιλαμβάνει το μοντέλο ως προς τέσσερις πιο γενικούς παράγοντες (ευημερία, αυτοέλεγχος, συναισθηματικότητα και κοινωνικότητα) και ως προς τη συνολική συναισθηματική νοημοσύνη. Το ερωτηματολόγιο κυκλοφορεί και σε μια πιο σύντομη έκδοχή (το TEIQue-SF) που περιλαμβάνει 30 προτάσεις, οι οποίες δίνουν μετρήσεις για τους τέσσερις παραπάνω γενικούς παράγοντες και τη συνολική συναισθηματική νοημοσύνη. Το TEIQue-SF παρατίθεται στο Παράρτημα 1 και χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα της παρούσας διπλωματικής. Τέλος, με βάση το ίδιο μοντέλο, οι ερευνητές έχουν σχεδιάσει και ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφορών, όπου εκτιμάται η συναισθηματική νοημοσύνη κάποιου από άλλα άτομα που το γνωρίζουν. Το TEIQue-360 είναι η διευρυμένη έκδοση (με 153 προτάσεις) και το TEIQue-360S η σύντομη (15 προτάσεις). Όλα τα ερωτηματολόγια που κατασκευαστήκαν από τον Petrides (2009) ακολουθούν παρόμοια δομή. Εκείνο που, προς το παρόν, έχει χρησιμοποιηθεί περισσότερο και για το οποίο υπάρχουν τα περισσότερα βιβλιογραφικά στοιχεία είναι το TEIQue, στη διευρυμένη ή τη σύντομη μορφή του. Το TEIQue έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές έρευνες και παρουσιάζει ικανοποιητικά ψυχομετρικά χαρακτηριστικά (εγκυρότητα και αξιοπιστία) (Mikolajczak, Luminet, Leroy & Roy, 2007, Petrides et al, 2007). Έχει μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες, μεταξύ αυτών και στα ελληνικά (Petrides, Pita & Kokkinaki, 2007). Η διάθεση του είναι ελεύθερη για ερευνητικούς σκοπούς (βλ. προσωπική ιστοσελίδα του Petrides, <http://www.psychometriclab.com>).

3.11 Η σχέση της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης με την αντικειμενική συναισθηματική νοημοσύνη

Όπως υποστηρίζουν ορισμένοι ερευνητές, η συναισθηματική νοημοσύνη προϋποθέτει την ικανότητα αντίληψης, αξιολόγησης και έκφρασης των συναισθημάτων του εαυτού και των άλλων (Goleman, 1998. Mayer, Caruso, & Salovey, 1999), την αυτογνωσία (Bar-On, 1997. Goleman, 1998), την προσωπική λήψη αποφάσεων (Bar-On, 1997. Goleman, 1998) και την προσφορά και δημιουργικότητα (Bar-On, 1997, 2000. Goleman, 1998). Είναι προφανές ότι πολλές από τις παραπάνω διαστάσεις σχετίζονται, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, και με την έννοια του εαυτού.

Είναι φανερό, τόσο εμπειρικά όσο και από τις σχετικές έρευνες, ότι οι δύο μέθοδοι, η αντικειμενική μέτρηση της επίδοσης και οι αυτοαναφορές (καθώς και οι αναφορές άλλων), εκφράζουν διαφορετικές ψυχομετρικές διαστάσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης, εκ των οποίων άλλες σχετίζονται με χαρακτηριστικά προσωπικότητας, άλλες με μαθημένες δεξιότητες και άλλες, ίσως, με εγγενείς ικανότητες ή προδιαθέσεις (Zeidner, Matthews, Roberts, & MacCann, 2003).

Στην πραγματικότητα, οι δύο μέθοδοι μέτρησης αντανακλούν δύο διαφορετικές εκφάνσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης. Η μέθοδος της αντικειμενικής μέτρησης της επίδοσης εκφράζει την αντικειμενική ή πραγματική (actual) συναισθηματική νοημοσύνη και η μέθοδος των αυτοαναφορών την αντιλαμβανόμενη (perceived) συναισθηματική νοημοσύνη (Ciarrochi et al., 2000⁴⁶). Εναλλακτικά, οι Petrides & Furnham (2000, 2001) ονομάζουν την πρώτη «συναισθηματική νοημοσύνη που σχετίζεται με την ικανότητα» (ability EI) ή «με την επεξεργασία πληροφοριών» (information-processing EI) και τη δεύτερη «συναισθηματική νοημοσύνη ως γνώρισμα» (trait EI).

Οι περισσότερες έρευνες, οι οποίες εξέταζαν ενήλικες, έδειξαν ότι η αντικειμενική συναισθηματική νοημοσύνη σχετίζεται θετικά με την αντιλαμβανόμενη, αν και η συνάφειά τους εμφανίζεται συνήθως χαμηλή (Austin, 2004. Bar-On, 2000. Ciarrochi et al., 2000. Mayer et al. 2000. O'Connor & Little, 2003). Αυτό δεν είναι παράξενο, αφού το ίδιο χαμηλή, αλλά πάντα θετική, παρουσιάζεται και η συνάφεια ανάμεσα στην αντιλαμβανόμενη και τη γνωστική νοημοσύνη, όπως επισημαίνουν οι

---

⁴⁶ Ciarrochi, J. V., Chan, A. Y. C., & Caputi, P. (2000). A critical evaluation of the emotional intelligence construct. *Personality and Individual Differences*, 28, 539-561.

Petrides & Furnham (2000). Η ύπαρξη μιας έστω και χαμηλής σχέσης υποδηλώνει ότι οι άνθρωποι έχουν σε κάποιο βαθμό αντίληψη για το επίπεδο της πραγματικής τους συναισθηματικής νοημοσύνης και ικανότητας. Μάλιστα, διαπιστώθηκε ότι η σχέση αυτή είναι πιο ισχυρή στα άτομα με υψηλή από ότι σε εκείνα με χαμηλή συναισθηματική νοημοσύνη.

Η παραπάνω εικόνα, όμως, δεν επαληθεύεται στις έρευνες που αφορούν σε παιδιά και εφήβους. Σε κάποιες διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχουν σημαντικές συσχετίσεις ανάμεσα στις δύο εκφάνσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης. Όμως οι Zeidner et al. (2005), εξετάζοντας εφήβους με τη μέθοδο των αυτοαναφορών και της αντικειμενικής επίδοσης, ανέφεραν μια συνάφεια μέτριου βαθμού μεταξύ των δύο εκφάνσεων της συναισθηματικής νοημοσύνης.

Με το πέρασμα της ηλικίας, η σχέση ανάμεσα στην αντικειμενική και την αντιλαμβανόμενη συναισθηματική νοημοσύνη φαίνεται να ισχυροποιείται. Στην έρευνά τους με πρωτοετείς φοιτητές (18 ως 20 ετών), οι O'Connor & Little⁴⁷ (2003) βρήκαν ότι πολλές από τις διαστάσεις των δύο εκφάνσεων της συναισθηματικής νοημοσύνης συσχετίζονταν μεταξύ τους σε χαμηλό ως μέτριο βαθμό, αν και το πρότυπο των συσχετίσεων δεν ήταν σταθερό στο βαθμό που ανέμεναν οι ερευνητές.

Συμπερασματικά, φαίνεται οι δύο εκφάνσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης σχετίζονται μεταξύ τους στην ενήλικη ζωή, αλλά δεν εξακριβώθηκε τι πραγματικά συμβαίνει στην παιδική και την εφηβική ηλικία. Είναι κατανοητό ότι τα παιδιά και οι έφηβοι κάνουν αναφορές και εκτιμήσεις για τον εαυτό τους με διαφορετικό τρόπο από ότι οι ενήλικες (Charbonneau & Nicol, 2002. Ciarrochi, Chan, & Bajgar, 2001. Harter, 1990). Οι Zeidner et al.⁴⁸ (2003) υποστηρίζουν ότι ο ρόλος της αυτοενημερότητας στη συναισθηματική αυτορρύθμιση γίνεται πιο ισχυρός με το πέρασμα της ηλικίας. Παράλληλα, εξελίσσεται και η ικανότητα εκτίμησης των συναισθημάτων του εαυτού. Στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, τα παιδιά δίνουν πιο θετικές αλλά και πιο αδιαφοροποίητες εκτιμήσεις για τον εαυτό τους και την επίδοσή τους από ότι στις μεγαλύτερες ηλικίες. Στην αρχή της νεότητας, οι αυτοεκτιμήσεις τους εμφανίζονται πιο αντικειμενικές σε σχέση με τις πραγματικές τους επιδόσεις.

---

⁴⁷ O'Connor Jr., R. M., & Little, I. S. (2003). Revisiting the predictive validity of emotional intelligence: self-report versus ability-based measures. *Personality and Individual Differences*, 35, 1893-1902

⁴⁸ Zeidner, M., Matthews, G., Roberts, R.D. & MacCann, C. (2003). Development of emotion intelligence: towards a multi-level investment model. *Human Development*, 46, 69-96

Φαίνεται δηλαδή ότι, στις μικρότερες ηλικίες, τα κριτήρια αξιολόγησης της συμπεριφοράς του εαυτού και των άλλων είναι υπό διαμόρφωση, καθώς τα παιδιά στερούνται της εξειδικευμένης γνώσης που απαιτείται για μια πιο ακριβή αξιολόγηση (Harter, 1990). Τέλος, οι Charbonneau & Nicol⁴⁹ (2002) επισημαίνουν την τάση που έχουν οι έφηβοι να είναι αρεστοί και κοινωνικά αποδεκτοί και υποστηρίζουν ότι είναι πιθανόν αυτή να παρεμβαίνει και να επηρεάζει την αυτοαξιολόγηση της συναισθηματικής τους νοημοσύνης. Συνεπώς, καταλήγουν, η μέτρηση της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης σε άτομα εφηβικής ή μικρότερης ηλικίας θα πρέπει να γίνεται με πολλή προσοχή και με ψυχομετρικά εργαλεία και μεθόδους που να διασφαλίζουν την εγκυρότητά της.

3.12 Συναισθηματική νοημοσύνη και προσωπικότητα

Είναι γεγονός ότι η συναισθηματική νοημοσύνη έχει ελκύσει σε μεγάλο βαθμό τόσο το ενδιαφέρον όσο και την κριτική του επιστημονικού κόσμου. Η κριτική που ασκείται σε όλα τα θεωρητικά μοντέλα για τη συναισθηματική νοημοσύνη επικεντρώνεται στο ότι, στην ουσία, δεν είναι ούτε καινούργια ούτε αυθύπαρκτη έννοια (π.χ., Davies, Stankov & Roberts, 1998). Αντίθετα, πρόκειται για ένα παλιό φαινόμενο που απλά απέκτησε νέο όνομα και αναζωπυρωμένο ενδιαφέρον.

Οι επικριτές της υποστηρίζουν, ακόμη, ότι η συναισθηματική νοημοσύνη ταυτίζεται, σε ένα βαθμό, με τη γνωστική νοημοσύνη και, σε μεγαλύτερο βαθμό, με διάφορες διαστάσεις της προσωπικότητας.

Οι Mayer, Caruso & Salovey (1999) υποστηρίζουν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να αποτελέσει ένα αυτόνομο και ισότιμο είδος με τη γνωστική νοημοσύνη αν πληρούνται ορισμένα κριτήρια:

- να έχει αξιοπιστία στις μετρήσεις της,
- οι ικανότητες που περιλαμβάνει να συσχετίζονται μεταξύ τους,
- θα πρέπει να συσχετίζεται με, αλλά και να είναι ανεξάρτητη από τα άλλα είδη νοημοσύνης και
- να εξελίσσεται με το πέρασμα της ηλικίας.

---

⁴⁹ Charbonneau, D., & Nicol, A. (2002). Emotional intelligence and leadership in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 33, 1101-1113.

Όπως διαπίστωσαν, στο μοντέλο τους για τη συναισθηματική ευφυΐα τα παραπάνω κριτήρια ικανοποιούνται σε σημαντικό βαθμό. Συγκεκριμένα, η εγκυρότητα και η αξιοπιστία των κλιμάκων που κατασκεύασαν για τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης (MEIS και MSCEIS) έχει εξετασθεί με αναλυτικό τρόπο (Mayer et al., 1999). Οι Mayer, Caruso & Salovey (2000) υποστηρίζουν ότι οι δείκτες εσωτερικής αξιοπιστίας των δύο κλιμάκων είναι τόσο καλοί όσο οι δείκτες πολλών από τα σταθμισμένα τεστ νοημοσύνης. Επιπλέον, διαπιστώθηκαν μέτριες έως υψηλές συσχετίσεις ανάμεσα στις τέσσερις διαστάσεις ικανοτήτων. Οι ερευνητές συμπεραίνουν ότι τα ευρήματά τους υποστηρίζουν την ύπαρξη μιας γενικής δομής της συναισθηματικής νοημοσύνης η οποία διακρίνεται σε τέσσερις διαστάσεις ικανοτήτων, σύμφωνα με το μοντέλο που πρότειναν (Mayer et al., 2000^β).

Ως προς τις σχέσεις με τα άλλα είδη νοημοσύνης, διαπιστώθηκε ότι η συναισθηματική νοημοσύνη έχει μέτριες συσχετίσεις ($r=0.36, p<0.01$) με τη γνωστική νοημοσύνη (Mayer et al., 1999). Ιδιαίτερα φαίνεται να σχετίζεται με τη λεκτική ικανότητα ($r=0.45, p<0.01$). Οι συσχετίσεις με μη λεκτικές μετρήσεις της νοημοσύνης (όπως, π.χ., με τα Raven Progressive Matrices) βρέθηκαν μη στατιστικά σημαντικές (Mayer et al., 2000^β). Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη είναι ένα ανεξάρτητο είδος νοημοσύνης που έχει κάποιου βαθμού συνάφεια με τα άλλα είδη.

Αναφορικά με το τελευταίο κριτήριο, βρέθηκε ότι η συναισθηματική νοημοσύνη αναπτύσσεται με την ηλικία και επηρεάζεται θετικά από την εμπειρία και την άσκηση, όπως συμβαίνει και με τη γνωστική νοημοσύνη (Mayer et al., 1999, 2000^β). Ο μεγαλύτερος ρυθμός ανάπτυξης σημειώνεται ανάμεσα στην έναρξη της εφηβείας και τα πρώτα χρόνια της νεότητας.

Διερευνήθηκε επίσης η σχέση της συναισθηματικής νοημοσύνης όπως την περιγράφει το μοντέλο των Mayer et al. με διαστάσεις της προσωπικότητας όπως η ενσυναίσθηση, η θαλπωρή στη συμπεριφορά των γονιών, η ικανοποίηση από τη ζωή, η εξωστρέφεια, η αυτοεκτίμηση, η διάθεση επιβολής, ο νευρωτισμός, κ.ά., που εκτιμήθηκαν με βάση κλίμακες αυτοαναφορών. Διαπιστώθηκε ότι οι συσχετίσεις τους ήταν από μέτριες στατιστικά σημαντικές έως και μη στατιστικά σημαντικές. Το γεγονός αυτό δηλώνει ότι η συναισθηματική νοημοσύνη είναι ανεξάρτητη από αυτές τις διαστάσεις προσωπικότητας (Mayer et al., 2000).

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι μετρήσεις που δίνει το MSCEIT συσχετίζονται σε μέτριο βαθμό ($r=0.36$, $p<0.01$) με τις μετρήσεις συναισθηματικής νοημοσύνης που αποκτώνται από κλίμακες αυτοαναφορών (π.χ. το BarOn EQ-I). Κατά συνέπεια η μια κλίμακα ερμηνεύει μόνο το 10% της μεταβλητότητας της άλλης. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι οι αντίστοιχες θεωρητικές προσεγγίσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης, δηλαδή, οι θεωρίες ικανότητας και οι θεωρίες με πλαίσιο την προσωπικότητα, διαφέρουν ουσιαστικά.

Το βασικό ερώτημα στο οποίο εστιάζει όλη η σχετική κριτική είναι αν η συναισθηματική νοημοσύνη, όπως περιγράφεται από τις θεωρίες των Bar-On και Goleman, είναι μια εννοιολογική κατασκευή διαφορετική από εκείνη στην οποία αναφέρονται οι θεωρίες προσωπικότητας. Είναι γεγονός ότι οι παραπάνω θεωρίες για τη συναισθηματική νοημοσύνη μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία με τις θεωρίες προσωπικότητας. Επομένως, ισχυρίζονται πως πρόκειται απλώς για μια μετονομασία κάποιων χαρακτηριστικών προσωπικότητας (Davies et al., 1998)⁵⁰.

Κύριοι εκφραστές αυτής της κριτικής είναι, μεταξύ άλλων, οι Mayer et al. (2000). Χαρακτηρίζουν αυτές τις θεωρίες ως *μεικτά μοντέλα*, όπου η συναισθηματική νοημοσύνη ορίζεται με αναφορά τόσο σε γνωστικές ικανότητες (π.χ., η δεξιότητα για τη λύση προβλημάτων), όσο και σε δεξιότητες που μπορεί να θεωρηθούν ως χαρακτηριστικά προσωπικότητας (π.χ., η αισιοδοξία). Σε αντιδιαστολή με τα μεικτά μοντέλα, χαρακτηρίζουν ως *μοντέλα ικανοτήτων* εκείνα που θεωρούν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως ένα σύνολο από αμιγώς γνωστικές ικανότητες (π.χ., το δικό τους μοντέλο). Όπως υποστηρίζουν, πολλές από τις δεξιότητες που περιλαμβάνουν τα μεικτά μοντέλα, όπως είναι ο έλεγχος της πραγματικότητας, η διαχείριση του άγχους και ο έλεγχος των παρορμήσεων, εκτείνονται εννοιολογικά πολύ πιο πέρα από τους όρους συναίσθημα και νοημοσύνη.

Σε ό,τι αφορά στις σχέσεις με την προσωπικότητα, ο McGrae (2000) ισχυρίζεται ότι τόσο τα μεικτά μοντέλα όσο και τα μοντέλα ικανοτήτων για τη συναισθηματική νοημοσύνη μοιράζονται πληθώρα κοινών χαρακτηριστικών με το Μοντέλο των Πέντε Παραγόντων για την ερμηνεία της προσωπικότητας. Υποστηρίζει

---

⁵⁰ Davies, M., Stankov, L. & Roberts, R.D. (1998). Emotional intelligence: in search of an elusive construct. *Journal of personality and social psychology*, 75, 989-1015.

ότι οι περισσότερες από τις διαστάσεις που συνθέτουν την έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης εμπεριέχονται ήδη στο παραπάνω μοντέλο, άρα αποτελούν χαρακτηριστικά προσωπικότητας όπως αλλιώς κι αν ονομάζονται. Παρατηρεί ότι, σε γενικές γραμμές, η συναισθηματική νοημοσύνη συσχετίζεται με χαμηλή βαθμολογία στον παράγοντα του νευρωτισμού και με υψηλή βαθμολογία στους παράγοντες εξωστρέφεια, δεκτικότητα στις εμπειρίες, προσήνεια και ευσυνειδησία.

Συμπεραίνοντας, καταλήγει πως αν θέλει κανείς να μετρήσει τη συναισθηματική νοημοσύνη (τουλάχιστον όπως την ορίζουν τα μεικτά μοντέλα), είναι προτιμότερο να εμπιστευτεί ένα από τα ήδη γνωστά τεστ των πέντε παραγόντων της προσωπικότητας (π.χ. το Revised Personality Inventory, McGrae & John, 1992) παρά να επιδοθεί στην εκ βάθρων διαμόρφωση νέων κλιμάκων μέτρησης της συναισθηματικής νοημοσύνης.

Στην ίδια γραμμή, οι Hedlund & Sternberg (2000), σχολιάζοντας το τεστ EQ-I, υποστηρίζουν ότι αποτελεί ένα εργαλείο για την αξιολόγηση χαρακτηριστικών προσωπικότητας μάλλον παρά της συναισθηματικής νοημοσύνης. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγεί, αφενός, ο τρόπος μέτρησης που χρησιμοποιείται, δηλαδή οι αυτοαναφορές, όπως και στα περισσότερα τεστ προσωπικότητας. Αφετέρου, η ύπαρξη μεγάλου αριθμού υψηλών συσχετίσεων με διαστάσεις της προσωπικότητας (βλ. και Davies et al., 1998, Mayer et al., 1999) δείχνει, κατά την άποψή τους, ότι οι έννοιες που μετρήθηκαν ίσως δεν είναι ανεξάρτητες.

Την ίδια κριτική ασκούν οι Hedlund & Sternberg (2000) στη θεωρία της συναισθηματικής επάρκειας. Επισημαίνουν την ευρύτητα με την οποία ο Goleman ορίζει την έννοια συναισθηματική νοημοσύνη: συμπεριλαμβάνει σε αυτή σχεδόν οτιδήποτε, εκτός από το Δείκτη Ευφυΐας, γι' αυτό και υποστηρίζει ότι μπορεί να ερμηνεύσει περίπου το 80% της επιτυχημένης συμπεριφοράς (Goleman, 1998). Στο μοντέλο του ενσωματώνει ιδιότητες και χαρακτηριστικά προσωπικότητας, όπως κίνητρα, ενσυναίσθηση, ικανότητα για αυτοαξιολόγηση, αυτοπεποίθηση, προσαρμοστικότητα, τάση για επίτευξη στόχων, αισιοδοξία, κατανόηση των άλλων, επιρροή, ικανότητα επικοινωνίας, κ.ά.

Ο Goleman, αποδεχόμενος αυτή την κριτική, φαίνεται να δίνει ακόμη πιο ευρεία έννοια στη συναισθηματική νοημοσύνη. Όπως αναφέρει (Goleman, 1995, σ. 285), «υπάρχει μια παλιομοδίτικη λέξη που περιγράφει το σώμα των δεξιοτήτων που αντιπροσωπεύει η συναισθηματική νοημοσύνη: χαρακτήρας» Ωστόσο, αυτή η

ευρύτητα υπονομεύει το λειτουργικό ορισμό της έννοιας, καθώς δε δικαιολογεί πια τη χρήση του όρου «νοημοσύνη» (Mayer et al., 1999).

Έντονη κριτική προκάλεσε, επίσης, μια από τις απόψεις του Goleman που κατεξοχήν ευθύνεται για την απήχηση της θεωρίας του. Ο Goleman (1995, 1998) ισχυρίζεται ότι, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα άλλα είδη νοημοσύνης, η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να διδαχθεί. Ως συνέπεια αυτής ακριβώς της άποψης, εκδίδονται τα τελευταία χρόνια ποικίλα εγχειρίδια και εκπονούνται εκπαιδευτικά προγράμματα που απευθύνονται σε γονείς, εκπαιδευτικούς, στελέχη επιχειρήσεων, κ.ά., για το πώς να προωθήσουν την ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης στα παιδιά, τους μαθητές, ή τους εργαζόμενους

Ωστόσο, όπως επισημαίνουν οι επικριτές (βλ. Mayer et al., 2000), η έρευνα στις διαστάσεις της προσωπικότητας που συμπεριλαμβάνονται στον ορισμό της συναισθηματικής νοημοσύνης έχει δείξει ότι έχουν, σε μεγάλο βαθμό, γενετική και βιολογική βάση ή έχουν διαμορφωθεί από τις πρώτες κιόλας εμπειρίες της ζωής. Το γεγονός αυτό κάνει δύσκολη, αν όχι αδύνατη, οποιαδήποτε μεταβολή τους. Συνεπώς, η άποψη ότι κάποιες τουλάχιστον διαστάσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης των ατόμων είναι δυνατό να μεταβληθούν στην παιδική ηλικία ή, πολύ περισσότερο, στην ενήλικη ζωή τίθεται υπό αμφισβήτηση. Φαίνεται, όμως, ότι η άποψη αυτή έχει πολύ μεγάλη απήχηση στο χώρο της εκπαίδευσης και της εργασίας, όπου συχνά οι ενδιαφερόμενοι επενδύουν στην άσκηση των συναισθηματικών ικανοτήτων παιδιών και ενηλίκων και, μάλιστα, με πολύ καλά αποτελέσματα σε ορισμένες περιπτώσεις (Cherniss, 2000).

Στην κριτική που αφορά στις θεωρίες του Bar-On και του Goleman για τη συναισθηματική νοημοσύνη, έρχεται να προστεθεί και η έλλειψη ουσιαστικής επιστημονικής έρευνας καθώς και η δημοσίευση της δουλειάς τους σε βιβλία και περιοδικά χωρίς κριτές (Hedlund & Sternberg, 2000). Ο εμπειρικός έλεγχος μιας θεωρίας πληροί τα επιστημονικώς αποδεκτά κριτήρια για την αποδοχή, την τροποποίηση, ή την απόρριψη των διαστάσεων του μοντέλου που ελέγχεται κάθε φορά. Όταν αυτός απουσιάζει, η ισχύς και η δυνατότητα εφαρμογής της θεωρίας αποδυναμώνονται ουσιαστικά. Εξαιτίας αυτής της έλλειψης, ίσως και του εκλαϊκευμένου ύφους που έχουν τα βιβλία του Goleman, το μοντέλο του δε θεωρείται επιστημονικό από ορισμένους (π.χ. Hedlund & Sternberg, 2000, Mayer et al., 2000).

Θα πρέπει, ωστόσο, να πιστωθεί στον Goleman το γεγονός ότι, είτε πρόκειται για μια καινούργια έννοια είτε για μετονομασία κάποιων ήδη γνωστών εννοιών, έφερε τη συναισθηματική νοημοσύνη στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος και έστρεψε πάνω της την προσοχή του κοινού, διαφόρων επαγγελματικών ομάδων αλλά και του επιστημονικού κόσμου.

Ο ίδιος ο Caruso επισημαίνει, μάλιστα, ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να περιγράψει κανείς με εκλαϊκευμένο τρόπο την επιστημονική έρευνα για τη συναισθηματική νοημοσύνη και αναγνωρίζει τη συμβολή του Goleman στον τομέα αυτό. Ως αποτέλεσμα της απήχησης που είχαν τα βιβλία του, ξεκίνησε μια μεγάλη συζήτηση για τον ορισμό, τη μέτρηση και τις εφαρμογές της έννοιας αυτής, που εντείνεται ολοένα. Οι απόψεις του Goleman, περισσότερο από κάθε άλλου θεωρητικού, έλκυσαν την προσοχή των στελεχών στο χώρο της εργασίας και των επιχειρήσεων. Εκείνο που φαίνεται ότι τους κίνησε το ενδιαφέρον στην έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης είναι η πιθανότητα να βρουν εκεί απαντήσεις για τη χαμηλή επίδοση των εργαζομένων, που δε δικαιολογεί η νοημοσύνη, η κατάρτιση και οι επαγγελματικές τους ικανότητες, καθώς και λύσεις για την βελτίωση της (Goleman, 1998).

Από όλα τα παραπάνω καταδεικνύεται η ανάγκη περαιτέρω έρευνας ως προς τη σχέση της προσωπικότητας με τη συναισθηματική νοημοσύνη και οι αντίστοιχες συσχετίσεις των παραγόντων που πηγάζουν από αυτές. Αυτό υπήρξε και το βασικό κίνητρο της έρευνας που διεξήχθη στην παρούσα εργασία που έχει ως αντικείμενο τη διακίνηση δύο ερωτηματολογίων που αφορούν την προσωπικότητα και τη συναισθηματική νοημοσύνη αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας εμπεριέχουν πέραν των απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα και πρωτότυπα στοιχεία που έχουν να κάνουν με τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού πληθυσμού.

3.13 Εφαρμογές της συναισθηματικής νοημοσύνης

Η συναισθηματική νοημοσύνη, τόσο με την αντιλαμβανόμενη όσο και με την αντικειμενική της έκφανση, είναι μια πάρα πολύ δημοφιλής έννοια και εμφανίζεται να έχει πολλά υποσχόμενες εφαρμογές στον επαγγελματικό, τον εκπαιδευτικό και το χώρο της ψυχικής υγείας (Cherniss, 2000. Goleman, 1998. Matthews et al., 2002. Mayer et al., 2000).

Η έρευνα που επιδιώκει να προσδιορίσει καλύτερα την έννοια, το περιεχόμενο και τις νέες δυνατότητες που παρέχει στην ερμηνεία και πρόβλεψη της συμπεριφοράς έχει αυξηθεί εντυπωσιακά. Παρά τις επιφυλάξεις που διατυπώνουν πολλοί, τα ευρήματα που προέρχονται από τις αυτοαναφορές των ατόμων (και αντανακλούν την αντιλαμβανόμενη συναισθηματική νοημοσύνη τους) έχουν την απαιτούμενη εγκυρότητα ώστε να προβλέπουν ποικίλες διαστάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, πέρα και πάνω από το βαθμό που το κάνουν η γνωστική νοημοσύνη, η συναισθηματική διάθεση και τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας (Austin et al., 2005. Gohm & Glore, 2002).

Το γεγονός ότι οι παραπάνω συναισθηματικές διαστάσεις έχουν προβλεπτική δυνατότητα, ανεξάρτητα από τα υπάρχοντα είδη της γνωστικής νοημοσύνης και τις διαστάσεις της προσωπικότητας, υποδηλώνει ότι ο ρόλος της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης στην ερμηνεία της συμπεριφοράς δεν είναι περιττός ή πλεονάζων, όπως υποστηρίζουν μερικοί. Αντίθετα, μπορεί να συμβάλλει με χρήσιμο και οξυδερκή τρόπο, παράλληλα με τις υπάρχουσες θεωρίες για τη νοημοσύνη και την προσωπικότητα, στη γνώση μας για το πώς διαμορφώνονται ποικίλες εκδηλώσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι υπολείπεται ακόμη αρκετή δουλειά μέχρι η συναισθηματική νοημοσύνη να αποκτήσει αδιαμφισβήτητο το δικό της status ως επιστημονική εννοιολογική κατασκευή, όπως είναι η γνωστική νοημοσύνη και η προσωπικότητα (Matthews et al., 2002)⁵¹.

Οι πρακτικές εφαρμογές των μοντέλων συναισθηματικής νοημοσύνης καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα της τυπικής και της άτυπης εκπαίδευσης, στο σχολείο και στον εργασιακό χώρο. Συνήθως, ξεκινούν με τη μέτρηση της συναισθηματικής νοημοσύνης των ατόμων με τα τεστ που αντιστοιχούν στις διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, ώστε να εντοπιστούν τα δυνατά και τα αδύναμα σημεία τους. Το επόμενο βήμα είναι η εκπόνηση προγραμμάτων παρέμβασης, με στόχο την ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης των ατόμων στους τομείς που θέλουν να βελτιώσουν. Τα προγράμματα βασίζονται σε μια σειρά από διαλέξεις, ομαδικές συζητήσεις, παιχνίδια ρόλων, συστηματική ενίσχυση και επανατροφοδότηση, για την άσκηση των συναισθηματικών και κοινωνικών ικανοτήτων (βλ. Cherniss, 2000^a).

Στο χώρο της εκπαίδευσης, διαπιστώθηκε ότι προγράμματα παρέμβασης με στόχο την άσκηση των συναισθηματικών ικανοτήτων σε παιδιά με και χωρίς δυσκολίες

---

⁵¹ Matthews, G., Zeidner, M., & Roberts, R. D. (2002). *Emotional intelligence: science and myth*. Cambridge: The MIT Press.

μάθησης (π.χ., Δημητροπούλου & Χατζηχρήστου, 2003) έχουν αποτελέσματα στη βελτίωση της επίδοσης, την αλλαγή των στάσεων των παιδιών απέναντι στο σχολείο, την αύξηση των κινήτρων μάθησης, κτλ. Επίσης, αυξάνει ολοένα η έκδοση νέων βιβλίων και εκπαιδευτικού υλικού για την άσκηση των συναισθηματικών και κοινωνικών ικανοτήτων (π.χ., στα ελληνικά Gottman, 1997, Τριλιβα & Chiementi, 2000).

Στον εργασιακό χώρο, τα προγράμματα βελτίωσης της συναισθηματικής νοημοσύνης εστιάζουν στην καλύτερη διαχείριση των διαπροσωπικών σχέσεων και την επίλυση των συγκρούσεων, στη βελτίωση της εκπαίδευσης στελεχών και στην αύξηση της αποτελεσματικότητας της ομαδικής εργασίας (Cherniss, 2000).

Δημοφιλή είναι, επίσης, τα προγράμματα διαχείρισης του άγχους και βελτίωσης της αυτο-οργάνωσης και των κινήτρων των εργαζομένων. Τέλος, αρκετά αποτελεσματικά αποδεικνύονται τα προγράμματα που εφαρμόζονται σε ανέργους, προκειμένου να βελτιωθούν οι συναισθηματικές τους ικανότητες που σχετίζονται με την αναζήτηση εργασίας (π.χ., αυτοεκτίμηση, αισιοδοξία) και, τελικά, να αυξηθούν οι πιθανότητες για την εύρεση εργασίας (Cherniss, 2000).

Στο χώρο των επαγγελματιών υγείας, ορισμένα προγράμματα στοχεύουν στο να βελτιώσουν την ενσυναίσθηση και την ικανότητα επικοινωνίας των γιατρών με τους ασθενείς τους. Διαπιστώθηκε ότι αυτό συμβάλλει, π.χ., στην αύξηση των πληροφοριών που παίρνει ο γιατρός κατά τη λήψη του ιστορικού και στη μεγαλύτερη ικανοποίηση των ασθενών από τις παρεχόμενες ιατρικές υπηρεσίες.

Με δεδομένη την ολοένα αυξανόμενη εκπόνηση προγραμμάτων παρέμβασης, παραγωγής εκπαιδευτικού υλικού και έκδοσης βιβλίων για την άσκηση της συναισθηματικής νοημοσύνης, είναι σκόπιμο να τεθούν επιστημονικά κριτήρια σχεδιασμού και αξιολόγησης τέτοιων παρεμβάσεων. Σε αυτό αποβλέπουν κάποιες έρευνες που στοχεύουν στη μελέτη των παραγόντων που καθιστούν πιο αποτελεσματικό το σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση των προγραμμάτων για την άσκηση των συναισθηματικών και κοινωνικών ικανοτήτων (π.χ., Gherniss, Goleman, Emmerling, Cowan & Adler, 1998). Χρήσιμο είναι οι έρευνες αυτές να επεκταθούν σε αριθμό και σε πεδία εφαρμογής, τόσο διεθνώς όσο και στη χώρα μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Ό,τι μπορεί να δημιουργήσει το ανθρώπινο μυαλό, μπορεί να το ελέγξει ο ανθρώπινος χαρακτήρας.

Thomas Edison

4.1 Η έννοια της προσωπικότητας

Ο όρος "προσωπικότητα" συναντάται κυρίως ως κεντρική έννοια της Ψυχολογίας, στην οποία διαμορφώθηκε και ένας ιδιαίτερος κλάδος με την ονομασία "Ψυχολογία της Προσωπικότητας". Συχνά όμως, λόγω της γενικότητάς της, χρησιμοποιείται και σε άλλες επιστήμες που έχουν ως αντικείμενο μελέτης και έρευνας τον άνθρωπο.

Η γενικότητα του όρου τόσο από άποψη περιεχομένου, όσο και από την άποψη του εννοιολογικού του εύρους καθώς και η πολυδιάστατη χρήση του καθιστά δυσχερή την απόδοση μιας έννοιας της προσωπικότητας, γι' αυτό παρατηρείται μεγάλη ποικιλία στη χρήση του όρου που διαφέρει από συγγραφέα σε συγγραφέα και από έρευνα σε έρευνα. «*Η προσωπικότητα είναι μια θεμελιώδης έννοια μεγάλης σημασίας για την ψυχολογία...Οι αμέτρητες προσπάθειες για την εξήγησή της, αντί να οδηγήσουν σε μια σύγκλιση κοινά αποδεκτών απόψεων, οδήγησαν σε έντονες αποκλίσεις μεταξύ των ορισμών...*»⁵². Εκεί όπου οι περισσότεροι θα αποδέχονταν ότι το πεδίο της προσωπικότητας είναι η μελέτη του τρόπου κατά τον οποίο τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους, θα διαφωνούσαν ωστόσο ως προς τον καλύτερο τρόπο θεωρητικοποίησης αυτών των ατομικών διαφορών.

Μια γενική προσέγγιση, που εξυπηρετεί ένα ευρύ φάσμα μελετών, ορίζει την προσωπικότητα ως μια πάγια ενότητα της συμπεριφοράς, ως ένα τυπικό σύνδρομο αντίδρασης, το οποίο διαμορφώνεται κατά την αλληλεπίδραση εγγενών και επίκτητων

⁵² Zucha, R .Ο (1982), "Ein Beitrag zur humanistischen Sozialpsychologie der Selbsterkenntnis" in: Der Mensch in der Organisation. Zeitschrift fuer Sozialpsychologie und Gruppendynamik, Heft 2 19, σ.32

ατομικών διαθέσεων σε αλληλεξάρτηση με περιβαλλοντικές επιδράσεις και επηρεάζει τις ατομικές συμπεριφορές στις συγκεκριμένες εκδηλώσεις τους⁵³.

Ο Murray αντιλαμβάνεται την προσωπικότητα ως ένα νοητικό υποθετικό κατασκεύασμα και σύμφωνα με έναν από τους πολλούς ορισμούς που διατυπώνει « η προσωπικότητα είναι μια ιεραρχική ολότητα, η οποία αποτελείται από ένα σύνολο αλληλεξαρτώμενων ψυχολογικών ιδιοτήτων ενός ατόμου...»⁵⁴ Ο ορισμός της προσωπικότητας ως ιεραρχικής ολότητας εννοεί την προσωπικότητα ως δομή που παράγεται από τις σχέσεις των ψυχοφυσικών φαινομένων και στοιχείων τα οποία αντιστοιχούν σε οργανωμένες και ιεραρχημένες βιολογικές και ψυχολογικές λειτουργίες. Μέσω της δομής αυτής η προσωπικότητα «ασκεί τις λειτουργίες της, εκφράζεται, δημιουργεί και μειώνει εντάσεις, προγραμματίζει τον απρόσκοπτο κατευνασμό βασικών αναγκών...».⁵⁵

Συγγενείς απόψεις με αυτές του Murray φέρονται να διατυπώνουν και ορισμένοι άλλοι θεωρητικοί και ερευνητές στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν την προσωπικότητα. Κατά τον Murray⁵⁶ η προσωπικότητα είναι μια σειρά από δομές επίκτητων προτιμήσεων και προσδοκιών γύρω από τους τρόπους κάλυψης βιολογικών-φυσιολογικών αναγκών, των οποίων την επιλογή επιβάλλει η κάθε κοινωνία με το δικό της τρόπο χωριστά.

Επομένως, η προσωπικότητα ορίζεται ως αποτέλεσμα της δυναμικής οργάνωσης των φυσιολογικών, βουλητικών, συναισθηματικών και διανοητικών διαθέσεων του ατόμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ οι θεωρίες της γενικής ψυχολογίας προσανατολίζονται ουσιαστικά στην παράλληλη εννοιολόγηση ατομικών διαθέσεων και έκδηλης συμπεριφοράς, και στην καταγραφή της μεταξύ διαθέσεων και περιστάσεων αλληλεπίδρασης, οι προσανατολισμένες στη θεραπεία προσεγγίσεις - κυρίως στην ψυχανάλυση - επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στις υποκειμενικές συνέπειες του

---

⁵³ Osterkamp, U.H.,(1986) "Persoenlichkeit und Selbstverwirklichung in gesellschaftlichen Freiraemen oder gesamtgesellschaftliche Verantwortunguebernahme des Subjekts?" in: Marxistische Studien. Jahrbuch des J.M.S.F.,10,, σ.69-90

⁵⁴ Hall C.S. , Lindzey G.(1970), Theories of Personality. John Willey, U.S.A., p. 167

⁵⁵ Hall C.S. , Lindzey G. ο.π σ.168

⁵⁶ Murphy G.,Personality,(1966):A Biosocial Approach to Origins and Structure. N.Y.

αυτοκαθορισμού της προσωπικότητας, δηλαδή της διαμόρφωσής της κατά την προσαρμογή του ατόμου στις επικρατούσες συνθήκες.⁵⁷

Σύμφωνα με την πιο αντιπροσωπευτική ψυχαναλυτική θεωρία, η προσωπικότητα δομείται στη βάση της αλληλεξάρτησης των δομών του ψυχικού οργάνου, δηλαδή του Εκείνο, του Εγώ και του Υπέρ-Εγώ.

Η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου είναι μια πολύπλοκη διαδικασία που εξαρτάται κυρίως από το είδος, το βαθμό και την ένταση της εξουσίας/ελέγχου του ατόμου πάνω στις ενορμήσεις του. Η εξουσία αυτή μπορεί να ασκηθεί με διαφορετικούς τρόπους, αφενός με την άμεση ικανοποίηση των αναγκών, πράγμα που συνεπάγεται άρνηση των περιορισμών, τους οποίους θέτει το περιβάλλον, και αφετέρου με την επιβολή του ατόμου στις μη αποδεκτές κοινωνικά και επικίνδυνες ενορμήσεις.

Για πολλά χρόνια Θεωρίες που στηρίζονται στις ψυχαναλυτικές απόψεις υιοθετήθηκαν από την κοινωνιολογία, την κοινωνική ανθρωπολογία, την εθνοψυχολογία και άλλες επιστήμες για τη σύγκριση κοινωνιών όχι τόσο εξαιτίας της αξίας τους στη θεραπευτική πράξη, όσο για τη σπουδαία διάσταση της διαφοράς την οποία εισάγουν στις προσεγγίσεις τους και η οποία αναφέρεται στην ποικιλία των εκδηλώσεων της προσωπικότητας σε σταθερές και μεταβαλλόμενες συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές προσδιορίζονται ως συνθήκες επιβολής των κοινωνικών κανόνων.

Ο Reich διακρίνει δύο είδη προσωπικότητας: την προσωπικότητα που μπορεί να διαπραγματεύεται με την πραγματικότητα και ως εκ τούτου μπορεί να ικανοποιεί αποτελεσματικά τις ανάγκες της στις εκάστοτε δοσμένες συνθήκες, και την προσωπικότητα την οποία χαρακτηρίζει νευρωτική. Αυτού του είδους η προσωπικότητα θεωρείται αδύναμη να προσαρμοστεί λόγω της υπερβολικής υποταγής στις κυρίαρχες νόρμες.⁵⁸

Οι έρευνες γύρω από την προσωπικότητα οδήγησαν σε πολλούς ορισμούς και σε αναθεωρήσεις παλαιότερων απόψεων. Άλλοτε η προσωπικότητα θεωρείται ως ένας σχετικά σταθερός πυρήνας του κάθε ατόμου και άλλοτε ως αποτέλεσμα της σχέσης του ατόμου με το άμεσο και έμμεσο περιβάλλον του ή ως συνάρτηση και σε πλήρη

⁵⁷Holzcamp,K.,(1985):"Persoenlichkeit-Zur Funktionskritik eines Begriffs" in: Persoenlichkeit.Handbuch in Schluesselbegriffen. Hermann T.-Lautermann E.D.(Hrgr),Muenchen-Wien-Baltimore

⁵⁸ Reich W., (1933), Charakteranalyse. Selbstverlag, σ.σ180-189

αντιστοιχία με τη σημασία και το ρόλο που αποδίδουν οι κοινωνικοπολιτισμικές δομές σ' αυτήν.

4.2 Βιολογική-Κοινωνική-Ψυχολογική προσέγγιση

Κατά την επιγραμματική διατύπωση του H. Eysenck, ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται (και) από το γεγονός ότι «έχει ένα ασυνείδητο, όντας συνειδητός, συνθέτοντας εν' τέλει ένα όλον». Η εσωτερική σύγκρουση αυτή της διπολικότητας, από την οποία προκύπτει η απώθηση, αποτελεί τη δυναμική δομή του ψυχισμού.

Η ψυχική ζωή του ανθρώπου ,εμπεριέχει πράγματι την αμφίδρομη σχέση του εσωτερικού κόσμου των αναγκών και της επιθυμίας με τον εξωτερικό κόσμο της αναγκαιότητας.

Έτσι ο άνθρωπος κατασκευάζει το Εγώ και τον κόσμο του, υπάρχει ως όμοιος και διαφορετικός προς τους άλλους και κατακτά τη σχετική αυτονομία του. Η κατασκευή αυτή εδράζεται σε ένα βίο-σωματικό υπόστρωμα, αποκτά μια ψυχολογική δομή και προϋποθέτει μια ιστορικότητα, μια «διαδρομή» μέσα σε ένα φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Η συνάρθρωση αυτή μεταξύ βιολογικού, ψυχολογικού και κοινωνικού επιπέδου εκφράζεται μέσω της οργάνωσης της ψυχικής ζωής. Η οργάνωση αυτή συμβαδίζει με την οντογενετική ωρίμανση των φυλογενετικά εξελιγμένων δομών του νευρικού συστήματος του. Αυτές οι δομές θα επιτρέψουν και θα υποστηρίξουν, κατ' αρχήν τη συγκρότηση του συνειδησιακού πεδίου ,μέσα στις συγκεκριμένες συνθήκες του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος. Η ωρίμανση των νευρωνικών δομών ,η ανάδυση και η περαιτέρω ανάπτυξη των ψυχικών δομών δε γίνονται βέβαια «εν κενώ» αλλά κάτω από την επίδραση του περιβάλλοντος. Η πορεία αυτή ,ούτε ετεροκαθορίζεται απόλυτα από τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, ούτε αυτοκαθορίζεται μόνο από τους εσωτερικούς νόμους αυτών των δομών. Διότι, τελικώς το «ψυχικό σώμα» –το κατά Freud «ψυχικό όργανο» προκύπτει από τη διαπλοκή (και συμπλοκή) μεταξύ «εσωτερικού» και «εξωτερικού». Η οργάνωση της ψυχικής ζωής-δυναμική και συγκρουσιακή συνάρθρωση συναισθήματος, σκέψης, πράξης –οδεύει σε σχέση με δύο παράγοντες, που δεν είναι εξ' αρχής δεδομένοι αλλά συνιστώνται στην πορεία της: την εμπειρία και την προσωπικότητα.

Τούτο επιτρέπει την ανάδυση της ίδιας –δηλαδή διακριτής έναντι εκείνης των άλλων-υποκειμενικότητας του κάθε ανθρώπου που ζει και πράττει εντός του περιβάλλοντος του, στο οποίο «ενσωματώνεται έχοντας το ήδη ενσωματώσει». Για το λόγο αυτό, κάθε υποκείμενο είναι μεν μοναδικό-όπως άλλωστε και η βιολογική του υπόσταση -πλην όμως, τούτο οφείλει να ανυψώνεται τελικώς σε κοινωνικό άτομο: τόσο κοινωνικό ώστε δεν είναι απομονωμένο, τόσο άτομο ώστε δε διαλύεται μέσα στο σύνολο εγκαθιδρύοντας δηλαδή την αναγκαία ελεύθερη σχέση με την κοινότητα.

Κατά την ιστορική διαδρομή του είδους (φυλογένεση) όσο και κατά την ιστορική διαδρομή του ατόμου (οντογένεση) ο κοινωνικό πολιτισμικός παράγοντας συμμετέχει μαζί με το βιολογικό και ψυχολογικό στην οργάνωση της ψυχικής ζωής.

4.3 Γενετική της συμπεριφοράς

Ο κλάδος αυτός περιλαμβάνει την εφαρμογή των αρχών της γενετικής στη μελέτη των μεταβλητών της συμπεριφοράς. Στα πλαίσια αυτού του κλάδου επιδιώκεται η σπουδή της σχέσεως μεταξύ της γενετικής και προσωπικότητας ή συμπεριφοράς. Η γενετική της συμπεριφοράς χρησιμοποιεί μεθόδους προερχόμενες από τη θεωρία της ποσοτικής γενετικής, προκειμένου να αποδώσει παρατηρούμενες διαφορές μεταξύ ατόμων, ως προς πηγές της προσωπικότητας, γενετικές και περιβαλλοντικές. Ο σκοπός σ' αυτό τον κλάδο είναι η ανεύρεση των γονιδίων, τα οποία επηρεάζουν ειδικά είδη συμπεριφοράς. Επίσης επιδιώκεται μια κατανόηση της διαδικασίας, ίθμ δια μέσου της οποίας τέτοια γονίδια επηρεάζουν τις περιβαλλοντικές δυνάμεις και επηρεάζονται απ' αυτές.

Τα τελευταία χρόνια αναγνωρίστηκε πλέον ότι και η θεωρία και οι μέθοδοι της γενετικής της συμπεριφοράς διαφωτίζουν τόσο για τις περιβαλλοντικές πηγές της ποικιλίας στην ανθρώπινη προσωπικότητα όσο και για τους γενετικούς παράγοντες. Οι γενετιστές της συμπεριφοράς δεν αμφιβάλλουν πλέον ότι ακόμα και ιδιότητες ,οι οποίες έχουν ένα ισχυρό κληρονομικό χαρακτηριστικό, συχνά τροποποιούνται κατά σημαντικούς τρόπους από επιδράσεις του περιβάλλοντος. Τα ίδια τα γονίδια μόνο, ποτέ δεν αποτελούν άμεσες αιτίες μορφών συμπεριφοράς .Ενεργούν μάλλον ως χημικοί μεταδότες μηνυμάτων και ασκούν την επίδραση τους δια μέσου της αναπτύξεως των δομών του σώματος ,του κεντρικού νευρικού συστήματος και της

βιοχημικής λειτουργίας του σώματος .Όμως μια τέτοια ανάπτυξη συμβαίνει πάντοτε εντός κάποιου περιβαλλοντικού πλαισίου.

Σύμφωνα με το διακεκριμένο Ρώσο-αμερικανό βιολόγο Dobzhansky «ότι κληρονομείται δεν είναι αυτό ή εκείνο το γνώρισμα ή ο χαρακτήρας ,αλλά ο τρόπος με τον οποίο ο αναπτυσσόμενος οργανισμός αντιδρά στο περιβάλλον του»⁵⁹.Είναι συνεπώς σαφές ότι δεν μπορεί κάποιος να εξετάζει την κληρονομικότητα γνωρισμάτων χωρίς να εξετάζει επίσης και το περιβάλλον.

Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τα τελευταία έτη οι γενετιστές της συμπεριφοράς ενδιαφέρονται πολύ για τις σημαντικές περιβαλλοντικές επιδράσεις, οι οποίες παίζουν το ρόλο τους επί των γνωρισμάτων της προσωπικότητας. Έτσι λοιπόν οι γενετιστές δεν εμφανίζονται αυστηροί και απόλυτοι αν και το βασικό μέλημα τους είναι η μελέτη της διαδικασίας ,δηλαδή το σύνολο των κληρονομούμενων γονιδίων, εκδηλώνεται στο φαινότυπο του, δηλαδή στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του και στη συμπεριφορά του.

4.4 Γενετική προικοδότηση- Ο ρόλος της κληρονομικότητας

Ο ανθρώπινος οργανισμός γεννιέται με μόνη αποσκευή το ιδιαίτερο γενετικό υλικό που του επιτρέπει (δυνάμει) να διατηρηθεί στη ζωή. Το υλικό αυτό δεν είναι μόνο του υπεύθυνο για την ανάπτυξη και την εξέλιξη της προσωπικότητας.

Τα χαρακτηριστικά που κάθε άτομο αναπτύσσει είναι συνδυασμός ,είναι αποτέλεσμα της παράλληλης επίδρασης και αλληλεπίδρασης των κληρονομικών δυνατοτήτων των ερεθισμάτων και εμπειριών που το άτομο δέχεται από το περιβάλλον του, τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικό και πολιτισμικό.

Η πορεία της φυσικής ανάπτυξης από τη σύλληψη έως τη βιολογική ωριμότητα του ανθρώπου είναι ιδιαίτερα σύνθετη. Αυτό σημαίνει ότι από τις πρώτες μέρες της ζωής του εμβρύου η γενετική προικοδότηση καθορίζει ορισμένα από τα χαρακτηριστικά της φυσικής του ανάπτυξης .Από τις πρώτες όμως και πάλι μέρες της ζωής του εμβρύου η περιβαλλοντική επίδραση επηρεάζει το γενετικό υλικό και επηρεάζεται απ'

---

⁵⁹ Dobzhansky, T.:«On types, genotypes, and the genetic diversity in Population, J. N Spuhler, Genetic diversity and human behavior, Chicago, σ.σ 1-18

αυτό. Δηλαδή οι όποιες ατομικές διαφορές σε σχέση με το πρότυπο ανάπτυξης οφείλονται τόσο στις δυνατότητες με τις οποίες είναι εφοδιασμένο το άτομο ,όσο και στην επίδραση πάνω σ' αυτές των περίπλοκων περιβαλλοντικών παραγόντων ,δίχως να είναι δυνατή η καταμέτρηση του ποσοστού με το οποίο ο κάθε παράγοντας καθορίζει τη βιολογική, οργανική, λειτουργική και φυσική διαμόρφωση

Το γενετικό υλικό προμηθεύει ακόμα πολλές και καθοριστικές δυνατότητες, όπως οι δυνατότητα αυτόματης απάντησης σε ερεθίσματα, η δυνατότητα μάθησης, η δυνατότητα ανάπτυξης της σκέψης, η δυνατότητα συναισθηματικής ανάπτυξης κλπ. Φυσικά οι περισσότερες από τις δυνατότητες αυτές παρατηρούνται ως γενετική προικοδότηση και σε ανώτερα είδη ζώων. Πάντως, οι κληρονομικές δυνατότητες του ανθρώπου πολύ ευρύτερες και μεγαλύτερες γιατί ο άνθρωπος έχει σε πολύ ψηλότερο βαθμό ανεπτυγμένο και διαφοροποιημένα Κεντρικό Νευρικό Σύστημα. Η διαφορά αυτή σημαίνει ότι ένα φυσιολογικό ανθρώπινο ον έχει απεριόριστες δυνατότητες μάθησης, καθώς μπορεί να συμβολοποιεί, να συλλογίζεται, να φαντάζεται ,και να προΐδεάζεται και το συγκινησιακό του δυναμικό μπορεί να αναπτύσσεται σε συνεχώς ανώτερες μορφές. Με αυτή την έννοια μόνο ο άνθρωπος προικισμένος με τις ιδιαίτερες δυνατότητες ανάπτυξης του λόγου, της λογικής και της συνείδησης, μπορεί δυναμικά να τροποποιεί τη συμπεριφορά του μπροστά στις καινούριες εμπειρίες που του προσφέρει το περιβάλλον του ,κι ακόμα να επεμβαίνει σ' αυτό και να το μεταβάλλει.

Κάθε άνθρωπος είναι όμοιος με τους συνανθρώπους του αλλά και κάθε ανθρώπινη προσωπικότητα είναι μοναδική. Η ιδιαιτερότητα της δημιουργείται από την εμβρυακή περίοδο της ζωής και εξελίσσεται παραλλασσόμενη σε ολόκληρη τη ζωή του ανθρώπου. Τα ιδιοσυστασιακά όμως χαρακτηριστικά που θεωρούνται εγγενή είναι τάσεις είναι δυνάμει χαρακτηριστικά ,και δεν έχουν την ίδια σταθερή εξέλιξη στην πορεία της ζωής ενός ανθρώπου, εφ' όσον ο περιβαλλοντικός παράγοντας μπορεί να είναι διάφορος. Ιδιοσυστασιακές τάσεις μπορούν να αλλοιωθούν σε μεγάλο βαθμό από διορθωτικές ή από τραυματικές εμπειρίες .Μπορούν να αναπτυχθούν και να ενισχυθούν ή να ατονήσουν και να ωχριάσουν ανάλογα με τις ευνοϊκές ή στερητικές συνθήκες του περιβάλλοντος .

Δηλαδή είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο να ξεχωρίσει κανείς τα χαρακτηριστικά εκείνα της συμπεριφοράς που οφείλονται στους καθαρά γενετικούς παράγοντες από εκείνα που οφείλονται στο περιβάλλον .Η σχέση αίτιου προς αποτέλεσμα δεν ισχύει ούτε μπορεί να βοηθήσει στην αποτίμηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Δεν μπορούμε δηλαδή να θεωρήσουμε αίτιο την τους

ιδιοσυστασιακούς παράγοντες και αποτέλεσμα τη συμπεριφορά. Ούτε όμως μπορούμε να θεωρήσουμε το περιβάλλον μόνο καθοριστικό παράγοντα της συμπεριφοράς. Η αλληλεπίδραση των δύο παραγόντων είναι εκείνη που διαμορφώνει τη συμπεριφορά αλλά και τη διαφοροποιεί.

4.5 Περιβαλλοντικοί παράγοντες και προσωπικότητα

Οι περιβαλλοντικές συνθήκες είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας. Το περιβάλλον επηρεάζει τα φυσικά και ακόμα περισσότερο τα νοητικά, τα πνευματικά, συγκινησιακά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας.

Περιβάλλον εδώ αποκαλούμε όλους τους εξωτερικούς στον ανθρώπινο οργανισμό παράγοντες ,κατ' αρχήν το φυσικό περιβάλλον το φυσικό κόσμο μέσα στον οποίο γεννιέται και ζει το άτομο. Οι συνθήκες αναγκάζουν τον οργανισμό του ανθρώπου να αναπτύσσει προστατευτικούς μηχανισμούς για να προσαρμόζεται στο φυσικό περιβάλλον. Οι διαφορετικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει ο άνθρωπος επιδρούν και στη ψυχολογική ανάπτυξη του. Οι φυσικές συνθήκες δεν μπορούν να απομονωθούν από παράγοντες κοινωνικούς πολιτισμικούς κοινωνικούς και άλλους που επιδρούν παράλληλα και ταυτόχρονα.

Το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον έχει ως χαρακτηριστικό ότι είναι εξ' ολοκλήρου έργο του ανθρώπου. Στο φυσικό περιβάλλον ο άνθρωπος δρα και το μεταμορφώνει, αλλά το κοινωνικό και πολιτισμικό το δημιουργεί από την αρχή.

Κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον ονομάζουμε την κοινωνική οργάνωση ,με τους κανόνες και τους θεσμούς της, αλλά και την ιστορία της, τις αξίες που ο άνθρωπος έχει αναπτύξει ,αλλά και την ιστορία τους τα έργα των πολιτισμών ,τις πεποιθήσεις, τις κατακτημένες γνώσεις την τέχνη, τις ιδέες και την εξέλιξη τους.

Όπως υπάρχει βιολογική προικοδότηση υπάρχει και κοινωνικοπολιτισμική κληρονομία. Παρόλο που η κληρονομιά αυτή διαφέρει έντονα από τη μια ανθρώπινη ομάδα στην άλλη οι διάφοροι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά ώστε να μπορούμε να μιλάμε για “ανθρώπινο πολιτισμό”, που επιδρά πάνω στη διαμόρφωση και την εξέλιξη των ιδεών.

Το κάθε κοινωνικοπολιτισμικό σύνολο έχει δικούς του κανόνες, κοινωνικούς θεσμούς, αντιλήψεις και ερμηνείες του κόσμου, δικές του αξίες ιδέες, τέχνη. Όλα τούτα μεταβιβάζονται εμπρόθετα και μεθοδευμένα ,αλλά και ανεπαίσθητα και ασυνείδητα στα μέλη της κοινωνικής ομάδας. Αυτή η συστηματική και συγχρόνως ανεπαίσθητη μετάδοση των προτύπων συμπεριφοράς διαμορφώνει την προσωπικότητα των ατόμων στο εσωτερικό των ανθρώπινων ομάδων. Η προσωπικότητα επηρεάζεται και διαμορφώνεται από τους κανόνες και τους θεσμούς του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου αλλά και από τις αξίες, ιδέες ,αντιλήψεις νοοτροπίες των ομάδων ή υποσυνόλων. Το άτομο δηλαδή επηρεάζεται και διαμορφώνει τη συμπεριφορά του από την οικογένεια, την ομάδα ηλικίας, το φύλο, την κοινωνική τάξη, το επάγγελμα, το έθνος, τη φυλή, το θρήσκευμα ,το πολιτισμικό σύνολο. Οι επιδράσεις του περιβάλλοντος, όπως είναι φανερό ,είναι άπειρες και η σημασία τους πάνω στη διαμόρφωση της προσωπικότητας καθοριστική τόσο όσο και γενετικών παραγόντων.

4.6 Αλληλεπίδραση γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων

Πλήθος ερευνών και μελετών έχουν διεξαχθεί είτε προς την κληρονομικότητα είτε προς το περιβάλλον, ως ανεξαρτήτων μεταξύ τους επιδράσεων πάνω στην προσωπικότητα, οι οποίες όμως κατά κάποιον τρόπο συνδυάζονται για τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών της. Στην πραγματικότητα και τα δύο είδη παραγόντων γενετικών και μη καίτοι ανεξάρτητα μεταξύ τους το κάθε είδος αλληλοσυναρτώνται όμως και επιδρούν και μάλιστα κατά τρόπους ιδιαίτερως πολύπλοκους .

Επ' αυτού έχει διατυπωθεί μια αρχή, η καλούμενη έκταση αντιδράσεως (range of reaction) (Gottesman I.I., 1963). Συμφωνά μ' αυτή ο γονότυπος⁶⁰ θέτει το φάσμα ή τα όρια ως προς την έκταση των δυνατών φαινοτύπων, τους οποίους το πρόσωπο πιθανό θα παρουσιάσει ως αντίδραση προς τα διάφορα περιβάλλοντα. Με άλλα λόγια η κληρονομικότητα θέτει μια σειρά αναπτυξιακών δυνατοτήτων για κάθε γνώρισμα και το περιβάλλον προσδιορίζει την έκταση αυτής της ανάπτυξης. Κατά μια άλλη πιο πρόσφατη θεωρία οι γονότυποι μας επηρεάζουν τα περιβάλλοντα μας ,των οποίων την

---

⁶⁰ Γονότυπο, ονομάζουμε το γενετικό δυναμικό κάθε γονιδίου που προσδιορίζει, σε συνάρτηση με το περιβάλλον , τα διάφορα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, ενώ φαινότυπος είναι η τελική μορφή, λειτουργία ή συμπεριφορά που αναπτύσσεται από την αλληλεπίδραση του γονότυπου με το περιβάλλον. Ο φαινότυπος δηλαδή αντανακλά και το γονότυπο και τις εξωτερικές συνθήκες.

επίδραση λαμβάνουμε .Εν συνεχεία τα περιβάλλοντα διαμορφώνουν την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά μας .

Ο R. Plomin, γενετιστής της συμπεριφοράς περιγράφει τρεις δυνατές σχέσεις μεταξύ γονότυπου και περιβάλλοντος:

1. Και το περιβάλλον και η κληρονομικότητα ασκούν σημαντικές επιδράσεις, αλλά οι επιδράσεις αυτές συνδυάζονται με ένα προσθετικό μάλλον τρόπο παρά τρόπο αλληλεπίδρασης.
2. Υπάρχει ένας συνδυασμός κυρίων επιδράσεων και αλληλενέργειας έτσι ώστε οι διαφορές οι οφειλόμενες εις το γονότυπο να παρουσιάζονται σε ένα τύπο περιβάλλοντος και όχι σε άλλο.
3. Υπάρχει μια ισχυρή επενέργεια αλληλεπίδρασεων έτσι ώστε το αποτέλεσμα του γονότυπου να εξαρτάται από το περιβάλλον και αντίστροφα⁶¹.

Μια από τις σημαντικότερες ανακαλύψεις της γενετικής της συμπεριφοράς περιλαμβάνει την ανατροφή μάλλον παρά τη φύση και δεν είναι μόνο το γεγονός της σπουδαιότητας των περιβαλλοντικών παραγόντων αλλά το ειδικότερα ιδιαίτερο σημαντικό γεγονός ότι την επίδραση των παραγόντων αυτών τη λαμβάνουν τα άτομα διαφοροτρόπως κατά την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Την ευρεία πλειονότητα της ποικιλίας στην προσωπικότητα την ερμηνεύουν μη γενετικοί παράγοντες .Αυτό συνεπάγεται ότι η περιβαλλοντική ποικιλία βρίσκεται στις εμπειρίες οι οποίες δεν είναι κοινές ούτε στα άτομα που μεγαλώνουν στην ίδια οικογένεια.

Η επισήμανση της σημασίας αυτού του μη κοινού περιβάλλοντος για τη την προσωπικότητα είναι μέγιστης σπουδαιότητας γεγονός. Και ενώ αποδίδεται μεγάλη σημασία στο ιδιαίτερο περιβάλλον του ατόμου ,αντιθέτως έχει βρεθεί ότι το κοινό περιβάλλον εντός της οικογένειας για τα αδέρφια ερμηνεύει μόνο το 5% των διαφορών στα γνωρίσματα προσωπικότητας. Σχετικώς διατυπώνεται το γενικό συμπέρασμα: “Το γεγονός ότι οι περιβαλλοντικοί παράγοντες που επηρεάζουν την προσωπικότητα λειτουργούν πρωταρχικά κατά ένα μη κοινό τρόπο δημιουργεί νέες ευκαιρίες για τη μελέτη των περιβαλλοντικών επιδράσεων στην προσωπικότητα. Αυτό σημαίνει ότι αντί να σκεφτόμαστε για μη περιβαλλοντικές επιδράσεις επί βάσης οικογένεια ανά οικογένεια είναι ανάγκη να σκεφτόμαστε στη βάση άτομο ανά άτομο.

---

⁶¹ Plomin,R.(1986) Development, Genetics and Psychology, Hillsdale,N.J Erlbaum: Αναφερόμενο σε M.Zuckerman 1991,σ. 121

Κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι οι εμπειρίες μέσα στο ίδιο οικογενειακό περιβάλλον είναι ασήμαντες. Το θέμα είναι μάλλον ότι οι περιβαλλοντικές επιδράσεις στην ανάπτυξη της προσωπικότητας δεν μπορούν να υπαχθούν σε γενικεύσεις αλλά είναι ειδικές για το κάθε άτομο.

4.7 Γενικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα

Μέσα από την ποικιλία των ερευνητικών προσεγγίσεων στη γενετική της συμπεριφοράς είναι σαφές πως τα γνωρίσματα της προσωπικότητας είναι σε κάποιο βαθμό κληρονομήσιμα (Loehlin και Row, 1992). Η ισχύς των γενετικών παραγόντων στα άτομα φαίνεται να διαφοροποιείται κατά τις διάφορες περιόδους της ζωής τους.

Μια άλλη σημαντική διαπίστωση είναι ότι σε πολλές μελέτες που ο ρόλος των γενετικών παραγόντων παρουσιάζεται ισχυρός στις ίδιες αυτές έρευνες επίσης σημαντική παρουσιάζεται και η συμβολή μη γενετικών παραγόντων. Είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο το ότι όπως αναφέρει ο Plomin διακεκριμένος εκπρόσωπος της γενετικής της συμπεριφοράς : «μη γενετικοί παράγοντες είναι υπεύθυνοι για περισσότερο από το ήμισυ της διακυμάνσεως σε πολύπλοκες όψεις της προσωπικότητας». Η περιβαλλοντική επίδραση επί της προσωπικότητας συντελείται κατά τρόπο μοναδικό επί ατομικού επιπέδου.

Αυτό που γνωρίζουμε σήμερα με βεβαιότητα είναι ότι η κληρονομικότητα και το περιβάλλον συνδυάζονται ώστε να προκύπτει αναπτυξιακή μεταβολή στην προσωπικότητα και ότι αυτές οι δυο σημαντικές επιδράσεις είναι πλήρως, και ίσως αναπόσπαστα συνυφασμένες. Με χαρακτηριστικό τρόπο αυτό εκφράζεται με τα λόγια του Καναδού ψυχολόγου Hebb ότι : « η συμπεριφορά προσδιορίζεται 100% από την κληρονομικότητα και 100% από το περιβάλλον»⁶². Ιδιαίτερα σημαντικό είναι και αυτό το οποίο σχετικά δηλώνει ο βιολόγος T. Dobzhansky , κάνοντας διάκριση ανάμεσα στη γενετική σταθερότητα και στη φαινοτυπική πλαστικότητα: «ένα βασικό χαρακτηριστικό της εξέλιξης του ανθρώπου το οποίο έχει κάνει το μοναδικό το ανθρώπινο είδος, υπήρξε η εδραίωση μιας γενετικά ελεγχόμενης πλαστικότητας των γνωρισμάτων της προσωπικότητας. Αυτή η πλαστικότητα έχει κάνει τον άνθρωπο εκπαιδεύσιμο και έχει καταστήσει ισχυρό τον ανθρώπινο πολιτισμό και την ανθρώπινη κοινωνία.».

⁶² Hebb, D. D (1980), *Essay on Mind*, Hillsdale, N.J Erlbaum.

Ο L. Pervin στενός μελετητής των θεμάτων της ψυχολογίας της προσωπικότητας από το σύνολο των συναφών μελετών του οδηγείται σε μερικά άξια αναφοράς σημεία, σχετικά με τους παράγοντες διαμόρφωσης της προσωπικότητας (L.Pervin,1984) :

- Ελάχιστα είναι εκείνα τα γενετικά διαμορφούμενα γνωρίσματα προσωπικότητας τα οποία δε δύνανται να μεταβληθούν. Το γεγονός ότι ένα γνώρισμα προσδιορίζεται γενετικός δε συνεπάγεται ότι είναι παγιωμένο και σταθερό, μη δυνάμενο να μεταβληθεί δια μέσω κατάλληλων χειρισμών και περιβαλλοντικών επιδράσεων.
- Εκείνο το οποίο προσδιορίζεται από το γονότυπο είναι το πώς ο ψυχοσωματικός οργανισμός αντιδρά στο περιβάλλον και όχι αυτό καθαυτό το γνώρισμα. Αυτό σημαίνει ότι τα γονίδια και το περιβάλλον αλληλοεξαρτώνται.
- Οι εκτιμήσεις της εκτάσεως στην οποία ένα γνώρισμα είναι κληρονομήσιμο δε μας λέει τίποτα για τη διαδικασία με την οποία αυτό αναπτύσσεται.
- Τα γνωρίσματα προσωπικότητας, κατά κανόνα προσδιορίζονται από πολλά γονίδια σε συνδυασμό παρά από τη δράση ενός μόνου γονιδίου.
- Το βιολογικό γεγονός ότι οι άνθρωποι είναι γενετικώς ανόμοιοι δεν πρέπει να συγχέεται με την κοινωνική η πολιτική αντίληψη περί της ισότητας ή ανισότητας.

Όπως αποφαίνεται ο Allport : 'Τα αποτελέσματα όπως παρουσιάζονται ως τώρα φαίνεται να επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό μας. Ότι η κληρονομικότητα παίζει έναν ευρύτερο ρόλο στη διαμόρφωση της πρώτης ύλης της προσωπικότητας παρά στη διαμόρφωση της ίδιας της προσωπικότητας.(G. Allport 1961)

4.8 Σταθερότητα και μεταβολή της προσωπικότητας

Από τη στιγμή που γίνεται αποδεκτό ότι η προσωπικότητα είναι οργανωμένη και συντίθεται από αλληλοσυσχετιζόμενα γνωρίσματα τα οποία έχουν πραγματική ύπαρξη και δεν είναι εννοιολογικές κατασκευές, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο τα γνωρίσματα της προσωπικότητας παραμένουν σταθερά και αμετάβλητα ή παρουσιάζουν ρευστότητα και αλλάζουν. Αυτό είναι από τα κύρια θέματα της ψυχολογίας της προσωπικότητας και επ' αυτού έχει αναπτυχθεί ευρεία μελέτη ,πλήθος από έρευνες και μεγάλη αντιλογία.

Κατά τη μελέτη του θέματος επιβάλλεται να γίνεται διάκριση ως προς τη μεταβολή ή σταθερότητα μεταξύ συμπεριφοράς και προσωπικότητας. Εφ' όσον υφίσταται η παραδοχή ότι η συμπεριφορά προκύπτει από γνωρίσματα προσωπικότητας ,τότε δεν πρέπει να συγχέονται αυτά τα δύο. Είναι δυνατών να παρουσιάζονται μεταβολές στην έκδηλη συμπεριφορά ,ανάλογα προς τις καταστάσεις του περιβάλλοντος, αλλά το μη ορατό αντίστοιχο γνώρισμα της προσωπικότητας να παραμένει σταθερό.

Η σταθερότητα και η αλλαγή στην προσωπικότητα είναι και τα δύο χαρακτηριστικά ενός λειτουργικού ψυχολογικού συστήματος , και τα δύο παραμένουν να λογοδοτήσουν για μια θεωρία της προσωπικότητας (L. Pervin , 1984). Όπως παρουσιάζεται στο κεφάλαιο που ακολουθεί κάθε μια θεωρία προσωπικότητας έχει αναφορά πάνω στο συγκεκριμένο θέμα.

Το θέμα λοιπόν της αλλαγής της προσωπικότητας έχει δύο πτυχές: Η μια αφορά ακριβώς στο αντίθετο της σταθερότητας των γνωρισμάτων, η άλλη στην καταστολή ή στην απόκλιση ανεπιθύμητων χαρακτηριστικών ,συνεπώς στην αλλαγή δια μέσου ποικίλων μορφών ψυχοθεραπείας ή αλλαγής συμπεριφοράς. Αναφορικά με την πρώτη εκδοχή ,με βάση ορισμένες μελέτες έχει αποδειχθεί πως σημαντικά γεγονότα κατά την ανάπτυξη του ατόμου επηρεάζουν σε αξιοπρόσεκτο βαθμό γνωρίσματα της προσωπικότητας και επιφέρουν μεταβολές σ' αυτά. Άλλος λόγος μεταβολής γνωρισμάτων είναι προφανώς η διαδικασία ωρίμανσης ,η οποία επιφέρει μεταβολές συστηματικές σε συνάρτηση με την αύξησης της ηλικίας των ατόμων. Ένας ακόμη παράγοντας θεωρείται η περίοδος μεγάλων κοινωνικών αλλαγών ή οι τραυματικές εμπειρίες όπου τα άτομα είναι πιθανόν να εμφανίσουν πρόσκαιρες

μεταβολές στην προσωπικότητα. Γενικώς οι παρατηρηθείσες αλλαγές στην προσωπικότητα σε συνάρτηση με τα παραπάνω γεγονότα δεν αναφέρονται ως σημαντικές. Εξάλλου η συστηματική πληροφορία από μελέτες είναι αρκετά περιορισμένη ώστε να επιτρέπει συμπεράσματα για τη μεταβολή στην προσωπικότητα. Από την επισκόπηση σχετικών ερευνών ο Brody συμπεραίνει: “Δεν γνωρίζουμε αν υπάρχουν συστηματικές μεταβολές, οι οποίες να συμβαίνουν στα γνωρίσματα προσωπικότητας και δεν γνωρίζουμε ποιες, εάν υπάρχουν, αν υπάρχουν συστηματικές παραλλαγές στο περιβάλλον επιφέρουν μεταβολές στα γνωρίσματα της προσωπικότητας.

Όσον αφορά στην αλλαγή στα γνωρίσματα δια μέσου ψυχοθεραπευτικών μεθόδων, οι όποιες υπάρχουν σε μεγάλη ποικιλία, παρά το ότι διαπιστώνονται μεταβολές ατόμων προς επιθυμητές κατευθύνσεις, όμως παραμένει αρκετός σκεπτικισμός, εάν οι μεταβολές αυτές είναι μόνιμες ή απλώς πρόσκαιρες και προπάντων, εάν αφορούν σε αλλαγές επιφάνειας, δηλαδή απλώς σε μορφές συμπεριφοράς μάλλον, παρά σε αλλαγές βάθους, δηλαδή σε γνωρίσματα προσωπικότητας.

Το ζήτημα της σταθερότητας ή της αλλαγής στην προσωπικότητα παρουσιάζεται αρκετά πολύπλοκο στη διερεύνηση του, πάντως οι έρευνες αποδεικνύουν ότι τα γνωρίσματα της προσωπικότητας είναι σχετικώς ανθεκτικές προδιαθέσεις μη ευκόλως μεταβαλλόμενες, και οι ριζικές και μόνιμες αλλαγές αντιμετωπίζονται με αρκετή επιφυλακτικότητα, και τέλος, και η συνέχεια και η συστηματική αλλαγή το κάθε ένα αυτό καθ'αυτό, είναι θετικά φαινόμενα.

4.9. Η Παραγοντική Αναλυτική Θεωρία τύπων του H. Eysenck

Μία λεπτομερώς επεξεργασμένη θεωρία της προσωπικότητας είναι αυτή του Eysenck. Πρόκειται για μία θεωρία τύπων. Σύμφωνα με αυτήν, οι τύποι της προσωπικότητας διακρίνονται από θεμελιώδεις διαφορές στο νευρικό σύστημα, οι οποίες κληρονομούνται. Ο τύπος του προσώπου είναι αυτός που επιφέρει συνέπεια/συνοχή στη συμπεριφορά του και, επομένως, γεννά την προσωπικότητα του.

Ο Eysenck χρησιμοποίησε τη μέθοδο ανάλυσης παραγόντων (factors) ή διαστάσεων (dimensions). Ενώ συνήθως οι ψυχολογικές τυπολογικές θεωρίες θεωρούνται ως κατηγορίες ξεχωριστές και ασυνεχής όπου κατατάσσονται ομοιάζοντα άτομα, στην περίπτωση της θεωρίας του Eysenck οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το βαθμό των ποικίλων γνωρισμάτων ή των διαστάσεων της προσωπικότητάς τους. Οι διαφορές δηλαδή των ατόμων είναι περισσότερο ποσοτικές παρά ποιοτικές.

Οι κύριοι τύποι ή διαστάσεις προσωπικότητας που εξετάζει ο Eysenck είναι αυτή της Ενδοστρέφειας – Εξωστρέφειας (Introversion-Extraversion) E, η Συναισθηματική Σταθερότητα – Αστάθεια (Stability-Instability) ονομαζόμενη Νευρωτισμός N και η συναισθηματική αποστασιοποίηση που σημειώνεται ως Ψυχωτισμός P.

Η ποικιλία στις διαστάσεις της προσωπικότητας εδράζεται στις διαφορές στη γενετική δομή των ατόμων, που επηρεάζει τη νευροφυσιολογική λειτουργία. Αυτές οι διαφορές αναλύονται σε διαφορές στην κληρονομικότητα, οι οποίες προσδιορίζουν τον τρόπο που ο εγκέφαλος και το ΚΝΣ αντιδρά και επεξεργάζεται τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος.

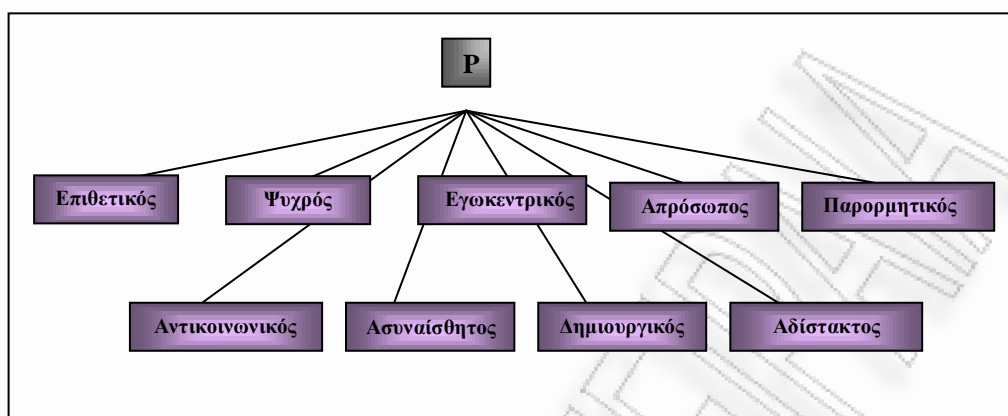
Η θέση ενός ατόμου στη διάσταση Ενδοστρέφειας – Εξωστρέφειας E, καθορίζεται από το επίπεδο της εγκεφαλικά διέγερσης. Στον εξωστρεφή το επίπεδο αυτό είναι χαμηλό και τείνει να αναζητά ερεθίσματα και να συμπεριφέρεται με τέτοιο τρόπο που αυξάνει το επίπεδο διέγερσης του. Απεναντίας στον ενδοστρεφή τα επίπεδα διεγέρσεως είναι πολύ ψηλά και ως εκ τούτου αποφεύγει τα πρόσθετα ερεθίσματα.

Ο K. Thomas παρατηρεί σχετικά ότι είναι σαν να υπάρχει ένα εσωτερικό "κουμπί έντασης της φωνής" που, ενώ για τους εσωστρεφείς είναι μονίμως γυρισμένο πολύ ψηλά, για τους εξωστρεφείς είναι γυρισμένο πολύ χαμηλά, και η καθημερινή συμπεριφορά τους να πρέπει να παρέχει αντίστοιχα αντισταθμίσιμα.

Πιο κάτω απεικονίζονται οι τρεις διαστάσεις της προσωπικότητας σύμφωνα με τον Eysenck. Ο τύπος ορίζεται ως μια ομάδα συσχετιζόμενων γνωρισμάτων, όπως καθένα από τα γνωρίσματα ορίζονται ως μια ομάδα συσχετιζόμενων ενεργειών ή τάσεων ενέργειας.

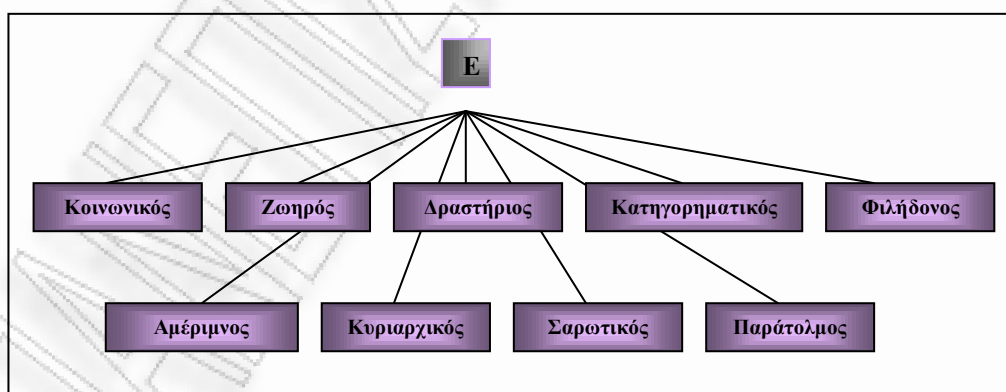

Σχήμα 11 : Ο Ψυχωτισμός ως διάσταση της προσωπικότητας

Η διάσταση του Ψυχωτισμού P, που θεωρείται σε μεγάλο βαθμό γενετικής προελεύσεως παρουσιάζεται περισσότερο στους άνδρες. Τα γνωρίσματα που αναφέρονται είναι αυτά που χαρακτηρίζουν τα άτομα με υψηλή τη διάσταση ψυχωτισμού στην προσωπικότητα τους. Τα άτομα με χαμηλό ψυχωτισμό αντίθετα εμφανίζονται ανιδιοτελή, αλτρουιστικά, φιλειρηνικά, ανιδιοτελή, ενσυναίσθητα και γενικότερα πιο ζεστά και ευχάριστα.

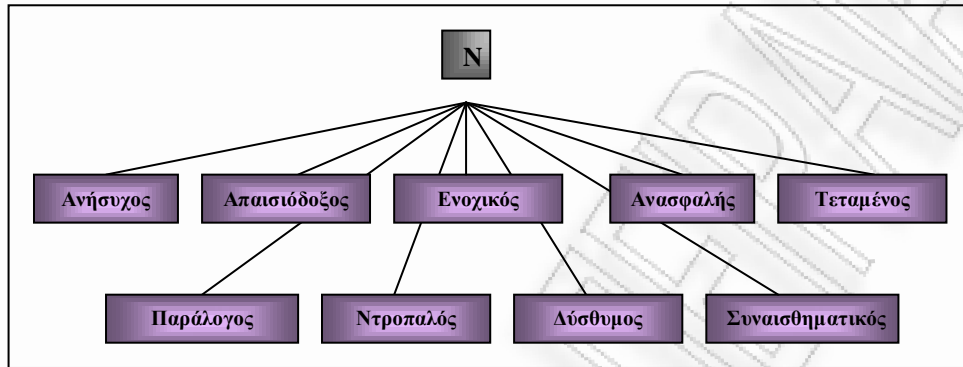
Σχήμα 12 : Η Εξωστρέφεια ως διάσταση της προσωπικότητας

Η διάσταση Ενδοστρέφειας – Εξωστρέφειας ακολουθεί ένα στατιστικό πρότυπο που βασίζεται σε έρευνα με διάφορα ψυχολογικά τεστ και με εργαστηριακά πειράματα. Οι ενδοστρεφείς ασφαλώς παρουσιάζουν αντίθετα γνωρίσματα από αυτά που απεικονίζονται ανωτέρω σχηματικά, αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία των ατόμων, σύμφωνα με τον Eysenck δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ούτε ως

εξωστρεφείς αλλά ούτε ως ενδοστρεφείς και όπως άλλωστε ισχύει και για τις τρεις διαστάσεις, οι περισσότεροι άνθρωποι βρίσκονται κάπου στη μέση.

Σχήμα 13 : Ο Νευρωτισμός ως διάσταση της προσωπικότητας

ΠΗΓΗ: H. Eysenck, G. Gudjonsson, *The Causes and Cures of Crime*, Springer, 1989.

Στη διάσταση του Νευρωτισμού N, ο Eysenck υποστηρίζει ότι υπάρχει μια σαφής τάση υπεροχής στις γυναίκες έναντι των αντρών. Η συναισθηματική Σταθερότητα-Αστάθεια N σχετίζεται με την αντιδραστικότητα του αυτόνομου κεντρικού συστήματος (ANS). Πρόσωπα με υψηλή αντιδραστικότητα του αυτόνομου κεντρικού συστήματος και υψηλά επίπεδα διεγέρσεως είναι πιθανόν κάτω από κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες να αναπτύξουν νευρωτικά συμπτώματα. Ο Eysenck υποστηρίζει ότι τα συναισθηματικά ενδοστρεφή άτομα είναι ευάλωτα σε διαταραχές άγχους και κατάθλιψη. Απορρίπτει τη φροϋδική αντίληψη ότι η νεύρωση αναπτύσσεται από ασυνείδητη σύγκρουση ενστικτωδών δυνάμεων και αμυντικών μηχανισμών και το κεντρικό φαινόμενο στη νεύρωση είναι η εξαρτημένη αντίδραση του φόβου.

Παρότι ο Eysenck είναι υποστηρικτής της σημασίας που έχουν οι γενετικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς είναι πεπεισμένος ότι η νευρωτική όπως και όλη η συμπεριφορά μαθαίνεται. Εξαιτίας της από κοινού δράσεως ενός βιολογικού συστήματος με γενετική βάση και εμπειρίες μαθήσεως η πλειονότητα των νευρωτικών ασθενών τείνουν να έχουν υψηλό νευρωτισμό και χαμηλή εξωστρέφεια ενώ αντικοινωνικά και εγκληματούντα άτομα τείνουν να έχουν υψηλό νευρωτισμό, υψηλή εξωστρέφεια και υψηλό ψυχωτισμό και δείχνουν μια αδυναμία μάθησης των αρχών της κοινωνικής συμπεριφοράς⁶³.

⁶³ Μορφάκη, Χ., Σφακιανάκης Μ. (2011). *Ανάλυση Ελληνικής και Διεθνούς Εγκληματικής Συμπεριφοράς-Προβλέψεις*, Κιβωτός Φιλίας, εκδόσεις «Σάκκουλας», σελ. 221-256.

Ο Eysenck είναι στην πραγματικότητα υποστηρικτής της σημασίας που έχουν οι γενετικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς. Το DNA, μέσω της γενετικής κληροδότησης, επηρεάζει και καθορίζει το επίπεδο της θέσης που καταλαμβάνουν τα άτομα στις διαστάσεις E, N και P. Αυτό, γιατί οι διαφορές στη δομή και λειτουργία του νευρικού συστήματος μεταξύ των ατόμων (οι οποίες οφείλονται στη γενετική τους κληρονομιά, κυρίως) καθορίζουν και τις μεταξύ τους διαφορές σε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως είναι η κατευθυνόμενη συμπεριφορά ή η ευαισθησία, καθώς και γνωστικές λειτουργίες, όπως είναι η μνήμη και η αντίληψη. Οι τελευταίες καθορίζουν, με τη σειρά τους, το δρόμο που θα ακολουθήσει ένα άτομο κατά τη διαδικασία της ψυχολογικής ανάπτυξης, καθώς και την προσωπικότητα που θα διαθέτει κατά την ενηλικίωση. Έτσι, η θέση την οποία καταλαμβάνει ένα άτομο σε καθεμιά από τις τρεις διαστάσεις της προσωπικότητας καθορίζει τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που θα διαθέτει, τα οποία, με τη σειρά τους, θα καθορίζουν τις συνήθειες αντιδράσεις του.

Πέρα από την προσωπική βιολογική δομή, ο Eysenck θεωρεί αιτία συμπεριφοράς την προσωπική συνείδηση, τη διαμόρφωση της οποίας ερμηνεύει με όρους κατευθυνόμενης συμπεριφοράς. Η κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά αντιμετωπίζεται θετικά και επιβραβεύεται, ενώ η κοινωνικά απαράδεκτη συμπεριφορά αντιμετωπίζεται αρνητικά και τιμωρείται κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Έτσι, το δεύτερο ουσιαστικό σημείο στη θεωρία του Eysenck είναι η θεωρία του ελέγχου της κοινωνικοποίησης. Οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται ως εκ φύσεως ηδονιστικά όντα, που προσπαθούν να ικανοποιούν τις δικές τους αποκλειστικά ανάγκες. Αυτό που τους αποτρέπει από το να συμπεριφέρονται με τρόπους κοινωνικά απαράδεκτους είναι η "συνείδηση" τους ή, σύμφωνα με την ψυχαναλυτική προσέγγιση, το "Υπερεγώ" τους, δηλαδή η απόκτηση αναστολών κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Ο Eysenck εκθέτει και ερμηνεύει την απόκτηση των αναστολών αυτών με όρους κλασικής κατευθυνόμενης συμπεριφοράς: κατά την κοινωνικοποίηση μας, η κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά επιβραβεύεται από τους γονείς, τους δασκάλους και τους ομηλικούς, ενώ η κοινωνικά απαράδεκτη συμπεριφορά τιμωρείται. Κατά συνέπεια, η συνείδηση θεωρείται ως ένα είδος "εξαρτημένου ανακλαστικού".

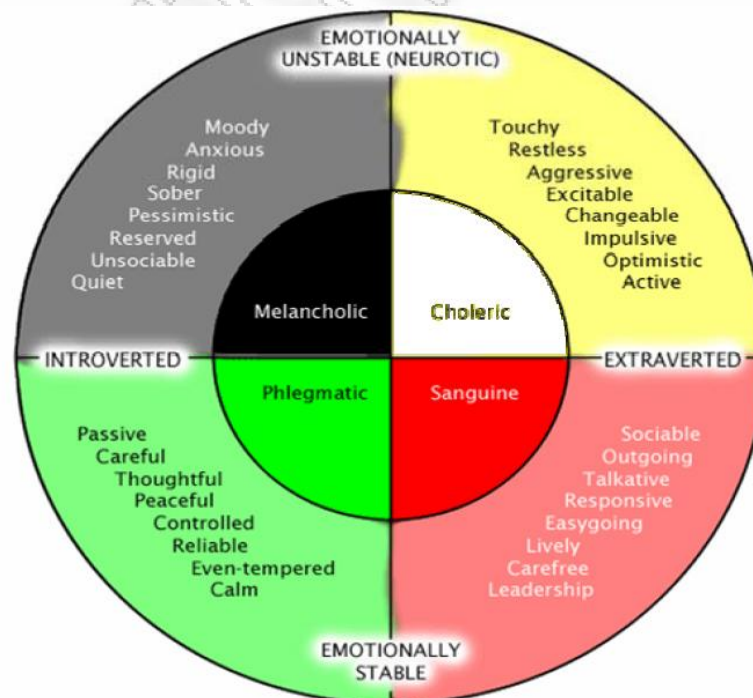
Έτσι σύμφωνα με τον Eysenck το γεγονός ότι γενετικοί παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο σε όλες τις εκφάνσεις της συμπεριφοράς δεν οδηγεί στην αντίληψη του θεραπευτικού μηδενισμού. Αυτό που προσδιορίζεται είναι οι προδιαθέσεις του ατόμου να ενεργεί και να συμπεριφέρεται με ορισμένο τρόπο κάτω από ορισμένες συνθήκες.

Σύμφωνα με αυτά το άτομο μπορεί να απομαθάνει μεμαθημένες αντιδράσεις και να μαθαίνει κάποιους κώδικες κοινωνικής συμπεριφοράς, σύμφωνα με τις τεχνικές της θεραπείας της συμπεριφοράς.

Οι διαφορές μεταξύ ατόμων στο βαθμό της συμμόρφωσης με τους κοινωνικούς κανόνες ή της ηθικότητας αποδίδονται στις ακόλουθες πιθανότητες: α) η ύπαρξη ενός υπερανεκτικού κοινωνικού περιβάλλοντος οδηγεί σε ακατάλληλες εμπειρίες κατευθυνόμενης συμπεριφοράς, β) θετική ενίσχυση της κοινωνικά απαράδεκτης συμπεριφοράς από γονείς και ομηλικούς, και γ) διαφορές στο επίπεδο εγκεφαλικής διέγερσης καθιστούν την κατευθυνόμενη συμπεριφορά λιγότερο εφικτή για άτομα με υψηλά σκορ στις διαστάσεις E και P, σε αντίθεση με άτομα που διαθέτουν χαμηλό σκορ στις ίδιες διαστάσεις.

Η θεωρία του Eysenck έχει ορισμένες ομοιότητες με τη θεωρία του Γαληνού, ο οποίος πίστευε ότι ο χαρακτήρας του ατόμου καθορίζεται από τα τέσσερα «υγρά» του σώματος, το αίμα, το φλέγμα, την κίτρινη χολή και τη μαύρη χολή. (Ιστορία της Ιατρικής 1968).

Σχήμα 14: Οι διαστάσεις της προσωπικότητας σύμφωνα με τον H. Eysenck

Eysenck, H.J and Eysenck, M.W. *Personality and Individual Differences*. Plenum Publishing, 1958.

Πηγή: Eysenck, H.J and Eysenck, M.W. *Personality and Individual Differences*, Plenum Publishing, 1958.

Στον εσωτερικό κύκλο αναγράφεται η διαίρεση της προσωπικότητας με βάση τις αρχές του Γαληνού και στον εξωτερικό κύκλο αναγράφονται ορισμένα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του ατόμου όπως έχουν ταξινομηθεί πειραματικά κατά τον τελευταίο αιώνα.

Η πρώτη προσπάθεια του Eysenck για τον καθορισμό και τη «μέτρηση» των διαστάσεων της προσωπικότητας, όπως ο ίδιος την είχε συλλάβει, περιγράφεται στο κλασικό πλέον βιβλίο του «Dimensions of Personality» (Eysenck 1947) και βασίζεται στις παρατηρήσεις που έκανε ο ίδιος σε 7300 άτομα (άνδρες και γυναίκες). Τα αποτελέσματα των παρατηρήσεων του Eysenck έδειξαν την ύπαρξη δύο σταθερών και ανεξάρτητων «διαστάσεων» ή αξόνων της προσωπικότητας. Η μια διάσταση ονομάστηκε από τον Eysenck εσωστρέφεια- εξωστρέφεια, και η άλλη νευρωτισμός ή αστάθεια ή συναισθηματικότητα σ' αντίθεση προς τη σταθερότητα της συμπεριφοράς. Στα πλαίσια της ταξινόμησης των ανθρώπων σε αυτές τις διαστάσεις ο Eysenck ανέπτυξε δυο ψυχολογικά κριτήρια το ένα το ερωτηματολόγιο προσωπικότητας Mundsley και το άλλο το ερωτηματολόγιο προσωπικότητας Eysenck (EPQR), που αποτελείται από 100 ερωτήσεις και στη μικρότερου εύρους έκδοση του EPQR-S; (Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. J., & Barrett, P. 1985. A revised version of the psychoticism scale, *Personality and Individual Differences*, 6), από 48 ερωτήσεις που χρησιμοποιείται στην παρούσα έρευνα (βλ. κεφ 6). Η μετάφραση από τα Αγγλικά στα Ελληνικά έγινε από τη συγγραφέα της παρούσας διπλωματικής και το σχετικό ερωτηματολόγιο παρατίθεται στο Παράρτημα 2 .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΗΓΕΣΙΑ

Όταν διοικείς ανθρώπους, να χρησιμοποιείς το μυαλό σου. Δεν παίζεις σκάκι με την καλή σου την καρδιά.

Nicolas Chamfort

5.1 Ανθρώπινες ικανότητες και νοημοσύνη

Η αποτελεσματική επίτευξη των στόχων και η ουσιαστική προσαρμογή στις αλλαγές απαιτούν μορφές συμπεριφοράς που ονομάζονται ικανότητες είτε σε ατομικό είτε σε ομαδικό επίπεδο. Αν ξεπεράσουμε την αντίληψη της στατικής κατοχής ικανοτήτων θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η ανάπτυξη τους θεωρείται επίπονη διαδικασία και προϋποθέτει αυτογνωσία, ζήλο και διαρκή προσπάθεια. Κατά τον Goleman (1998) στην προσπάθεια βελτίωσης της συμπεριφοράς μέσα από την ανάπτυξη των ικανοτήτων, πολλοί, γρήγορα απογοητεύονται, ενώ δεν είναι λίγοι αυτοί που θεωρούν τη συμπεριφορά τους ιδανική και δεν προβαίνουν σε αντίστοιχες προσπάθειες. Γενικά, οι ανθρώπινες ικανότητες χωρίζονται στις εξής κατηγορίες Jacobs, (2001)⁶⁴:

• Συμβουλευτικές ικανότητες

Το άτομο που διαθέτει αυτές τις ικανότητες:

1. Βοηθά τους άλλους στην επίλυση προβλημάτων.
2. Δημιουργεί εμπιστοσύνη και είναι ανοικτό με τους συνεργάτες ή με τους συνανθρώπους του.
- 3 Δίνει συμβουλές με αποτελεσματικό τρόπο.
- 4 Βοηθά τους άλλους να καταλάβουν καλύτερα τον εαυτό τους.

• Επικοινωνιακές ικανότητες

Το άτομο που διαθέτει αυτές τις ικανότητες:

1. Παρουσιάζει ιδέες με αντικειμενικό σκοπό και τρόπο.

⁶⁴ Jacobs, R.L. (2001). Using human resource functions to enhance emotional intelligence. In: C. Cherniss and D. Goleman (Eds.) The Emotionally Intelligent Workplace (pp. 159-181). San Francisco: Jossey-Bass

2. Εκθέτει ιδέες και πληροφορίες περιεκτικά και κατάλληλα, ώστε να πείσει τους συνεργάτες του.

3. Διαχειρίζεται με ακρίβεια και σαφήνεια το λόγο.

• **Ηγετικές ικανότητες**

Το άτομο που διαθέτει αυτές τις ικανότητες:

1. Εμπνέει εμπιστοσύνη και σεβασμός στους άλλους.
2. Οργανώνει αποτελεσματικές ομάδες.
3. Μπορεί και συνεργάζεται με «δύσκολους» ανθρώπους.

• **Εκπαιδευτικές ικανότητες.**

Το άτομο που διαθέτει αυτές τις ικανότητες:

1. Βοηθά τους άλλους να κερδίζουν γνώσεις και δεξιότητες.
2. Ενεργοποιεί τους άλλους να μαθαίνουν πράγματα και να τα παρουσιάζουν με αποτελεσματικό τρόπο.
3. Δημιουργεί το περιβάλλον, που απαιτείται για την εκμάθηση των συνεργατών του.

Η διαδικασία ανάπτυξης των ικανοτήτων και βελτίωσης της συμπεριφοράς συντελείται μέσω της νοημοσύνης που διαθέτει έκφραση της οποίας αποτελεί η συναισθηματική νοημοσύνη.

5.2 Η συμβολή της συναισθηματικής νοημοσύνης στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον

Με την πάροδο των χρόνων αυξάνονται οι υποστηρικτές της άποψης ότι η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να αποτελέσει ένα εργαλείο για τη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών και την αύξηση των ρυθμών της παραγωγικής διαδικασίας. Για πολλά χρόνια επικρατούσε η εντύπωση ότι το συναίσθημα στον εργασιακό χώρο ήταν κάτι το αρνητικό. Η βίωση, αναγνώριση και εκδήλωση συναισθημάτων θεωρείτο σημάδι αδυναμίας, φορέας σύγχυσης και απομάκρυνσης από το δρόμο του ορθολογισμού και άρα των σωστών αποφάσεων. Στις τελευταίες δεκαετίες όμως ο επιχειρηματικός κόσμος άρχισε ν' αναγνωρίζει ότι το συναίσθημα μπορεί να λειτουργήσει ως πολύτιμη

πηγή πληροφοριών που, αν αναγνωρισθεί και αξιοποιηθεί κατάλληλα, μπορεί να οδηγήσει σε θεαματικά αποτελέσματα.

Πολλοί και διάφοροι λόγοι οδήγησαν σ' αυτή τη μεταστροφή, με κυριότερους, σύμφωνα με τον Goleman (1998), την ευρεία εφαρμογή του μοντέλου εργασίας σε ομάδες και την παγκοσμιοποίηση⁶⁵. Για την ίδια την πορεία των οργανισμών εξάλλου, η ανταγωνιστικότητά τους κρίνεται κατά τεκμήριο στο πεδίο της κοινωνικής αποδοχής προς το εσωτερικό του επιχειρηματικού οργανισμού. Η αποδοχή προβάλλεται μέσα από τη συμμετοχή των εργαζομένων σε ότι αφορά την έκφραση της κοινωνικής υπευθυνότητας του οργανισμού, συμμετοχή που σταθμίζεται από τις πρακτικές που ακολουθούνται στις εργασιακές σχέσεις και από τη συναισθηματική νοημοσύνη στο management. Ο κοινωνισμός στην εσωτερική ζωή ενός οργανισμού, που μπορεί να κάνει την εταιρική ευθύνη και προσωπική ευθύνη για τον εργαζόμενο, καθορίζει και την κοινωνική ταυτότητά του, εφ' όσον δεχθούμε ότι ένας οργανισμός είναι πρωτίστως οι άνθρωποί του. Αυτός ο κοινωνισμός δεν ανατέμνεται σε επιμέρους εργασιακές σχέσεις, αλλά διαχέεται και διαπνέει κάθε μορφή έκφρασής του ως κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό της κουλτούρας του οργανισμού. Είναι το χαρακτηριστικό που μπορεί να κάνει εθελοντή έναν εργαζόμενο σε κοινωνικές δράσεις του οργανισμού του και ταυτόχρονα υπερήφανο για το ότι εργάζεται σε αυτόν.

Λαμβάνοντας υπόψη τα σύγχρονα οικονομικά δεδομένα, με την διεθνοποίηση των δραστηριοτήτων των οργανισμών και την όξυνση του ανταγωνισμού, οι οργανισμοί θα πρέπει να διαθέτουν μια δεξαμενή στελεχών, ικανών να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του σήμερα. Στελεχών ικανών να διαδραματίζουν πρωταρχικό ρόλο στην διοίκηση του ανθρώπινου δυναμικού. Οι οργανισμοί θα πρέπει να υιοθετήσουν κατάλληλες προσεγγίσεις και να σχεδιάσουν με προσοχή μακροπρόθεσμες πολιτικές διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού, οι οποίες να είναι σε θέση να προβλέπουν τις εξελίξεις και να τις αντιμετωπίζουν προληπτικά. Ο επανακαθορισμός του ρόλου και των μεθόδων της διοίκησης κρίνεται επιβεβλημένος, μιας και οι παραδοσιακές μέθοδοι και προσεγγίσεις της διοίκησης δεν μπορούν να σηκώσουν το βάρος πλέον. Για να επιτευχθούν όλα τα προαναφερθέντα θα πρέπει τα στελέχη που θα αναλάβουν αυτό το βαρυσήμαντο ρόλο να έχουν την κατάρτιση και την συμπαράσταση του οργανισμού, ως προς την ανάπτυξη των ικανοτήτων διοίκησης.

---

⁶⁵ Goleman, D. (1998a). What makes a leader? Harvard Business Review, November- December, pp. 93-102.

5.3 Η δυναμική των συναισθημάτων στο εργασιακό πεδίο

Ενώ τα συναισθήματα είναι μέρος της εργασιακής εμπειρίας και άρα βασικό συστατικό για τη μελέτη του σύγχρονου management, εντούτοις η μελέτη γύρω από το θέμα υπήρξε περιορισμένη. Όπως είναι ευρέως γνωστό πρωτοστάτης στην εκδήλωση ενδιαφέροντος στον συγκεκριμένο χώρο υπήρξε ο Daniel Goleman με την συγγραφή των βιβλίου του «Η συναισθηματική νοημοσύνη» και αργότερα του βιβλίου του «Η συναισθηματική νοημοσύνη στο χώρο εργασίας».

Η σημασία των θετικών συναισθημάτων και ο ρόλος που αυτά διαδραματίζουν σε σημαντικές όψεις της εργασιακής ζωής είναι αναμφισβήτητη, και έχει αναγνωρισθεί από πολλούς σύγχρονους ερευνητές. Η Fredrickson (2000) υποστηρίζει ότι τα θετικά συναισθήματα πέρα από τα όποια οφέλη παρουσιάζουν σε ατομικό επίπεδο, μπορούν να συμβάλουν και στην αποτελεσματικότερη λειτουργία των οργανισμών⁶⁶. Τα άτομα που βιώνουν θετικά συναισθήματα, μεταδίδουν το αίσθημα αυτό και στα υπόλοιπα μέλη του οργανισμού, διευκολύνοντας έτσι την αποδοτικότερη λειτουργία των οργανισμών, οδηγώντας τους προς μεγαλύτερους αναπτυξιακούς ρυθμούς. Επιπλέον οι Staw, Sutton και Pelled (1994) σε έρευνες τους σχετικές με τα θετικά συναισθήματα κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα άτομα που καταλαμβάνονται από θετικά συναισθήματα, έχουν την τάση να αξιολογούν ευνοϊκότερα και παράλληλα έχουν καλύτερες αξιολογήσεις από τους προϊστάμενους τους και υψηλότερες αμοιβές⁶⁷. Επίσης εισπράττουν μεγαλύτερη κοινωνική υποστήριξη τόσο από τους συναδέλφους όσο και από τους προϊστάμενους τους. Η Locke και Latham, (1990) υποστηρίζουν ότι τα θετικά συναισθήματα που βιώνει ένα άτομο, έχουν άμεσο αντίκτυπο στην απόδοσή του. Σύμφωνα με το μοντέλο τους «υποκίνησης - στοχοθέτησης» υποστηρίζουν ότι τα αισιόδοξα άτομα τείνουν να θέτουν πιο δύσκολους προσωπικούς στόχους και να αποδέχονται τις όποιες προκλήσεις παρουσιάζονται στο εργασιακό τους χώρο⁶⁸. Η στάση αυτή συνεπάγεται και υψηλότερη απόδοση.

Έχει καταγραφεί ότι η μετάδοση θετικών συναισθημάτων στην ομάδα μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερες συνεργασίες, λιγότερες συγκρούσεις και εντάσεις μέσα στην

⁶⁶ Fredrickson, B. L. (2000). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. *Prevention and Treatment* 3. Retrieved January 20, 2001

⁶⁷ Staw, B. M., Sutton, R. I., & Pelled, L. H. (1994). Employee positive emotion and favorable outcomes at the workplace. *Organization Science*, 5(1), 51–71.

⁶⁸ Locke, E. A., & Latham, G. P. (1990). A theory of goal setting and task performance. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

ομάδα, καθώς επίσης και σε θετικές αντιλήψεις σχετικά με την ατομική απόδοση. Έτσι οι πρακτικές εφαρμογές της συναισθηματικής μετάδοσης περιλαμβάνουν εκπαίδευση των manager για να επιδεικνύουν θετικά συναισθήματα, καθώς και την ενσωμάτωση των θετικών συναισθημάτων στην οργανωτική κουλτούρα αλλά και στην κοινωνικοποίηση των εργαζομένων (Barsade, 2000)⁶⁹.

Εκτενείς μελέτες γύρω από την επίδραση των συναισθημάτων στο εργασιακό χώρο κατέληξαν στο ότι τα αρνητικά συναισθήματα εν αντιθέσει με τα θετικά μπορεί να αποφέρουν καταστροφικές επιπτώσεις στους οργανισμούς. Χαρακτηριστικά αναφέρουν ότι αρνητική διάθεση των εργαζομένων μπορεί να διαταράξει τις σχέσεις προϊσταμένου – υφισταμένου, μειώνοντας έτσι το δείκτη παραγωγικότητας, καθώς και την αποτελεσματικότητα του οργανισμού επηρεάζοντας αρνητικά και τις πελατειακές σχέσεις του οργανισμού. Επίσης άτομα που διακατέχονται από αρνητικά συναισθήματα οδηγούνται σε απροσδόκητες αποχωρήσεις που επιφέρουν απρόσμενες συνέπειες στον οργανισμό (Judge, 1992).

Σύμφωνα με τους Watson και Clark(1988), τα συναισθήματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο μεγάλες και σχετικά ανεξάρτητες ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει τα θετικά συναισθήματα και αντικατοπτρίζει το βαθμό στον οποίο κάποιος νιώθει ενδιαφέρον, ενθουσιασμό, περηφάνια, έμπνευση και αποφασιστικότητα. Η δεύτερη αναφέρεται στα αρνητικά συναισθήματα και δηλώνει το βαθμό στον οποίο κάποιος νιώθει λύπη, αναστάτωση, ενοχή, τρόμο, ντροπή, εχθρότητα, εκνευρισμό, φόβο, κ.α.

Το σύμπλεγμα των συναισθημάτων της πρώτης ομάδας ονομάζεται θετική συναισθηματικότητα (Positive Affectivity-PA). Η PA ορίζεται ως μια διάσταση της προσωπικότητας που απεικονίζει το βαθμό στον οποίο ένα πρόσωπο αισθάνεται ενθουσιασμό, ετοιμότητα και αισιοδοξία (Watson, 1988). Άνθρωποι που διακατέχονται από υψηλή θετική συναισθηματικότητα διακρίνονται για την κοινωνικότητά τους καθώς επίσης και για τα υψηλά επίπεδα συγκέντρωσής τους. Από την άλλη, άνθρωποι με χαμηλή PA δεν είναι απαραίτητο να βιώνουν αρνητικά συναισθήματα, εντούτοις χαρακτηρίζονται από έλλειψη ενεργητικότητας και απάθεια (Cropanzano 2003).

---

⁶⁹ Barsade, S. G. (2000). The ripple effect: Emotional contagion in groups. Working Paper 98, Yale School of Management, Yale University, New Haven, CT.

Η δεύτερη ομάδα των αρνητικών συναισθημάτων ορίζεται ως αρνητική συναισθηματικότητα (Negative Affectivity- NA). Η αρνητική συναισθηματικότητα είναι μία μεταβλητή της προσωπικότητας που αντανάκλα την τάση του ατόμου να βιώνει αρνητικά συναισθήματα, όπως άγχος ή κατάθλιψη, σε ένα ευρύ πεδίο καταστάσεων. Οι Watson και Clark (1984) υπέθεσαν ότι τα άτομα με υψηλή NA βιώνουν γενικά την εργασία με αρνητικό τρόπο, γεγονός που οδηγεί σε χαμηλή εργασιακή ικανοποίηση. Η Moyle (1995) θεωρεί ότι οι άνθρωποι με υψηλή NA τείνουν να προσλαμβάνουν την εργασιακή τους κατάσταση ως αρνητική και γι' αυτό βιώνουν εργασιακή δυσαρέσκεια.

Τέλος η Judge το 1992 προχώρησε ένα βήμα, λέγοντας ότι τα άτομα που διακατέχονται από υψηλή αρνητική συναισθηματικότητα έχουν τάσεις αποχώρησης από την εργασία λόγω του ότι εστιάζουν κυρίως σε αρνητικές καταστάσεις, ακόμα και εάν το εργασιακό περιβάλλον είναι ευχάριστο⁷⁰. Παρόλα αυτά η ομάδα του Schaubroeck (1994) υποστήριξε ότι οι άνθρωποι με χαμηλό NA κάνουν καλύτερες εργασιακές επιλογές και έχουν υψηλότερα επίπεδα εργασιακής ικανοποίησης, επειδή βρίσκονται σε καλύτερες δουλειές.

Αρκετοί ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η συναισθηματική κατάσταση ενός ατόμου και ειδικότερα η θετική και αρνητική συναισθηματικότητα μπορούν να αποβούν καθοριστικοί παράγοντες μεταβολής της εργασιακής τους συμπεριφοράς. Οι Spector, Fox και Van Katwyk το 1999 βρήκαν ότι τα άτομα με υψηλή αρνητική συναισθηματικότητα τείνουν να εργάζονται σε δουλειές με χαμηλές απαιτήσεις και προσδοκίες ενώ αντίθετα άτομα με υψηλή θετική συναισθηματικότητα τείνουν να καταπιάνονται με πιο σύνθετες εργασίες που τους αποφέρουν και μεγαλύτερη εργασιακή ικανοποίηση.

Σύμφωνα με τους Staw και Barsade (1993) η ύπαρξη θετικής συναισθηματικότητας από υψηλόβαθμα στελέχη αυξάνει την αποτελεσματικότητα στην λήψη αποφάσεων, καθώς επίσης ενισχύει τους δεσμούς συνεργασίας και δρομολογεί θετική παραγωγική διάθεση⁷¹. Επίσης εργαζόμενοι που έχουν την τάση να προσεγγίζουν τα διάφορα εργασιακά προβλήματα με θετικά συναισθήματα καταλήγουν σε ευνοϊκότερα αποτελέσματα και δημιουργούν θετικές προϋποθέσεις επαγγελματικής

---

⁷⁰ Judge, T A (1992) The dispositional perspective in human resources research. In G.R.Ferris &K.M.Rowland (Eds.) Research in Personnel and Human Resources Management. Greenwich: jai press, 10, 31-72.

⁷¹ Staw, B.M & Barsade, S.G (1993) Affect and managerial performance: A test of the sadder-but-wiser vs. happier-and-smarter hypothesis.

ανόδου σε αντίθεση με αντίστοιχους εργαζομένους που προσεγγίζουν τα εργασιακά προβλήματα με αρνητικά συναισθήματα.

Μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον έχει προκαλέσει η σχέση που προκύπτει μεταξύ της θετικής και αρνητικής συναισθηματικότητας και της απόδοσης των εργαζομένων. Αρκετοί ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ θετικής συναισθηματικότητας και εργασιακής απόδοσης. Οι Sharma και Levy (2003) απέδειξαν μέσα από έρευνα που διεξήγαγαν ότι οι πωλήσεις εμπόρων που διακατέχονταν από PA ήταν σαφώς αυξημένες σε σχέση με τους έμπορους που διακατέχονταν από NA⁷². Σε παρεμφερή αποτελέσματα κατέληξαν οι Staw, Sutton και Pelled (1994) οι οποίοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη θετικής συναισθηματικότητας μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της απόδοσης του εργαζομένου.

Στον αντίποδα οι Watson και Clark (1984) αναφέρουν ότι τα άτομα που διακατέχονται από αρνητική συναισθηματικότητα παρουσιάζουν συμπτώματα απογοήτευσης και εργασιακού στρες που τους οδηγούν σε χαμηλότερα επίπεδα απόδοσης. Καταλήγοντας έρευνα που διεξήχθη από τον Yperen το (2002) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αρνητική συναισθηματικότητα παρουσιάζει αρνητική συσχέτιση με την εργασιακή απόδοση, μόνο όταν η θετική συναισθηματικότητα είναι χαμηλή. Σε αντίθετη περίπτωση όπου η PA είναι υψηλή η αρνητική συσχέτιση μεταξύ της NA και της εργασιακής απόδοσης δεν υφίσταται.

5.4 Η συναισθηματική νοημοσύνη στο πλαίσιο της οργάνωσης

Νοημοσύνη ενός οργανισμού είναι η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, ανταπόκρισης σε προκλήσεις ή δημιουργίας πολύτιμων προϊόντων, όπως αυτή προκύπτει μέσα από την πολύπλοκη αλληλεπίδραση ανθρώπων και σχέσεων, κουλτούρας και ρόλων μέσα στον οργανισμό (Goleman, 2000).

Συναισθηματικά νοήμων οργανισμός είναι ο οργανισμός εκείνος που συμβιβάζει την ασυμφωνία που υπάρχει ανάμεσα στις αξίες που διακηρύσσει και σε εκείνες που

---

⁷² Sharma, A., & Levy, M. (2003). Salespeople's affect toward customers: why should it be important for retailers? *Journal of Business Research* 56(7), 523-528

κάνει πράξη, έχει μια εκφρασμένη αποστολή και διαθέτει ένα βαθμό επίγνωσης ως προς το σύνολο των δυνατών και αδύνατων σημείων του σε όλα τα επίπεδα(σε κάθε διαφορετικό τμήμα, κάθε μικρότερη μονάδα, ομάδα εργασίας) (Goleman 2002). Τα κύρια χαρακτηριστικά του συναισθηματικά νοήμονα οργανισμού είναι :

Συναισθηματική αυτεπίγνωση: το να μπορεί κανείς να αναγνωρίσει το συναισθηματικό κλίμα και με ποιο τρόπο αυτό επηρεάζει την επίδοση.

Επίτευξη: έρευνα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, ώστε να βρεθούν σημαντικά δεδομένα και ευκαιρίες για επιχειρηματική δράση.

Προσαρμοστικότητα: ευελιξία απέναντι στις προκλήσεις ή τα εμπόδια.

Αυτοέλεγχος: το να λειτουργεί κανείς αποτελεσματικά υπό συνθήκες πίεσης αντί να αντιδρά με πανικό, θυμό ή αγωνία.

Ακεραιότητα: η αξιοπιστία που καλλιεργεί την εμπιστοσύνη.

Αισιοδοξία: το να είναι κανείς ανθεκτικός στις δυσκολίες.

Ενσυναίσθηση: κατανόηση των συναισθημάτων και της άποψης των άλλων, είτε πρόκειται για πελάτες είτε για ανθρώπους του οργανισμού.

Σωστός χειρισμός της διαφορετικότητας: το να χρησιμοποιούνται οι διαφορές ως ευκαιρίες.

Πολιτική αντίληψη: κατανόηση σημαντικών οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών τάσεων.

Επιρροή: το να είναι κανείς ικανός στο χειρισμό μεθόδων πειθούς.

Δημιουργία δεσμών: η δύναμη του να έχει κάποιος προσωπικούς δεσμούς με άτομα σε διάφορα τμήματα ενός οργανισμού.

Συμφωνία μεταξύ αξιών που διακηρύσσει ο οργανισμός και αυτών που κάνει πράξη: μια τέτοια σαφήνεια γεννά σημαντική επιχειρηματική αυτοπεποίθηση.

Οι κυριότερες αδυναμίες των οργανισμών στο σύγχρονο επιχειρησιακό περιβάλλον μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω συμπεράσματα τα οποία προέκυψαν ύστερα από έρευνες σε μεγάλες εταιρείες Goleman (1998):

- Έλλειψη ομαδικότητας, συνεργασίας και εντιμότητας μεταξύ των στελεχών.
- Δημιουργία συνωμοσιών μεταξύ ανώτατων στελεχών για προσωπικό όφελος και αποποίηση ευθυνών.
- Απόκρυψη αδυναμιών του οργανισμού λόγω του φόβου για αποβολή από αυτόν και διακύβευση της καριέρας (άμεση συνέπεια η ομαδική προσποίηση ή σύγχυση).
- Έλλειψη εσωτερικής επικοινωνίας, εμπιστοσύνης και ελαττωματικό δίκτυο πληροφόρησης σε ζητήματα του οργανισμού σχετικά με την πορεία και λειτουργία του οργανισμού.
- Η φιλοσοφία που βασίζεται στην ιεραρχία και την εξουσία.
- Προσανατολισμός στα κέρδη με κόστος στην ψυχοσωματική κατάσταση των εργαζομένων, η οποία πλήττεται από υπερβολικό φόρτο εργασίας, παρεμπόδιση λήψης πρωτοβουλιών, έλλειψη σχέσεων, πενιχρές ανταμοιβές, έλλειψη δικαιοσύνης και συγκρούσεις αξιών.
- Μειωμένος προσανατολισμός στους ανθρώπους.

Η αδιαφορία των επιχειρήσεων απέναντι στα συναισθήματα των εργαζομένων έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της κατανόησης και την υιοθέτηση παθητικών αντιδράσεων, τη λήψη αποφάσεων που λειτουργούν αρνητικά στο ηθικό των ανθρώπων, τη δυσκολία στο χειρισμό της δημιουργικότητας και στη λήψη αποφάσεων, την έλλειψη δυνατότητας δημιουργίας κινήτρων την απουσία μαχητικού πνεύματος την απώλεια κινήτρων παρακίνησης των εργαζομένων την ανυπαρξία καινοτομίας και ενθουσιασμού με συνέπεια την πτώση της παραγωγικότητας της επιχείρησης και τη διακύβευση της μακροχρόνιας βιωσιμότητας της.

Οι τρόποι με τους οποίους μπορούν να αντιμετωπιστούν οι αδυναμίες των οργανισμών με βάση τους Cherniss and Goleman (2001) είναι μέσω της ενδυνάμωσης της εμπιστοσύνης, της ελεύθερης και ειλικρινούς έκφρασης συναισθημάτων, με την προώθηση συγκαταβατικού και όχι αμυντικού διαλόγου⁷³. Ακόμη η οργάνωση σεμιναρίων (ενδο-επιχειρησιακών ή εξω-επιχειρησιακών) για σωστό χειρισμό των συναισθημάτων των εργαζομένων μέσα από ομάδες, η έμπνευση συναισθημάτων ασφάλειας στους εργαζομένους προκειμένου να ενταθεί η αφοσίωση στην εργασία και η ενίσχυση της επικοινωνίας, της συνεργασίας και της αλληλεπίδρασης μπορούν να συμβάλλουν αποτελεσματικά προς την κατεύθυνση βελτίωσης της επίδοσης, αύξησης της ανταγωνιστικότητας και στην ανάπτυξη της επιχείρησης (Goleman 1998).

Συνεπώς, μια επιχείρηση μπορεί να δώσει έμφαση στον προσδιορισμό την αξιολόγηση και βελτίωση των στοιχείων της συναισθηματικής νοημοσύνης, στο συντονισμό των διαπροσωπικών σχέσεων και σε επίπεδο οργανισμού στην αναθεώρηση της ιεραρχίας των αξιών.

5.5 Η έννοια της Ηγεσίας

Είναι γενικά πλέον αποδεκτό ότι Ηγεσία και Οργάνωση & Διοίκηση συνδέονται άρρηκτα. Η ηγεσία και η επιτυχής άσκηση της αποτελεί βασικό παράγοντα για την αποτελεσματική επίτευξη των στόχων των κοινωνικών οργανώσεων. Σε κάθε οργάνωση, η ηγεσία αποτελεί τη σημαντικότερη παράμετρο που προσδιορίζει τη φυσιογνωμία, τη λειτουργία και την εξέλιξή της. Για τις επιχειρήσεις, η ηγεσία αποτελεί παράγοντα- κλειδί, αφού προσδιορίζει το βαθμό αξιοποίησης της δυναμικότητας των εργαζομένων και κατά συνέπεια την ανάπτυξή τους, καθώς και τη συνολική αποτελεσματικότητα του οργανισμού. Πέρα από τον στενό χώρο των επιχειρήσεων υπάρχει δραστηριοποίηση σε θέματα ηγεσίας και στο δημόσιο τομέα, στην κατεύθυνση δημιουργίας ηγετών σε τοπικό και ευρύτερο κυβερνητικό επίπεδο.

Ως ηγεσία θα μπορούσε να οριστεί η διαδικασία επηρεασμού της σκέψης, των συναισθημάτων των στάσεων και των συμπεριφορών μιας μικρής ή μεγάλης τυπικής η

---

⁷³ Cherniss, C. and Goleman, D. (2001), The emotionally intelligent workplace. How to select for, measure, and improve emotional intelligence in individuals, groups and organizations. Jossey-Bass, San Francisco, CA.

άτυπης ομάδας ανθρώπων από ένα άτομο (ηγέτη) με τέτοιο τρόπο ώστε εθελοντικά και πρόθυμα και με την κατάλληλη συνεργασία να δίνουν τον καλύτερο τους εαυτό για να υλοποιούν αποτελεσματικούς στόχους που απορρέουν από την αποστολή της ομάδας και τη φιλοδοξία της για πρόοδο ή ένα καλύτερο μέλλον (Μπουραντάς, 2005). «Αποτελεσματική ηγεσία είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ μελών μιας ομάδας, η οποία δημιουργεί και συντηρεί αυξημένες προσδοκίες για την ικανότητα της ομάδας για την επίλυση προβλημάτων ή την επιτυχία σκοπών» (Bass,1990)⁷⁴ Ανεξάρτητα όμως από τις διάφορες απόψεις για τον όρο ηγεσία, σε πολλούς ορισμούς, εμφανίζονται ορισμένα, κοινά συστατικά στοιχεία του φαινομένου της ηγεσίας σαν μια διαδικασία επιρροής :

- ο ηγέτης, (leader) το πρόσωπο ή η ομάδα προσώπων που ασκούν την ηγεσία και παρακινούν άλλους να συμπεριφερθούν με συγκεκριμένο τρόπο.

- η ομάδα και τα μέλη της- υφιστάμενοι, συνεργάτες, οπαδοί - (followers), δηλαδή τα άτομα που θα υλοποιήσουν τους στόχους του οργανισμού. Μέσα από τις, εμπειρικές μελέτες και την παρατήρηση ο ρόλος του υφισταμένου σταδιακά λαμβάνεται υπόψη όλο και περισσότερο» (Rosenbach and Taylor,1998).

- το έργο (task), που επιδιώκει τελικά ο ηγέτης.

- η πηγή ισχύος (source of power) του ηγέτη (Weber, 1979).

- η κουλτούρα της οργάνωσης, όπου ενσωματώνονται οι παραδοχές, οι αξίες και τα οράματα, που συνδέουν τον ηγέτη με τους συνεργάτες του και τον ωθούν στην καθημερινή του δράση, για να επιτύχει το έργο του.

- το περιβάλλον, (situation) μέσα στο οποίο δρα ο ηγέτης.

Έτσι, ηγεσία είναι η φυσική έκφραση ενός ανθρώπου ολοκληρωμένου (Bennis and Nanus, 1985)⁷⁵, η αυθεντική αυτοέκφραση που δημιουργεί αξία (Cashman,1998).

---

⁷⁴ Bass, B.M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. Organizational Dynamics, American Management Assosiation, New York 18. pp. 19-31.

⁷⁵ Bennis, W.G. and Nanus, B. (1985). Leaders: the strategies for taking charge. New York: Harper & Row.

5.6 Σύγχρονες προσεγγίσεις της ηγεσίας

Οι συστημικές και οι ενδεχομενικές προσεγγίσεις, τα ορθολογικά μοντέλα λήψης αποφάσεων, και η θετικιστική – αντικειμενική θεώρηση της επιστήμης, επικράτησε έως και τη δεκαετία του '80, από όπου η έρευνα πάνω στην ηγεσία απέκτησε νέα δυναμική. Ένας σημαντικός αριθμός μελετών πάνω στην ηγεσία, που αναπτύχθηκαν μετά το 1980, επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από την εργασία του Burns (1978), πάνω στην ηγεσία που εστίασε στη διάκριση μεταξύ ηγέτη και μάνατζερ, την οποία εικονοποίησε μέσα από παραδείγματα, όπως αυτά των Gandhi και Roosevelt και προχώρησε στη διάκριση της «συναλλακτικής ηγεσίας» (transactional ή management) από τη «μετασχηματιστική ηγεσία» (transformational), σύμφωνα με την οποία ο ηγέτης με τη δράση του ορίζει την οργανωσιακή πραγματικότητα μέσα από την επεξεργασία ενός οράματος, που αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται και ορίζει την αποστολή της οργάνωσης και τις αξίες που μπορούν να την προωθήσουν (Rosenbach and Taylor, 1998).

Γύρω από αυτά τα ζητήματα αναπτύχθηκε η τάση της «νέας ηγεσίας» (Bryman, 1992) στην οποία περιλαμβάνονται προσεγγίσεις, όπως αυτές της «οραματικής ηγεσίας» (visionary), της «μετασχηματιστικής ηγεσίας» (transformational) ή της «χαρισματικής ηγεσίας» (charismatic)⁷⁶. Οι προσεγγίσεις αυτές εμφανίζουν ορισμένα κοινά στοιχεία στη θεματολογία, στη μεθοδολογία, στην οπτική που υιοθετούν απέναντι στην ηγεσία. Σύμφωνα με τον Bryman (1992) κοινά θέματά τους – στην ουσία παράγοντες που μπορούν να συμβάλλουν στην ικανότητα των ηγετών να πραγματοποιήσουν το όραμά τους - αποτελούν:

- το «όραμα» (vision) με την έννοια της έμπνευσης, είτε με την έννοια της αποστολής.
- η «επικοινωνία του οράματος», ώστε να είναι πλήρως κατανοητό.
- η σύνδεση του οράματος με την «ενδυνάμωση των μελών της οργάνωσης».
- ο ρόλος του ηγέτη σε σχέση με την οργανωσιακή κουλτούρα.

---

⁷⁶ Bryman, A. (1996). Leadership in organizations. In: Clegg, S., Hardy, C., Nord, W., (eds), Handbook of organization Studies (pp. 276-292). London: Sage Publ.

- η «εμπιστοσύνη» των μελών προς τον ηγέτη ως προϋπόθεση για την επίτευξη του οράματος.

Οι προσεγγίσεις αυτές σηματοδοτούν μια μεταβολή του προσανατολισμού προς τη θεώρηση του ηγέτη ως «μάντζερ του νοήματος» (management of meaning) (Smircich and Morgan, 1982; Smith and Peterson, 1988⁷⁷) και επομένως προς μια περισσότερο ατομοκεντρική θεώρηση της ηγεσίας, αφού σε κάποιο βαθμό θεωρούν την ηγεσία μια συμβολική δράση και διαδικασία, κατά την οποία ο ηγέτης ορίζει για λογαριασμό των υφισταμένων όλες τις σημαντικές έννοιες, δημιουργώντας όρους συναίνεσης και αποτελεσματικότητας. Αυτό εξάλλου συνδέεται και με την κατεύθυνση των ερευνών, στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων, προς τα ανώτατα ηγετικά στελέχη.

5.7 Συναισθηματική νοημοσύνη και ηγεσία

Η συναισθηματική νοημοσύνη περιλαμβάνει μια σειρά ικανοτήτων, που αναλύονται παρακάτω, από τις οποίες πολύ σημαντικές για τη λειτουργία του ηγέτη είναι η επικοινωνιακή ικανότητα, η αυτογνωσία ή αυτοεπίγνωση, η αυτορρύθμιση ή αυτοέλεγχος και η ενσυναίσθηση.

Επικοινωνιακή ικανότητα

Η επικοινωνία αποτελεί εργαλείο για επίτευξη των επιθυμητών αποτελεσμάτων σε κάθε τομέα. Αποτελεί κυρίαρχη λειτουργία του ηγέτη αφού είναι απαραίτητη προκειμένου να αναδειχθούν όλοι οι ηγετικοί ρόλοι και να ασκηθεί η ηγετική συμπεριφορά με τον κατάλληλο χαρακτήρα. Ικανότητα επικοινωνίας σημαίνει αποτελεσματική μετάδοση μηνυμάτων και αποτελεσματική ακοή. Ο ηγέτης πρέπει να αφογκράζεται τους ανθρώπους του και κατόπιν να διοχετεύει τα μηνύματα που θέλει να περάσει, τις αρχές, τις αξίες του, τον τρόπο αντίληψης που έχει για τα πράγματα. Έντονα συνυφασμένα με την επικοινωνία είναι η αποτελεσματική χρήση του λόγου, προφορικού και γραπτού, καθώς επίσης και η αποτελεσματική χρήση του τόνου της

---

⁷⁷ Smith, P.B, and Peterson, M.F. (1988). Leadership, organizations and culture. London: Sage Publications

φωνής και της κίνησης του σώματος. Μέσω της επικοινωνίας ο ηγέτης δείχνει την πρόθεσή του για θετική και ειλικρινή επαφή με τους ανθρώπους του.

Αυτοεπίγνωση

Η αυτοεπίγνωση αποτελεί έννοια της οποίας η σημασία τέθηκε για πρώτη φορά από τον αρχαίο Έλληνα φιλόσοφο Σωκράτη ως «γνώθι σ' εαυτόν». Είναι η ικανότητα του ατόμου να γνωρίζει τον εαυτό του, τις αξίες και τις αρχές του, που βρίσκεται και που θέλει να φτάσει. Αυτοεπίγνωση σημαίνει να μπορεί κάποιος να κατανοεί τα συναισθήματά του, αρνητικά και θετικά και να έχει πάνω από όλα αντικειμενική αντίληψη για τα ισχυρά και τα ασθενή του σημεία, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά του, καθώς επίσης και τις δυνατότητές του. Η αυτοεπίγνωση αποτελεί το πρώτο βήμα για την προσωπική ανάπτυξη και τη βελτίωση του ατόμου ενώ ταυτόχρονα είναι απαραίτητη για τη λήψη ορθών αποφάσεων αλλά και την καθοδήγηση των άλλων. Στην ψυχανάλυση η καλή γνώση του εαυτού είναι αυτό το οποίο οδηγεί στη θεραπεία του ατόμου και ταυτόχρονα στην κοινωνικοποίησή του. Ένας ηγέτης που δεν έχει αυτοεπίγνωση δεν μπορεί να γνωρίσει και τους συνεργάτες του, να τους καταλάβει, να τους αναπτύξει. Η αποτελεσματική ηγεσία ξεκινά από τη γνώση του εαυτού και συνεχίζεται με την καλή γνώση των άλλων ανθρώπων.

Αυτορρύθμιση

Η αυτορρύθμιση ως συστατικό στοιχείο της συναισθηματικής νοημοσύνης έχει να κάνει με τον έλεγχο του εαυτού και αποτελεί άμεση συνέχεια στην ουσία της αυτοεπίγνωσης. Αυτορρύθμιση είναι η ικανότητα να χειρίζεται το άτομο αποτελεσματικά την εσωτερική του κατάσταση, τον εσωτερικό του κόσμο (inner "theatre"). Να ελέγχει τις συγκινήσεις, τις παρορμήσεις, τα συναισθήματα και τις διαθέσεις του. Η σωστή διαχείριση του συγκινησιακού μας εαυτού διαδραματίζει μεγάλο ρόλο σε κάθε έκφανση του βίου μας και όχι μόνο στην ηγεσία. Αν κάποιος θυμώνει μπορεί να διατηρεί το θυμό του, να μην τον εκφράζει αλλά να ελέγχει το συγκεκριμένο συναίσθημα το οποίο ενδέχεται να έχει καταστροφικές συνέπειες σε περίπτωση που εκδηλωθεί. Ο ηγέτης μπορεί να προσαρμόζεται ευκολότερα σε καταστάσεις αν διατηρεί τον αυτοέλεγχό του ενώ ταυτόχρονα μπορεί να ελέγχει συναισθηματικά και άλλους ανθρώπους με τους οποίους έρχεται σε επαφή στο πλαίσιο του εργασιακού του περιβάλλοντος. (Goleman, 2000)

Ενσυναίσθηση (Empathy)

Η ενσυναίσθηση ή εμπίωση⁷⁸ αποτελεί επίσης βασική παράμετρο της συναισθηματικής νοημοσύνης και συνέχεια της αυτορρύθμισης. Με τον όρο ενσυναίσθηση προσδιορίζεται η ικανότητα του ατόμου να μπαίνει στη θέση του άλλου, να μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματά του και όχι να συμπάσχει μαζί του. Πρόκειται για την ικανότητα αντίληψης των αναγκών, των αξιών, των προβλημάτων, των ανησυχιών και γενικά του εσωτερικού κόσμου των άλλων, ούτως ώστε να συμπεριφέρεται ή να χειρίζεται αυτά τα εσωτερικά χαρακτηριστικά με τον κατάλληλο τρόπο.

Οι επτά αυτές «μετα-ικανότητες» διαμορφώνουν το προφίλ του ιδανικού ηγέτη των σύγχρονων προκλήσεων. Του ηγέτη που δε δίνει μόνο βαρύτητα στην έκβαση των σωστών αποτελεσμάτων, που δε λειτουργεί τυποποιημένα όπως ο μάνατζερ. Του ηγέτη που θέτει τους ανθρώπους του πάνω από όλα και επιθυμεί διακαώς να εργάζονται όλοι μαζί πρόθυμα για την επίτευξη των στόχων. Του ηγέτη που μπορεί να προσαρμοστεί σε κάθε αλλαγή και μπορεί να αντιμετωπίσει κάθε δυσκολία ακόμα και αν είναι κάτι καινούργιο γι' αυτόν. Του ηγέτη που επιθυμεί να αφήσει κληρονομιά στους ανθρώπους, που επιθυμεί να αλλάξει το μέλλον και να οδηγήσει τους ανθρώπους του στην πρόοδο. Ο ηγέτης που κατορθώνει να εξισορροπήσει το τρίπτυχο επιτυχημένα αποτελέσματα στην εργασία – προσωπική ευδαιμονία – ευδαιμονία των ανθρώπων, είναι αυτός που επιτυγχάνει, αυτός που γίνεται αποδεκτός από όλους, αυτός που γράφει ιστορία και πάνω από όλα αυτός που θέλουν όλοι σε μια εποχή αβεβαιότητας, ανασφάλειας και συνεχών αλλαγών, σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται έντονα από προκλήσεις και δεν είναι καθόλου στατική.

5.8 Στυλ Ηγεσίας σύμφωνα με τους Lewin, Lippit and White (1939)

Με τη μέθοδο του κοινωνικού πειράματος διερευνήθηκε η στάση του ηγέτη απέναντι στην ομάδα και καταβλήθηκε προσπάθεια να προσδιοριστεί το αποτελεσματικότερο ανάμεσα στα βασικά στυλ ηγετικής συμπεριφοράς. Ως κριτήριο για τη διάκριση των τρόπων ηγετικής συμπεριφοράς χρησιμοποιήθηκε ο βαθμός

---

⁷⁸ Ο όρος αναφέρεται από τον Κωσταρά, Γ.Φ. (2002) Ψυχολογία του Ανθρώπου, Αθήνα, σ. 23

συμμετοχής της ομάδας στη διαδικασία της λήψης των αποφάσεων και ορίστηκαν τρία βασικά στυλ ηγεσίας:

Το αυταρχικό, (The autocrat) στο οποίο ο ηγέτης κυριαρχεί επί των μελών των ομάδων, δε χαιρεί της εμπιστοσύνης τους, αντλεί τη δύναμή του από τη θέση που κατέχει και μεταβιβάζει διαταγές χωρίς να προχωρεί σε επεξηγήσεις. Η αυταρχική προσέγγιση συχνά φαντάζει ο κατάλληλος τρόπος σε καταστάσεις που απαιτούν επείγουσα δράση.

Το εξουσιοδοτικό (laissez fair) όπου ο ηγέτης ασκεί έλεγχο στην ομάδα, αφήνοντάς της περιθώρια αυτενέργειας. Υιοθετεί κανείς το στυλ αυτό όταν δεν έχει εμπιστοσύνη στις ικανότητες του και όταν στην ομάδα υπάρχουν άλλα άτομα με υψηλά προσόντα.

Το δημοκρατικό(The democrat) στο οποίο ο ηγέτης ενώ διατηρεί τον έλεγχο της ομάδας, της δίνει κίνητρο να αυτενεργήσει, επιτρέπει στα μέλη να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων και όταν αναγκάζεται να πάρει μόνος μία απόφαση, εξηγεί τους λόγους στην ομάδα, τα μέλη της οποίας δέχονται τις αλλαγές.

Επηρεασμένοι από την ενασχόλησή τους με τα πολιτικά πράγματα στο τέλος της δεκαετίας του '30 οι ερευνητές . αναζήτησαν την επαλήθευση της υπόθεσης ότι *το δημοκρατικό στυλ είναι το πιο κατάλληλο και το πιο αποτελεσματικό για την εξασφάλιση κλίματος συνεργασίας και για την ικανοποίηση των μελών της ομάδας*. Τα στοιχεία των ερευνών έδειξαν ότι η υπόθεση επαληθεύτηκε, όταν ως κριτήριο αποτελεσματικότητας χρησιμοποιήθηκε η ανάπτυξη ηθικών αξιών και ιδανικών (Smith and Peterson, 1988).

5.9 Η «Χαρισματική Ηγεσία»

Η «χαρισματική ηγεσία» είναι ένα θέμα που απασχόλησε πολύ νωρίς τον Weber, ο οποίος δεχόταν την ύπαρξη χαρισματικών ηγετών που διαθέτουν κάποια ιδιαίτερη χάρη (sanctity), ηρωισμό ή εξαιρετικό χαρακτήρα, παράγοντες που ταιριάζουν με ανάγκες, πιστεύω, αντιλήψεις και πρότυπα των οπαδών, με αποτέλεσμα ο πρώτος να ελκύει και να εμπνέει τους δεύτερους. Παράλληλα, ο χαρισματικός ηγέτης αποκτά μια ειδική δύναμη (δύναμη αναφοράς), την οποία μπορεί να ασκήσει και να επηρεάσει

τους οπαδούς του, ενώ ταυτόχρονα επιτυγχάνει να τους περνά ιδανικά, οράματα, στόχους και κατευθύνσεις δράσης. (Weber, 1968).

Καθοριστική στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη χαρισματική ηγεσία υπήρξε η εργασία του House που εντόπισε τη διαφορά των χαρισματικών ηγετών από τους άλλους στην ικανότητά τους να επιτυγχάνουν πίστη των μελών στην ορθότητα των απόψεών τους, ομοιότητα απόψεων, αναντίρρητη αποδοχή τους, συμπάθεια και υπακοή, συναισθηματική εμπλοκή των μελών στην αποστολή τους, αύξηση της απόδοσης των εργαζομένων και πίστη των μελών στη δυνατότητά τους να συνεισφέρουν στην ολοκλήρωση της αποστολής⁷⁹.

Η έμφαση στο όραμα ή στην αποστολή αποτελεί κεντρικό σημείο και σε άλλες προσεγγίσεις της χαρισματικής ηγεσίας, όπως αυτή των Bennis and Nanus (1985), αλλά και του Conger (1989), ο οποίος διέκρινε τέσσερις στρατηγικές ή στάδια στη δράση της χαρισματικής ηγεσίας:

(1) τη διαμόρφωση ενός οράματος που ανταποκρίνεται στις συνθήκες και τις ανάγκες, όπου γίνεται μία εκτίμηση των δυνάμεων και των αδυναμιών του οργανισμού, καθώς επίσης και των ευκαιριών, απειλών που εγκυμονεί γι' αυτόν το εξωτερικό του περιβάλλον. Όλα αυτά μεταφράζονται σε προϊόντα, υπηρεσίες και ριζικές αλλαγές, με βασικό χαρακτηριστικό την επίδειξη ευαισθησίας για τις ανάγκες των ενδιαφερόμενων, ενώ καθορίζεται και το στρατηγικό όραμα για την επιχείρηση, το οποίο αποτελεί οδηγό για τις καθημερινές αποφάσεις και είναι δυνατόν να εστιάζει: στο προϊόν-υπηρεσία, στην αλλαγή, στην κοινωνία ή στους υπαλλήλους

(2) τη χρήση μιας ρητορικής που εντοπίζει το απαράδεκτο της υπάρχουσας κατάστασης και την αναγκαιότητα της υλοποίησης του οράματος, όπου επιχειρείται έκφραση και επικοινωνία του οράματος ως την πιο ελκυστική εναλλακτική, τονίζεται η σημαντικότητα του καθορισθέντος οράματος, ενώ δίνεται έμφαση στην παρακίνηση των συνεργατών. Στην ορθή επικοινωνία του οράματος συμβάλλουν τα ρητορικά σχήματα, οι κατάλληλες λέξεις και η γλώσσα του σώματος.

---

⁷⁹ House, R.J. and Mitchell, T. (1974). Path-Goal Theory of Leadership. *Journal of Contemporary Business*, 3: pp. 81-98.

(3) την οικοδόμηση αμοιβαίας εμπιστοσύνης και εμπιστοσύνης στο όραμα, όπου ο ηγέτης προσπαθεί να επιτύχει δέσμευση και να δημιουργήσει κλίμα εμπιστοσύνης, μέσω της απαραίτητης αυτοθυσίας, επιτυχιών, αντισυμβατικής συμπεριφοράς και ανάληψης προσωπικού κινδύνου.

(4) την υποβοήθηση και την ενδυνάμωση των μελών στην υλοποίηση του οράματος μέσα από την παραδειγματική συμπεριφορά του ηγέτη (role modeling), όπου ο ηγέτης οφείλει να δείχνει τα μέσα για την επίτευξη του οράματος, μέσω σχεδιασμού, ενδυνάμωσης των συνεργατών του, αντισυμβατικών τακτικών και δημιουργίας συστήματος ηθικών αξιών και κανόνων (Conger, 1989).

5.10 Χαρισματική Ηγεσία και Συναισθηματική Νοημοσύνη

Σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης, όπου το τοπίο του επιχειρηματικού κόσμου μεταβάλλεται συνεχώς, ένας ηγέτης θα πρέπει να διαθέτει μια ευρεία γκάμα ικανοτήτων συναισθηματικής νοημοσύνης, για να είναι ικανός να επιτελέσει το χρέος του, δηλαδή να επιτυγχάνει στόχους, να δημιουργεί γόνιμο κλίμα με εργαζόμενους ευχαριστημένους και παραγωγικούς, να μετουσιώνει το όραμα και γενικά να οδηγεί τον οργανισμό στην πολύπλευρη επιτυχία. Η νέα ανταγωνιστική πραγματικότητα θέτει τη συναισθηματική νοημοσύνη στο επίκεντρο του εργασιακού χώρου και της αγοράς.

Ο Goleman (2000) έκανε λόγο για έξι διαφορετικούς τύπους ηγεσίας, που συνδέονται άμεσα με τις διαστάσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης και έχουν διαφορετικές επιδράσεις στην εργασιακή απόδοση και το κλίμα του οργανισμού. Οι τύποι αυτοί είναι: ο καταπιεστικός (coercive), ο οραματιστικός (visionary), ο ανθρωπιστικός (affiliative), ο δημοκρατικός (democratic), ο καθοδηγητικός (pacesetting) και ο συμβουλευτικός (coaching)⁸⁰.

Οι ηγέτες με καταπιεστικό στυλ απαιτούν άμεση υπακοή, στηρίζονται στη δύναμη της θέσης τους και γενικά διακρίνονται από έλλειψη ενσυναίσθησης. Το στυλ είναι κατά βάση αποτελεσματικό σε περιόδους κρίσης, στα πολύ αρχικά στάδια μιας οργανωσιακής αλλαγής ή όταν υπάρχουν προβληματικοί εργαζόμενοι. Το γενικό αποτέλεσμα αυτού του στυλ ηγεσίας στο οργανωσιακό κλίμα είναι αρνητικό.

⁸⁰ Goleman, D. (2000), "Leadership that gets results". Harvard Business Review, March-April.

Από την άλλη πλευρά, ο τύπος του οραματιστή ηγέτη κινητοποιεί τα άτομα προς ένα κοινό όραμα και διακρίνεται για τις ικανότητες της αυτοπεποίθησης, της ενσυναίσθησης, του καταλύτη αλλαγής και είναι αποτελεσματικός όταν απαιτείται ένα νέο όραμα ή όταν χρειάζεται να δοθεί μια ξεκάθαρη γραμμή πορείας για τον οργανισμό. Η γενική του επίπτωση στο οργανωσιακό κλίμα είναι θετική.

Το ανθρωπιστικό στυλ ηγεσίας δημιουργεί αρμονία και συναισθηματικούς δεσμούς ανάμεσα στα άτομα της ομάδας. Διακρίνεται από τις ικανότητες συναισθηματικής νοημοσύνης όπως αυτές της ενσυναίσθησης, της οικοδόμησης σχέσεων και της επικοινωνίας ενώ υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι είναι πάνω απ' όλα. Το στυλ αυτό είναι αποτελεσματικό όταν χρειάζεται να ενδυναμωθεί η συνοχή της ομάδας ή για την εμπύχωση των ατόμων σε περιόδους κρίσης.

Το δημοκρατικό στυλ οδηγεί σε συναίνεση μέσω συμμετοχικών διαδικασιών και διακρίνεται από τις συναισθηματικές ικανότητες της επικοινωνίας και της συνεργασίας. Ο δημοκρατικός ηγέτης ζητά πάντα τη γνώμη των άλλων και είναι αποτελεσματικός όταν χρειάζεται να υπάρξει κοινή συναίνεση ή να εισακουστεί η γνώμη της πλειοψηφίας των εργαζομένων. Η επίδραση στο οργανωσιακό κλίμα είναι θετική .

Στη συνέχεια, το καθοδηγητικό στυλ θέτει υψηλά κριτήρια απόδοσης και διακρίνεται από τις συναισθηματικές ικανότητες της ευσυνειδησίας, των κινήτρων επιτυχίας και της πρωτοβουλίας. Το στυλ συνοψίζεται στη φράση «Κάντε ό,τι κάνω, τώρα» και δουλεύει καλύτερα όταν υπάρχει η ανάγκη για γρήγορα αποτελέσματα από μια ενθουσιώδη και ικανή ομάδα. Όμως το οργανωσιακό κλίμα επηρεάζεται αρνητικά γιατί καταπιέζεται η δημιουργικότητα και δημιουργείται μια ατμόσφαιρα ασφυξίας.

Τέλος, το συμβουλευτικό στυλ δίνει έμφαση στην περαιτέρω ανάπτυξη των εργαζομένων και διακρίνεται από τις ικανότητες της ανάπτυξης των άλλων, της ενσυναίσθησης και της αυτεπίγνωσης. Συνοψίζεται στο «Δοκιμάστε αυτό» και είναι αποτελεσματικό για τη βελτίωση και ανάπτυξη του εργατικού δυναμικού και αξιοποίηση των δυνατοτήτων του (Goleman, 2000).

Οι πραγματικά επιτυχημένοι και χαρισματικοί ηγέτες δεν χρησιμοποιούν μόνο ένα απ' αυτά τα στυλ, αλλά διαθέτουν ευλυγισία και εναλλάσσουν στυλ ανάλογα με τις ανάγκες που βλέπουν ότι δημιουργούνται στην επιχείρηση. Οι ηγέτες που επιδεικνύουν τέσσερα από τα έξι στυλ και κυρίως το οραματιστικό, το δημοκρατικό, το ανθρωπιστικό

και το συμβουλευτικό, δημιουργούν το καλύτερο οργανωσιακό κλίμα στις επιχειρήσεις τους και επιτυγχάνουν τις μεγαλύτερες επιδόσεις (Goleman, 2002).

5.11 Η Μετασχηματιστική Ηγεσία και η σχέση της με τη Συναισθηματική Νοημοσύνη

Η σχέση ανάμεσα στην ηγεσία μετασχηματισμού και στη συναισθηματική νοημοσύνη αποτελεί πεδίο της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας για την αποτελεσματικότητα στις εργασιακές αλλά και τις εκπαιδευτικές σχέσεις. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, η πλειοψηφία της έρευνας για την ηγεσία έχει κυριαρχηθεί από τις θεωρίες μετασχηματιστικής και χαρισματικής ηγεσίας. Η ηγετική συμπεριφορά μέσα από αυτές τις έρευνες, εκφράζεται μέσα από διάφορα χαρακτηριστικά με κυριότερα μεταξύ των άλλων :

α) Ορισμένες διανοητικές δυνατότητες ηγεσίας (Atwater, Dionne, Avolio, Camobreco, and Lau, 1999; Atwater and Yammarino, 1993),

β) Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Hoogh, Hartog, and Koopman, 2005⁸¹; Houghton, Bonham, Neck, and Singh, 2004),

γ) Ηγετικές συμπεριφορές (Mackenzie, Podsakoff, and Rich, 2001) και

δ) Ο βαθμός της φυσικής ελκυστικότητας ενός προσώπου (Weierter, 1997) .

Το μετασχηματιστικό ύφος ηγεσίας θεμελιώθηκε αρχικά από τον Burns (1978) και αναπτύχθηκε περαιτέρω σε ένα ευρύ φάσμα έρευνας από τον Bass και τους συναδέλφους του (Avolio, 1999; Avolio and Yammarino, 2002; Bass, 1997; Avolio and Bass, 1988; Avolio, Bass, and Jung, 1999). Κατά τον Bass (1985; 1998) το μετασχηματιστικό ύφος ηγεσίας περιλαμβάνει την καθιέρωση ενός ηγετικού πρότυπου που κερδίζει την εμπιστοσύνη και την αξιοπιστία των οπαδών. Η μετασχηματιστική ηγεσία έχει οριστεί παραδοσιακά ως η επίδειξη των ακόλουθων συστατικών: Χάρισμα, διανοητική υποκίνηση, και εξατομικευμένη εκτίμηση (Avolio, et al, 1999). Αναλυτικότερα:

---

⁸¹ Hoogh De, A.H.B., Den Hartog, D.N., and Koopman, P.L. (2005), Linking the Five-Factors of personality to charismatic and transactional leadership: Perceived dynamic work environment as a moderator. *Journal of Organizational Behavior*, 26, pp. 839-865.

Χάρisma : Η διάσταση χαρίσματος συνδέεται με το αν ο ηγέτης ενσταλάζει την υπερηφάνεια, την πίστη, και το σεβασμό στους υφισταμένους του και παρέχει ένα όραμα και μια αίσθηση της αποστολής σε μια ομάδα μέσω των άριστων δεξιοτήτων επικοινωνίας.

Διανοητική υποκίνηση : Χαρακτηρίζει τον ηγέτη που προωθεί τη νοημοσύνη, την ορθολογιστική ικανότητα, την προσεκτική επίλυση προβλήματος, και ενθαρρύνει τους υφισταμένους για να ακολουθήσουν τις καινοτόμες λύσεις στα προβλήματα.

Εξατομικευμένη εκτίμηση : Εκφράζει τον ηγέτη που δείχνει την προσωπική προσοχή στους υφισταμένους, θεραπεύει κάθε υπάλληλο ατομικά, και δείχνει ένα ενδιαφέρον για τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη κάθε υφισταμένου .

Η πρόσφατη έρευνα πάνω στην ηγετική συμπεριφορά έχει επικεντρωθεί προς την διερεύνηση των πολυδιάστατων απόψεων της νοημοσύνης ως καρποφόρο χώρο για την άσκηση ηγεσίας μετασχηματισμού. Αυτές οι θεωρήσεις της ηγεσίας προϋποθέτουν ότι η ηγεσία είναι αποτελεσματικότερη όταν ο ηγέτης χρησιμοποιεί τη συναισθηματική και εμπνευσμένη τακτική επιρροής για να ηγηθεί στην οργάνωση και τα μέλη της (Bass, 1985). Μεταγενέστερα ο Bass, (2002) που συσχέτισε τα γνωστικά, κοινωνικά, και συναισθηματικά συστατικά της νοημοσύνης με τις μετασχηματιστικές διαστάσεις της ηγεσίας, διαπίστωσε ότι αυτά είναι χρήσιμα στην αποτελεσματικότητα της μετασχηματιστικής ηγεσίας. Με λίγα λόγια, διαπιστώθηκε ότι εκείνοι που καθιερώνονται ως πετυχημένοι και συνεπείς ηγέτες είναι αυτοί που διαθέτουν βασικές κοινωνικές, συναισθηματικές, συμπεριφοριστικές, και γνωστικές ικανότητες, στην ερμηνεία των διαφορετικών περιστασιακά καταστάσεων διότι διαθέτουν εκτενές συμπεριφοριστικό ρεπερτόριο, άρα δύνανται να επιλέξουν και να θεμελιώσουν κατάλληλες συμπεριφοριστικές απαντήσεις (Bass, 2002; Zaccaro,2002).

Ουσιαστικά, αυτά τα άτομα έχουν την εμπειρία να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους και να ανεβάσουν την επιρροή τους για να επηρεαστούν οι αντιλήψεις άλλων για τις ικανότητές τους και την οργανωτική τους επιτυχία. Μια μεταγενέστερη ανάλυση έδειξε ότι η μετασχηματιστική ηγεσία είναι ένας σημαντικός και καθοριστικός παράγοντας για την έκβαση μιας ποικιλίας μεταβλητών όπως: υπευθυνότητα, ικανοποίηση και αποτελεσματικότητα της ομάδας εργασίας του ηγέτη (Judge and Piccolo, 2004).

Κατόπιν των διάφορων ερευνών σχετικά με την έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης (Bar-On & Parker, 2000; Ciarrochi, Forgas, & Mayer, 2001; Mayer & Salovey, 1997; Parker, Taylor, & Bagby, 2001) φαίνεται πως αυτή σχετίζεται θετικά με τη μετασχηματιστική ηγεσία. Αυτό το ύφος ηγεσίας έχει κέρδος την εμπιστοσύνη και την αξιοπιστία των οπαδών (Bass, 1985; 1998) και οδηγεί στην ικανοποίηση και στην αποδοτικότητα της ομάδας (De-Groot, Kiker, and Cross, 2000; Lowe, Kroeck, and Sivasubramanian, 1996; Srivastava and Bharamanaikar, 2004).

Δύο κύριες προσεγγίσεις προέκυψαν:

A) Ένα μικτό πρότυπο, το οποίο συνδυάζει τις συναισθηματικές δεξιότητες με τις διαστάσεις προσωπικότητας όπως η αισιοδοξία και το ατομικό κίνητρο (Bar-On, 1997; 2006; Goleman, 1998) και

B) Ένα πρότυπο δυνατοτήτων, το οποίο εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα επεξεργάζονται και αναλύουν τις συναισθηματικές πληροφορίες και των ικανοτήτων που απαιτούνται για τέτοια επεξεργασία (Brackett and Salovey, 2006; Mayer and Salovey, 1997; Mayer, Caruso, and Salovey, 2000). Το μοντέλο των Mayer and Salovey (1997) στρέφεται στις συναισθηματικές δεξιότητες των ηγετών όπως τη δυνατότητα να αντιληφθούν καταστάσεις, να αξιολογούν πληροφορίες, και να διαχειρίζονται συναισθήματα είτε δικά τους (self) είτε και των μελών της ομάδας τους (others). Οι σχετικές μελέτες δείχνουν ότι το συναίσθημα διαδραματίζει επίσης έναν κρίσιμο ρόλο στην αντίληψη και την εμφάνιση των ηγετών στις ομάδες (Pescosolido, 2002). Για παράδειγμα, το χάρισμα ενός ατόμου και η ενσυναίσθηση επηρεάζουν τη θεώρησή του ως ηγέτη (Conger and Kanungo, 1988; Conger, 1989; Kellet, Humphrey, and Sleeth, 2002) όπως και την αποτελεσματικότητα της ηγεσίας (Cooper and Sawaf, 1997).

Εκτός από θεωρητικές προσεγγίσεις (π.χ. Bass, 2002; Brown and Moshavi, 2005) που έχουν εστιάσει στη μετασχηματιστική ηγεσία και στη σχέση της με τη συναισθηματική νοημοσύνη, εμπειρικές μελέτες μέχρι σήμερα (π.χ. Barbuto and Burbach, 2006; Barling, Slater, and Kelloway, 2000; Mandell and Pherwani, 2003; Sosik and Megerian, 1999) δείχνουν ότι αυτές οι έννοιες συσχετίζονται θετικά.

Συγκεκριμένα, έχει αποδειχθεί ότι άτομα που έχουν υψηλή συναισθηματική νοημοσύνη διαμορφώνουν μετασχηματιστικό ύφος ηγεσίας σε μεγαλύτερο βαθμό από εκείνους που παρουσιάζουν χαμηλή συναισθηματική νοημοσύνη. Εντούτοις, από την

έρευνα προκύπτει ότι το άτομο, η ομάδα και η συνεκτικότητά της μπορούν να διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο σε τέτοιες σχέσεις.

Τέλος, διάφοροι ερευνητές (π.χ., Caruso, Mayer, Salovey, 2002) εστίασαν στη δυνατότητα των ηγετών να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα των άλλων, στο πώς οι ηγέτες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τα συναισθήματα για να εποπτεύσουν τους οπαδούς τους στις ομάδες εργασίας, και πώς τα συναισθήματα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να αναπτύξουν τις δεξιότητες ηγεσίας. Αυτές οι δυνατότητες και οι ικανότητες είναι κρίσιμες στις διαδικασίες ηγεσίας επειδή γίνονται θετικά αντιληπτές από τους οπαδούς των ηγετών. Για παράδειγμα, οι μετασχηματιστικοί ηγέτες χρησιμοποιούν γενικά τη συναισθηματική υποστήριξη και είναι σε θέση να διαδώσουν τις συγκινήσεις τους σχετικά με τις προσδοκίες τους στους οπαδούς τους (Avolio and Bass, 1988; Bass, 1997). Είναι επίσης ικανοί να ωφεληθούν από τη συναισθηματική δέσμευση των οπαδών τους (Dionne, Yammarino, Atwater, and Spangler, 2004). Επιπλέον, οι μετασχηματιστικοί ηγέτες παρουσιάζουν διάφορα μη λεκτικά συναισθηματικά χαρακτηριστικά (π.χ., ο τρόπος που εξετάζουν άλλους ανθρώπους και τη λεκτική άνεσή τους) για τα οποία θεωρούνται αποτελεσματικοί και χαρισματικοί ηγέτες (Weierter, 1997). Ακολούθησε ένα εντυπωσιακά ευρύ σώμα έρευνας, εμπνευσμένο από την επιθυμία να γίνει κατανοητή η υψηλή αποδοτικότητα των μετασχηματιστικών ηγετών (Bass, 1997; 1998; 2002; Hunt and Conger, 1999; Eagly and Johannesen-Schmidt, 2001; Kirkpatrick and Locke, 1996) και τη δυνατότητά τους να παρακινήσουν τους οπαδούς τους για να βελτιώσουν την απόδοσή τους (Conger and Kanungo, 1988; House, 1977; Lowe et al., 1996). Οι περισσότερες από αυτές τις μελέτες έχουν καταδείξει ότι η συναισθηματική νοημοσύνη έχει σημαντική θετική σχέση και αναδεικνύει το μετασχηματιστικό ύφος ηγεσίας, (Mandell and Pherwani, 2003; Ashkanasy and Tse, 2000⁸²; Sosik and Megerian, 1999⁸³).

Οι αποτελεσματικοί μετασχηματιστικοί ηγέτες πρέπει να κατέχουν τη δυνατότητα - διαισθητική διορατικότητα να προσδιορίσουν όσα αφορούν συναισθηματικά άλλους και να παρέχουν καθοδήγηση όπου είναι απαραίτητο. Τα

---

⁸² Ashkanasy, N.M., and Tse, B. (2000). Transformational leadership as management of emotion: A conceptual review. In Ashkanasy, N.M., Hartel, C.E.J., & Zerbe, W.J. (Eds.) *Emotions in the workplace*. Westport, CT: Quorum Books.

⁸³ Sosik, J.J., and Megerian, L. E. (1999). Understanding leader emotional intelligence and performance: The role of self-other agreement on transformational leadership perceptions. *Group and Organization Management*, 24(3), pp. 367-390.

αποτελέσματα των μετρήσεων μιας εμπειρικής εξέτασης των σχέσεων μεταξύ γνωστικών, κοινωνικών, και συναισθηματικών συστατικών της νοημοσύνης και των απόψεων περί της μετασχηματιστικής ηγεσίας, (Hoffman B.J. and Frost B.C., 2006) έδειξαν ότι το πλαίσιο πολλαπλής νοημοσύνης (συναισθηματική, γνωστική, και κοινωνική) προϋποθέτει μετασχηματιστική ηγεσία. Άλλη έρευνα με ερωτηματολόγιο που έγινε ανάμεσα σε 43 διοικητικά στελέχη έδειξε ότι η συναισθηματική νοημοσύνη συσχετίζεται με διάφορα συστατικά της μετασχηματιστικής ηγεσίας αφού αποτελεσματικοί αναδείχθηκαν εκείνοι οι ηγέτες που επέδειξαν μετασχηματιστικό παρά συναλλακτικό ύφος ηγεσίας (Palmer B, Walls M., Burgess Z., Stough C., 2001).⁸⁴

Μια ερευνητική μελέτη στο χώρο της οργανωσιακής συμπεριφοράς, αφού απέδειξε ότι ο ηγέτης για να μπορεί να επηρεάσει θετικά τα συναισθήματα των ατόμων της ομάδας που ηγείται, πρέπει πρώτα αυτός, να προσαρμόζει - ρυθμίζει τα δικά του (self-) συναισθήματα , πρότεινε τρόπους για να συμβεί αυτό έτσι ώστε η ηγεσία να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις προκλήσεις του διαρκώς μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος (Schyns, Meindl, Croon, 2007) .

Στην Ελλάδα σε μια σύγχρονη έρευνα πάνω στη σχέση συναισθηματικής νοημοσύνης και μετασχηματιστικής ηγεσίας, στην οποία συμμετείχαν 267 στελέχη διαφόρων ιεραρχικών επιπέδων από διάφορους οργανισμούς εμφανίστηκε θετική σχέση ανάμεσα στις δύο έννοιες η οποία οδηγεί στην αποτελεσματικότητα της ομάδας. (Polychroniou, 2009)⁸⁵

Μια έρευνα πάνω στη σχέση συναισθηματικής νοημοσύνης και μετασχηματιστικής ηγεσίας που πραγματοποιήθηκε με ερωτηματολόγια σε μεταπτυχιακά προγράμματα MBA , σε 5 χώρες (ΗΠΑ, Πορτογαλία, Ελλάδα, Νότια Κορέα & Μπαγκλαντές) έδειξε σχεδόν πλήρη συσχέτιση των δύο εννοιών. Οι κοινωνικές ικανότητες συσχετίστηκαν θετικά με την ηγεσία μετασχηματισμού σε όλες τις χώρες εκτός της Πορτογαλίας. (Rahim M. A., Psenica C., Polychroniou P., S.-Y. Oh., Ferdausy S., Dias J.F., 2006).

---

⁸⁴ Palmer, B., Walls, M., Burgess, Z, and Stough, C. (2001). Emotional intelligence and effective leadership. *Leadership and Organization Development Journal*, 22(1), pp. 5-10.

⁸⁵ Polychroniou, P. (2009). Relationship between emotional intelligence and transformational leadership of supervisors. The impact on team effectiveness. *Team Performance Management*, Vol. 15 No. 7/8, 2009 pp. 343-356.

5.12 Υπαρξιακή νοημοσύνη

Στρέφοντας το ενδιαφέρον τους στο θέμα της ηγεσίας, πολλοί επιστήμονες, βλέπουν ότι πτυχές του υπαρξισμού, έχουν χρησιμοποιηθεί προκειμένου να επεξηγήσουν διάφορα στυλ ηγεσίας, όπως την ηγεσία που βασίζεται στο πνεύμα. Το ζήτημα της πνευματικότητας, δεν έχει να κάνει τόσο με τη γνώση ή τις ικανότητες όσο με την ταυτότητα του ανθρώπου, τον σκοπό και την καρδιά του. Ένας ηγέτης που κατανοεί αυτά τα στοιχεία που ενυπάρχουν σε μια εταιρεία μέσω των ανθρώπων της, μπορεί να ενθαρρύνει την ανάπτυξη της εμπιστοσύνης και του οράματος ούτως ώστε να καλλιεργήσει την επιθυμία για αλλαγή, δημιουργία, κοινού σκοπού και αναγνώρισης της ευκαιρίας. Οι άνθρωποι, μπορούν έτσι να αισθανθούν περισσότερο συνδεδεμένοι με τη δουλειά τους όταν λαμβάνουν το μήνυμα από τους ηγέτες ότι οι αξίες τους για τη ζωή αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν τα επαγγελματικά τους πρότυπα και τις ευθύνες τους.

Ενδεχομένως η περισσότερο εμφανής σύνδεση μεταξύ του υπαρξισμού και της ηγεσίας να απορρέει από την έννοια της αυθεντικότητας. Η αυθεντικότητα στην ηγεσία αναφέρεται στην ικανότητα του ηγέτη να λαμβάνει αποφάσεις έχοντας πλήρη συνείδηση της επιρροής αυτών των αποφάσεων απέναντι στους άλλους. Η συνείδηση των επιλογών εξασφαλίζει ότι ο ηγέτης δεν καθοδηγείται από τις προσωπικές του επιθυμίες αλλά από τις καταστάσεις τις οποίες έχει ήδη υπολογίσει πριν τις αποφάσεις του.

Η υπαρξιακή νοημοσύνη υποδηλώνει ουσιαστικά την ικανότητα του ανθρώπου να αναπτύσσει ένα σύστημα απαντήσεων, μία ιδιαίτερη αντίληψη δηλαδή στις βασικές υπαρξιακές ερωτήσεις που αφορούν τον εαυτό του αλλά και τον υπόλοιπο κόσμο. Υποδηλώνει δηλαδή την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης κοσμοθεωρίας την οποία ο καθένας αναπτύσσει προκειμένου να αποκτήσει έναν συγκεκριμένο τρόπο αντίληψης. Τα στοιχεία που συνθέτουν την υπαρξιακή νοημοσύνη είναι τα πιστεύω αλλά και οι αξίες του καθένα για τον εαυτό του και τον κόσμο (Μπουραντάς 2007).

Όπως προαναφέρθηκε η υπαρξιακή νοημοσύνη αποτελεί μια θεμελιώδη ικανότητα του ανθρώπου για αποτελεσματική ηγεσία αλλά ταυτόχρονα και ένα κορυφαίο τρόπο αντίληψης των πραγμάτων που βοηθά στην απόκτηση των υπο-ικανοτήτων οι οποίες την προσδιορίζουν και παράλληλα συγκροτούν το προφίλ του ιδανικού ηγέτη. Η αυθεντικότητα, η εγρήγορση του μυαλού, η κατανόηση των εσωτερικών κινήτρων, η ανοχή και η αυτοπεποίθηση αποτελούν τα συστατικά στοιχεία

της «έννοιας υπαρξιακή νοημοσύνη» (Μπουραντάς 2007).

Αυθεντικότητα

Οι άνθρωποι που έχουν ανεπτυγμένη υπαρξιακή νοημοσύνη τείνουν να είναι περισσότερο αυθεντικοί. Η αυθεντικότητα αναφέρεται ουσιαστικά στην αναγνώριση του ατόμου ότι είναι υπεύθυνο για αυτό που είναι. Η αυθεντικότητα έχει να κάνει με τη γνώση της ταυτότητας και του εαυτού, τη γνώση της προσωπικής ελευθερίας και των προσωπικών επιλογών, ενώ από πολλούς ορίζεται ως το σύνολο των σκέψεων, συναισθημάτων, αναγκών, επιθυμιών, προτιμήσεων, αξιών και προσωπικών εμπειριών που οδηγούν στην κατανόηση και γνώση του εαυτού. Ο αυθεντικός άνθρωπος που γνωρίζει εκ των πραγμάτων τον αληθινό του εαυτό μεταφέρει την αυθεντικότητά του στις κοντινές του σχέσεις με άλλους.

Εγρήγορση του μυαλού

Πρόκειται για την εισαγωγή μιας νέας έννοιας στην οργανωσιακή θεωρία η οποία αναφέρεται ουσιαστικά στην κατάσταση της συνεχούς αφύπνισης του μυαλού του ανθρώπου, στην συνεχή επεξεργασία πληροφοριών που λαμβάνει από το περιβάλλον του (Langer, 1989). Με το να παραμένουν σε καθεστώς αφύπνισης τα άτομα έχει αποδειχτεί ότι αναλύουν γρηγορότερα τις πληροφορίες που παίρνουν με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε ετοιμότητα για οποιοσδήποτε αλλαγές κι αν προκύψουν σε προσωπικό ή επαγγελματικό επίπεδο. Στο θέμα της ηγεσίας μάλιστα το εν λόγω στοιχείο είναι βασικό καθώς σχετίζεται άμεσα με την έννοια της προσαρμογής σε ενδεχόμενες αλλαγές που συνεχώς προκύπτουν στο εργασιακό περιβάλλον. Το να βρίσκεται κανείς σε μια πνευματική εγρήγορση σημαίνει να είναι ξύπνιος, να αναγνωρίζει τι συμβαίνει αυτή τη στιγμή στο περιβάλλον του (Μπουραντάς, 2007).

Εσωτερικά κίνητρα

Από πολλούς μελετητές θεωρείται δεδομένο ότι άνθρωποι με ανεπτυγμένη την υπαρξιακή τους νοημοσύνη δίνουν πολύ περισσότερο κίνητρα στους εαυτούς τους, εξαιτίας της υψηλής αίσθησης σκοπού που έχουν εσωτερικά. Ο σκοπός τους, σχετίζεται με την επίτευξη του «ιδανικού εαυτού» και για αυτόν τον λόγο τα κίνητρα που αναπτύσσουν κατά τη διάρκεια της ζωής τους, έχουν να κάνουν με την αναζήτηση, τη διαμόρφωση του τέλειου εαυτού τους. Έρευνες έχουν αποδείξει πως τα αυθεντικά κίνητρα που πηγάζουν ενδόμυχα, δίνουν στο άτομο περισσότερο ενδιαφέρον,

ενθουσιασμό και αυτοπεποίθηση, στοιχεία τα οποία κατά τη διάρκεια της εφαρμογής τους στην εργασία, μετατρέπονται σε ανοχή, υπομονή και δημιουργικότητα.

Ανοχή

Η έννοια της ανοχής, προσδιορίζεται ως η ικανότητα του ατόμου να διατηρεί την ισορροπία του μέσα από δυσάρεστες καταστάσεις και να μπορεί να επανέρχεται στην αρχική του κατάσταση μετά από συγκρούσεις, δυσκολίες και αποτυχίες. Η ανοχή, προωθεί ουσιαστικά την αναγνώριση της επιρροής των αρνητικών και θετικών καταστάσεων από το άτομο και το εξοπλίζει με τα απαραίτητα εφόδια ούτως ώστε να ανακάμψει και να επιστρέψει στην κατάσταση ισορροπίας έπειτα από ένα δυσάρεστο γεγονός. Ο άνθρωπος με ανεπτυγμένη υπαρξιακή νοημοσύνη γνωρίζει ανά πάσα στιγμή ότι η πραγματικότητα στην οποία ζει είναι κυκλική με θετικά και αρνητικά γεγονότα να διαδέχονται το ένα το άλλο με αποτέλεσμα ο ίδιος να πρέπει να εφευρίσκει δημιουργικούς τρόπους έτσι ώστε να διατηρεί την προσωπικότητα και το είναι του ανέπαφο από την εν λόγω κυκλική λειτουργία της πραγματικότητας που βιώνει (Luthans, 2002).

Αυτοπεποίθηση

Άτομα με αυξημένη υπαρξιακή νοημοσύνη, γνωρίζουν πολύ περισσότερο από άλλα άτομα, τις ικανότητες, τις αδυναμίες και τα δυνατά τους σημεία, εκ των πραγμάτων λοιπόν μπορούν να χαρακτηρίζονται από αυτοπεποίθηση η οποία απορρέει από τις εμπειρίες και ισχυροποιείται μέσα από το γνωστικό πλαίσιο που έχουν διαμορφώσει με βάση τη γνώση του εαυτού. Έρευνες έχουν αποδείξει ότι άνθρωποι με αυξημένη αυτοπεποίθηση σκέφτονται διαφορετικά από ανθρώπους με χαμηλή αυτοπεποίθηση. Χρησιμοποιούν στην ουσία την αναλυτική τους σκέψη αποτελεσματικά ώστε να βρίσκουν λύσεις και πιστεύουν ότι μπορούν να επιλύσουν οποιοδήποτε είδους πρόβλημα. Συν τοις άλλοις, είναι περισσότερο ανοιχτοί σε νέες προκλήσεις και αλλαγές ενώ διοχετεύουν το εν λόγω συναίσθημα και στο περιβάλλον τους. Η αυτοπεποίθηση δημιουργεί ένα θετικό πλαίσιο λειτουργίας ιδίως στο εργασιακό περιβάλλον με τα άτομα να προσπαθούν για την παραγωγή επιτυχημένων αποτελεσμάτων, ενώ άτομα με χαμηλή αυτοπεποίθηση δεν είναι απολύτως ικανά να θέσουν σε έναν κοινό παρονομαστή τις προσπάθειές τους με αποτέλεσμα να

αποτυγχάνουν και μάλιστα πρόωρα, πριν ακόμα επιχειρήσουν να επιλύσουν ένα πρόβλημα (Bandura 1997)⁸⁶.

---

⁸⁶ Bandura, A. (1997). Self efficacy: The exercise of control. W.H. Freeman (New York)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΕΡΕΥΝΑ-ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Αν δεν μπορεί να εκφραστεί με αριθμούς, δεν είναι επιστήμη, είναι γνώμη.

Robert Heinlein

6.1 Δειγματοληπτικό Πλαίσιο Έρευνας Ερωτηματολογίων

Για τη διεξαγωγή της έρευνας τα ερωτηματολόγια της συναισθηματικής νοημοσύνης ως χαρακτηριστικού της προσωπικότητας «Trait Emotional Intelligence Questionnaire-Short Form (TEIQue-SF)» (Παράρτημα 1) καθώς και το ερωτηματολόγιο προσωπικότητας του Eysenck «The short-form revised Eysenck personality Questionnaire (EPQ-S)» (Παράρτημα 2) μοιράστηκαν απογραφικά στους πρωτοετείς φοιτητές Τμήματος Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων Ελληνικού Πανεπιστημίου. Αναφέρεται ότι ο χρόνος που χρειάστηκαν οι μαθητές για την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν, κατά μέσο όρο, περίπου μία ώρα. Τα ερωτηματολόγια ήταν ανώνυμα και τηρήθηκε το απόρρητο στα προσωπικά δεδομένα των φοιτητών. Δόθηκαν οι απαιτούμενες οδηγίες συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων και έγινε αναφορά στο σκοπό της έρευνας (Bell, 2001) και στη σημασία της συμμετοχής τους στη διεκπεραίωση της.

Η τεχνική συλλογής των δεδομένων της έρευνας που επιλέχθηκε είναι το ερωτηματολόγιο, γιατί αποτελεί ένα ευρέως χρησιμοποιούμενο ερευνητικό εργαλείο, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα συγκέντρωσης υψηλού όγκου δεδομένων σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα (Παρασκευόπουλος, 1993) και είναι ικανό να παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για τις απόψεις και τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων. Με τη μέθοδο αυτή τα δεδομένα συλλέγονται συστηματικά σε μια συγκεκριμένη χρονική

περίοδο, αποσκοπώντας στην περιγραφή της φύσης των υπάρχουσών συνθηκών ή στον εντοπισμό σταθερών βάσει των οποίων μπορούν να συγκριθούν οι υπάρχουσες συνθήκες (Cohen, Manion & Morisson, 2008, Βάμβουκας, 2002, Φίλιας, 2004). Εξάλλου το ερωτηματολόγιο αποτελεί ίσως την πιο διαδεδομένη ερευνητική τεχνική η οποία χρησιμοποιείται (Καραλής, 2005) και επιπλέον δίνει τη δυνατότητα εύκολης επεξεργασίας των δεδομένων με τη χρήση των στατιστικών λογισμικών προγράμματος SPSS και Statgraphics και τέλος διασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό την ακρίβεια και την αξιοπιστία των δεδομένων, μιας και το δείγμα της έρευνας ταυτίζεται με τον πληθυσμό-στόχο της. Η ερευνητική προσέγγιση έχει ανιχνευτικό χαρακτήρα και είναι ποσοτική (Bird, Hannersley, Gomm & Woods, 1999).

Οι φοιτητές μαζί με τα ερωτηματολόγια συμπλήρωναν και τα αντίστοιχα δημογραφικά τους στοιχεία όπως φύλο, ηλικία, αριθμό μελών οικογενείας, αριθμό αδελφών, εισόδημα. Αφού συνελέγησαν τα 341 απαντημένα ερωτηματολόγια και ελέγχθηκαν ως προς την πληρότητα τους, βρέθηκαν 332 πλήρως απαντημένα. Από αυτά τα 116 ήταν απαντημένα από φοιτητές και 116 από φοιτήτριες αντίστοιχα.

6.2 Στατιστική Αξιοπιστία των Ερωτηματολογίων

Το ερωτηματολόγιο της συναισθηματικής νοημοσύνης (TEIQue-SF) αποτελείται από 30 ερωτήσεις των οποίων οι απαντήσεις είναι 7βάθμιες κλίμακες Likert.. Από αυτές σχηματίζονται τέσσερις ενότητες ερωτήσεων που απαρτίζουν αντίστοιχα τους εξής παράγοντες:

- 1) *Ευημερίας (Well Being)* [Ερωτήσεις 5, 9, 12, 20, 24, 27]
- 2) *Αυτοέλεγχου (Self Control)* [Ερωτήσεις 4, 7, 15, 19, 22, 30]
- 3) *Συναισθηματικότητας (Emotionality)* [Ερωτήσεις 1, 2, 8, 13, 16, 17, 23, 28]
- 4) *Κοινωνικότητας (Sociability)* [Ερωτήσεις 6, 10, 11, 21, 25, 26]

Για τον έλεγχο της αξιοπιστίας της δομής κάθε παράγοντα, υπολογίστηκε ο δείκτης Cronbach 's Alpha, τιμές του οποίου ίσες ή μεγαλύτερες του 0,7 θεωρούνται

ικανοποιητικές (Spector, 1992; Nunnally, 1978). Η έννοια της αξιοπιστίας αναφέρεται στο βαθμό συνέπειας ενός συνόλου ερωτήσεων σε αυτό που σκοπεύει να μετρήσει (Hair et al., 1995). Όπως βλέπουμε στο Πίνακα 1. για τους δυο παράγοντες ο Cronbach 's Alpha είναι μεγαλύτερος από 0,7 και για τους άλλους δυο μεγαλύτερος από 0,6 (από αυτές καμία δεν είναι σημαντικά διαφορετική από το 0,7).

Πίνακας 1 : Cronbach's Alpha παραγόντων συναισθηματικής νοημοσύνης

Παράγοντας	Cronbach's Alpha	N of Items
Ευημερίας	0,822	6
Αυτοέλεγχου	0,601	6
Συναισθηματικότητας	0,648	8
Κοινωνικότητας	0,736	6

Το ερωτηματολόγιο της προσωπικότητας αποτελείται από 48 ερωτήσεις των οποίων οι απαντήσεις είναι δίτιμες (Ναι – Όχι). Από αυτές σχηματίζονται τέσσερις ενότητες ερωτήσεων που απαρτίζουν αντίστοιχα τους εξής παράγοντες:

- 1) Εξωστρέφειας (Well Being) [Ερωτήσεις 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 32, 36, 41, 44, 48]
- 2) Νευρωτισμού (Self Control) [Ερωτήσεις 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 30, 34, 38, 42, 46]
- 3) Κλίμακας Ψεύδους (Lie Scale) [Ερωτήσεις 4, 8, 12, 16, 20, 21, 29, 33, 37, 40, 45, 47]
- 4) Ψυχωτισμού (Sociability) [Ερωτήσεις 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 28, 31, 35, 39, 43]

Εφαρμόζοντας και εδώ για τον έλεγχο της αξιοπιστίας της δομής κάθε παράγοντα, τον υπολογισμό τού δείκτη Cronbach 's Alpha βλέπουμε στο Πίνακα 2 για τους δυο παράγοντες ο Cronbach 's Alpha είναι μεγαλύτερος από 0,7 και για τους άλλους δυο μεγαλύτερος από 0,6 (από αυτές καμία δεν είναι σημαντικά διαφορετική από το 0,7).

Πίνακας 2 : Cronbach's Alpha παραγόντων προσωπικότητας

Παράγοντας	Cronbach's Alpha	N of Items
Εξωστρέφειας	0,814	12
Νευρωτισμού	0,741	12
Κλίμακας Ψεύδους	0,634	12
Ψυχωτισμού	0,616	12

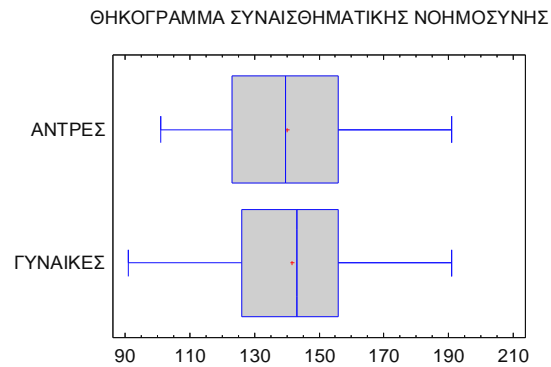
6.3 Σύγκριση Μέσων - Διαμέσων ως προς το φύλο

Εφαρμόζοντας t- test ή Mann-Whitney (Wilcoxon) W test ανάλογα με το αν τα δεδομένα έχουν ή δεν έχουν καλή προσαρμοστικότητα στην κανονική κατανομή γίνεται η σύγκριση μέσων ή διαμέσων αντίστοιχα σε σχέση με τις τιμές διαφόρων παραγόντων ως προς το φύλο. Στη σύγκριση της συναισθηματικής νοημοσύνης ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p > 0,1$). Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Θηκόγραμμα απεικονίζονται στο Πίνακα 3 και το Γράφημα 1 αντίστοιχα όπου είναι εμφανής η παρόμοια συμπεριφορά αντρών και γυναικών ως προς τον συγκεκριμένο παράγοντα.

Πίνακας 3 : Περιγραφικά μέτρα συναισθηματικής νοημοσύνης κατά φύλο

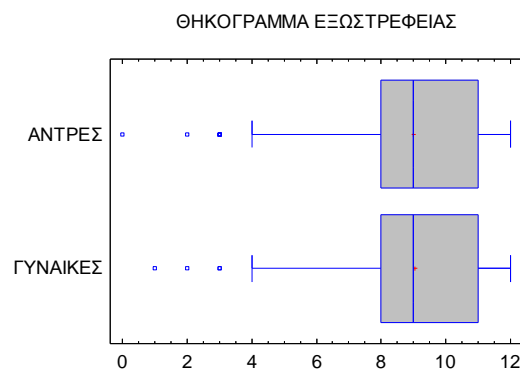
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ	ΑΝΤΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	166	166
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	140,181	141,596
ΔΙΑΜΕΣΟΣ	139,5	143,0
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	20,3268	20,1503
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	14,5%	14,2%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	101,0	91,0
ΜΕΓΙΣΤΗ	191,0	191,0

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

Στη σύγκριση της εξωστρέφειας ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p > 0,1$). Στο Θηκόγραμμα του Γραφήματος 2 απεικονίζεται εμφανώς η σχεδόν 'ταυτόσημη' συμπεριφορά αντρών και γυναικών ως προς τον συγκεκριμένο παράγοντα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

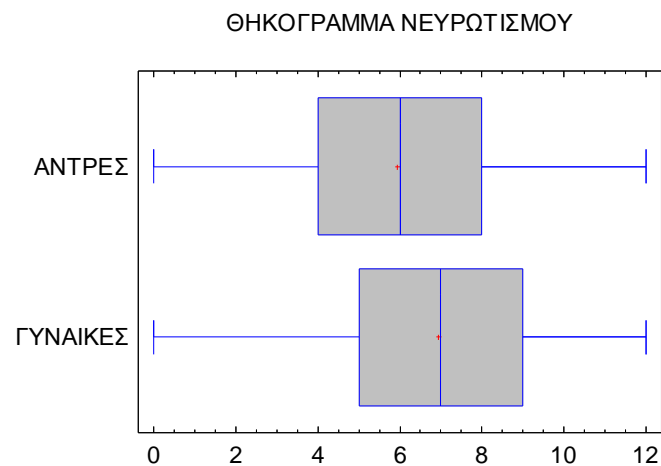

Στη σύγκριση του νευρωτισμού ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < 0,001$) και συγκεκριμένα ότι οι άντρες έχουν στατιστικά σημαντικά χαμηλότερες τιμές από τις γυναίκες. Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Θηκόγραμμα απεικονίζονται στο Πίνακα 4 και το Γράφημα 3 αντίστοιχα.

Πίνακας 4 : Περιγραφικά μέτρα νευρωτισμού κατά φύλο

ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	ΑΝΤΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	166	166
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	5,94578	6,93976
ΔΙΑΜΕΣΟΣ	6,0	7,0
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	2,89044	2,87244
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	48,6%	41,4%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	0,0	0,0
ΜΕΓΙΣΤΗ	12,0	12,0

ΓΡΑΦΗΜΑ 3

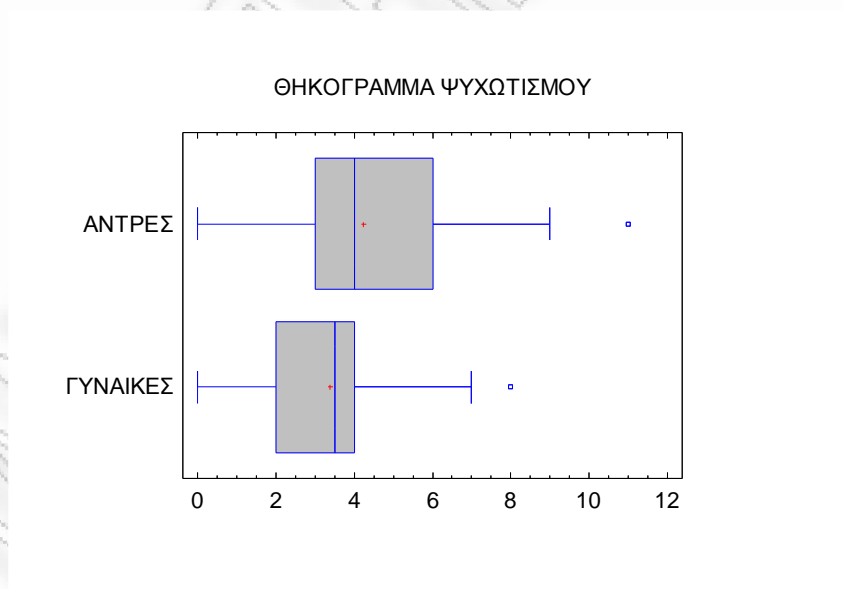

Στη σύγκριση του ψυχωτισμού ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < 0,001$) και συγκεκριμένα ότι οι άντρες έχουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερες τιμές από τις γυναίκες. Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Θηκόγραμμα απεικονίζονται στο Πίνακα 5 και το Γράφημα 4 αντίστοιχα.

Πίνακας 5 : Περιγραφικά μέτρα ψυχωτισμού κατά φύλο

ΨΥΧΩΤΙΣΜΟΣ	ΑΝΤΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	166	166
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	4,22892	3,39157
ΔΙΑΜΕΣΟΣ	4,0	3,5
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	2,11101	1,59459
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	49,9185%	47,0163%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	0,0	0,0
ΜΕΓΙΣΤΗ	11,0	8,0

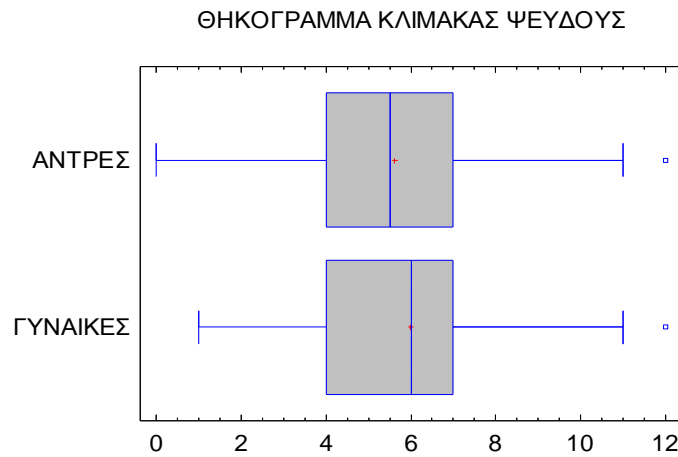
ΓΡΑΦΗΜΑ 4

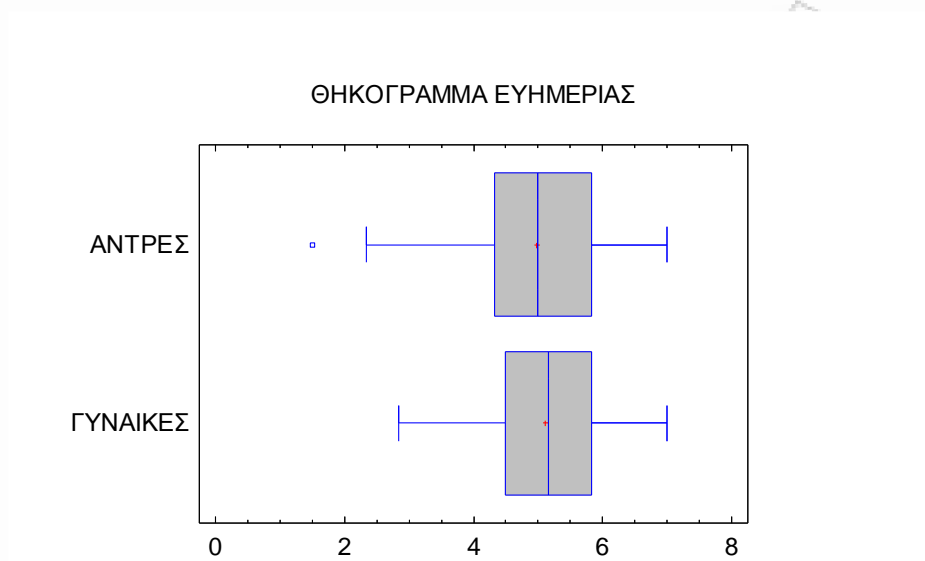
Στη σύγκριση της κλίμακας ψεύδους ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p>0,1$). Στο Θηκόγραμμα του Γραφήματος 5 απεικονίζεται εμφανώς η παρόμοια συμπεριφορά αντρών και γυναικών ως προς τον συγκεκριμένο παράγοντα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 5

Στη σύγκριση της ευημερίας ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p>0,1$). Στο Θηκόγραμμα του Γραφήματος 6 απεικονίζεται εμφανώς η παρόμοια συμπεριφορά αντρών και γυναικών ως προς τον συγκεκριμένο παράγοντα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 6

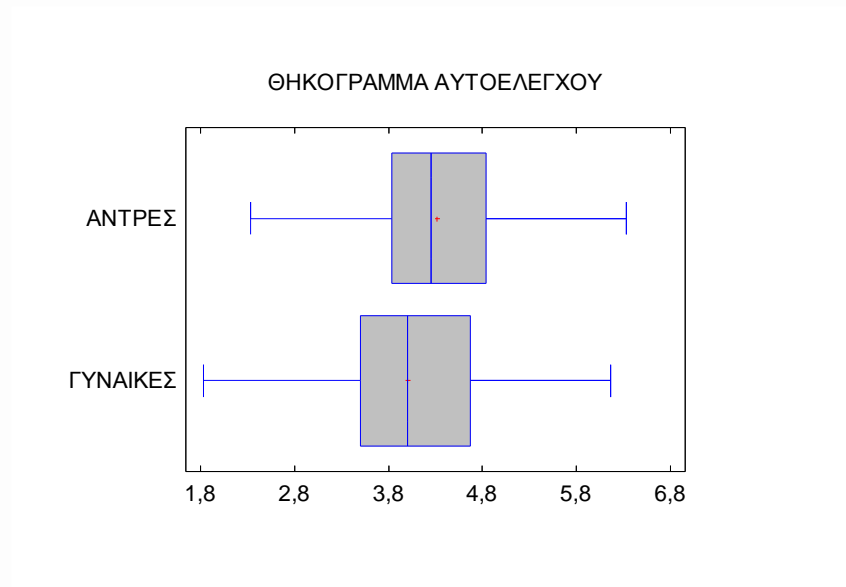

Στη σύγκριση του αυτοελέγχου ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < 0,001$) και συγκεκριμένα ότι οι άντρες έχουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερες τιμές από τις γυναίκες. Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Θηκόγραμμα απεικονίζονται στο Πίνακα 6 και το Γράφημα 7 αντίστοιχα.

Πίνακας 6 : Περιγραφικά μέτρα αυτοελέγχου κατά φύλο

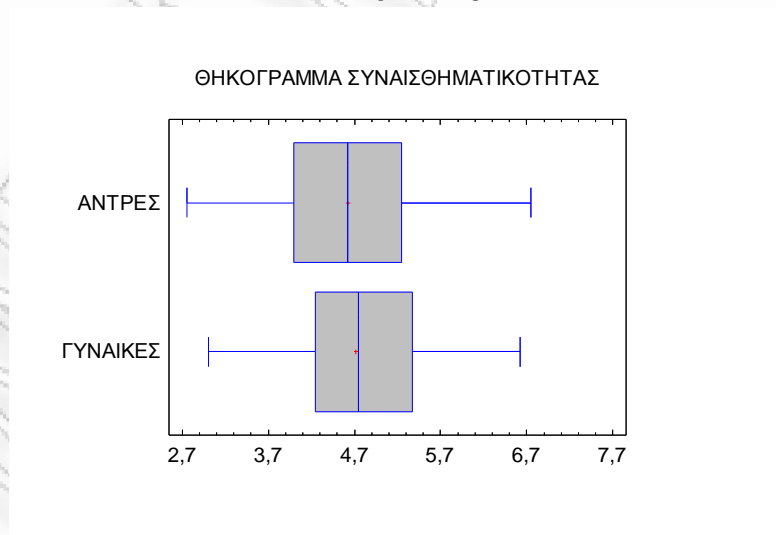
ΑΥΤΟΕΛΕΓΧΟΣ	ΑΝΤΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	166	166
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	4,31928	4,0
ΔΙΑΜΕΣΟΣ	4,25	4,0
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	0,795274	0,893674
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	18,4%	22,3%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	2,33333	1,83333
ΜΕΓΙΣΤΗ	6,33333	6,16667

ΓΡΑΦΗΜΑ 7

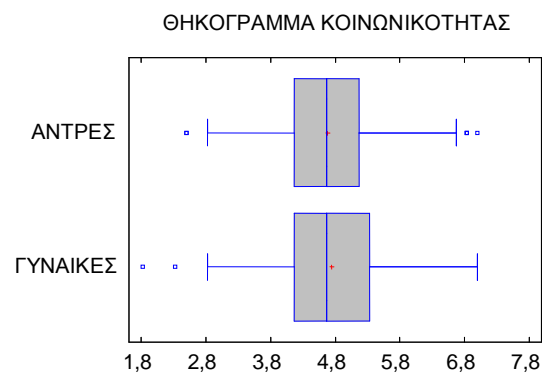
Στη σύγκριση της συναισθηματικότητας ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p > 0,1$). Στο Θηκόγραμμα του Γραφήματος 8 απεικονίζεται εμφανώς η παρόμοια συμπεριφορά αντρών και γυναικών ως προς τον συγκεκριμένο παράγοντα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 8

Στη σύγκριση της κοινωνικότητας ως προς το φύλο καταδεικνύεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p > 0,1$). Στο Θηκόγραμμα του Γραφήματος 9 απεικονίζεται εμφανώς η παρόμοια συμπεριφορά αντρών και γυναικών ως προς τον συγκεκριμένο παράγοντα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 9

6.4 Σύγκριση Μέσων - Διαμέσων ως προς το μέγεθος της Συναισθηματικής Νοημοσύνης

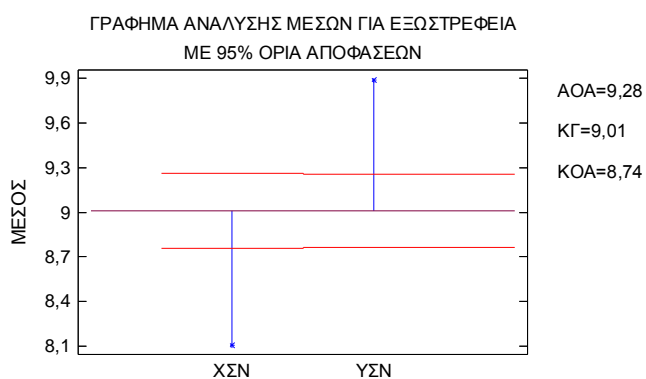
Εφαρμόζοντας ANOVA ή Kruskal-Wallis test ανάλογα με το αν τα δεδομένα έχουν ή δεν έχουν καλή προσαρμοστικότητα στην κανονική κατανομή γίνεται η σύγκριση μέσων ή διαμέσων αντίστοιχα σε σχέση με τις τιμές διαφόρων παραγόντων ως προς την υψηλή ή την χαμηλή συναισθηματική νοημοσύνη. Οι τιμές της συναισθηματικής νοημοσύνης διαχωρίζονται σε υψηλές- ΥΣΝ- και χαμηλές – ΧΣΝ- ανάλογα με το αν υπερβαίνουν ή υπολείπονται της διαμέσου.

Στη σύγκριση του παράγοντα της εξωστρέφειας ως προς το μέγεθος της συναισθηματικής νοημοσύνης (ΥΣΝ και ΧΣΝ αντίστοιχα) καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < 0,001$) και συγκεκριμένα ότι όσοι έχουν υψηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης έχουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερες τιμές εξωστρέφειας από αυτούς που έχουν χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης αντίστοιχα. Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Γράφημα ανάλυσης μέσων (Κεντρική Γραμμή – ΚΓ) και με 95% Όρια Αποφάσεων (Άνω και Κάτω, ΑΟΑ και ΚΟΑ αντίστοιχα) απεικονίζονται στο Πίνακα 7 και το Γράφημα 10 αντίστοιχα όπου είναι εμφανής η διαφορά στον συγκεκριμένο παράγοντα όσον αφορά τα επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης.

Πίνακας 7 : Περιγραφικά μέτρα εξωστρέφειας ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ

ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ	ΧΣΝ	ΥΣΝ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	164	168
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	8,11	9,89
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	2,61	1,89
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	32,3%	19,1%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	0	3
ΜΕΓΙΣΤΗ	12	12

ΓΡΑΦΗΜΑ 10

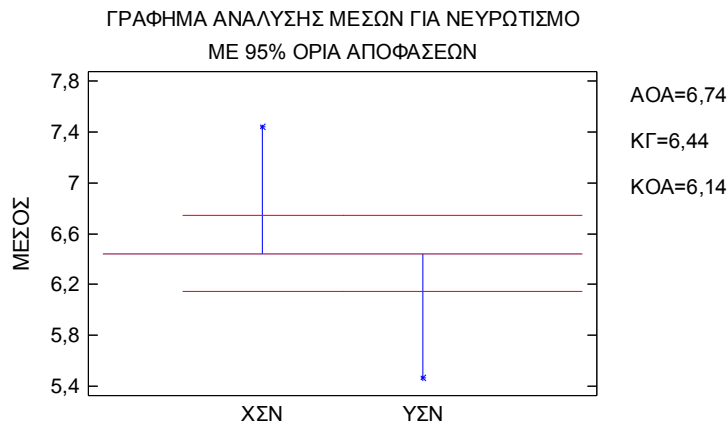

Στη σύγκριση του παράγοντα του νευρωτισμού ως προς το επίπεδο της συναισθηματικής νοημοσύνης καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < 0,001$) και συγκεκριμένα ότι όσοι έχουν υψηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης έχουν στατιστικά σημαντικά χαμηλότερες τιμές νευρωτισμού από αυτούς που έχουν χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης αντίστοιχα. Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Γράφημα ανάλυσης μέσων με 95% Όρια Αποφάσεων απεικονίζονται στο Πίνακα 8 και το Γράφημα 11 αντίστοιχα όπου είναι εμφανής η διαφορά στον συγκεκριμένο παράγοντα όσον αφορά τα επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης.

Πίνακας 8: Περιγραφικά μέτρα νευρωτισμού ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ

ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ	ΧΣΝ	ΥΣΝ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	164	168
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	7,44	5,47
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	2,77	2,73
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	37,3%	49,9%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	1	0
ΜΕΓΙΣΤΗ	12	12

ΓΡΑΦΗΜΑ 11

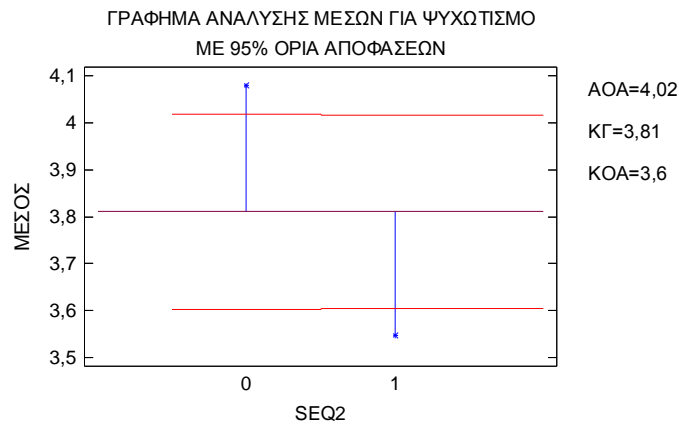

Στη σύγκριση του παράγοντα του ψυχωτισμού ως προς το επίπεδο της συναισθηματικής νοημοσύνης καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < 0,05$) και συγκεκριμένα ότι όσοι έχουν υψηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης έχουν στατιστικά σημαντικά χαμηλότερες τιμές ψυχωτισμού από αυτούς που έχουν χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης αντίστοιχα. Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Γράφημα ανάλυσης μέσων με 95% Όρια Αποφάσεων απεικονίζονται στο Πίνακα 5.9 και το Γράφημα 5.12 αντίστοιχα όπου είναι εμφανής η διαφορά στον συγκεκριμένο παράγοντα όσον αφορά τα επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης.

Πίνακας 9: Περιγραφικά μέτρα ψυχωτισμού ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ

ΨΥΧΩΤΙΣΜΟΣ	ΧΣΝ	ΥΣΝ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	164	168
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	4,08	3,55
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	2,15	1,61
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	52,8%	45,4%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	0	0
ΜΕΓΙΣΤΗ	11	8

ΓΡΑΦΗΜΑ 12

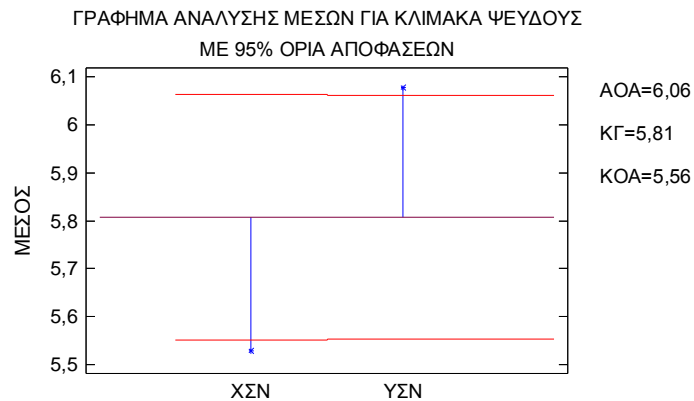
Στη σύγκριση του παράγοντα της κλίμακας ψεύδους ως προς το επίπεδο της συναισθηματικής νοημοσύνης καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < 0,05$) και συγκεκριμένα ότι όσοι έχουν υψηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης έχουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερες τιμές κλίμακας ψεύδους από αυτούς που έχουν χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης αντίστοιχα. Τα βασικά περιγραφικά μέτρα καθώς και το Γράφημα ανάλυσης μέσω με 95% Όρια Αποφάσεων απεικονίζονται στο Πίνακα 5.10 και το Γράφημα 5.13 αντίστοιχα όπου είναι εμφανής η διαφορά στον συγκεκριμένο παράγοντα όσον αφορά τα επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης.

Πίνακας 10: Περιγραφικά μέτρα κλίμακας ψεύδους ως προς ΧΣΝ-ΥΣΝ

ΚΛΙΜΑΚΑ ΨΕΥΔΟΥΣ	ΧΣΝ	ΥΣΝ
ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	164	168
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	5,53	6,07
ΤΥΠΙΚΗ ΑΠΟΚΛΙΣΗ	2,24	2,44
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ	40,6%	40,1%
ΕΛΑΧΙΣΤΗ	0	1
ΜΕΓΙΣΤΗ	11	12

ΓΡΑΦΗΜΑ 13

Στη σύγκριση των παραγόντων της συναισθηματικής νοημοσύνης ως προς το επίπεδο της καταδεικνύεται ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά και συγκεκριμένα ότι όσοι έχουν υψηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης έχουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερες τιμές σε όλους τους παράγοντες (ευημερία ($p < 0,001$), αυτοέλεγχος ($p < 0,001$), συναισθηματικότητα ($p < 0,001$) και κοινωνικότητα ($p < 0,001$)) από αυτούς που έχουν χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης αντίστοιχα. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι όλες οι εκφάνσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης συνεισφέρουν ομόρροπα στο υψηλό ή στο μη υψηλό 'σκοράρισμα' της και συνάδει με τα αποτελέσματα της ανάλυσης συσχέτισης όπως θα δούμε στην αμέσως επόμενη παράγραφο.

6.5 Ανάλυση Συσχέτισης – Παλινδρόμησης

Ο έλεγχος κανονικότητας των δεδομένων κατέδειξε την μη καλή προσαρμογή στη κανονική κατανομή για κάποιες από τις εξεταζόμενες μεταβλητές. Κατά συνέπεια για την ανάλυση συσχετίσεων που ακολουθεί θα χρησιμοποιηθεί ο μη παραμετρικός βαθμωτός συντελεστής συσχέτισης του Spearman ο οποίος είναι ο καταλληλότερος 'ταν έστω και μια από τις υπό εξέταση μεταβλητές δεν έχει καλή προσαρμογή στη κανονική κατανομή.

Η συσχέτιση μεταξύ συναισθηματικής νοημοσύνης και των τεσσάρων εκφάνσεων της προσωπικότητας είναι όλες στατιστικά σημαντικές ($p < 0,01$) πράγμα που καταδεικνύει την ισχυρή διασύνδεση συναισθηματικής νοημοσύνης και προσωπικότητας. Συγκεκριμένα ο παράγοντας της εξωστρέφειας έχει ισχυρή θετική συσχέτιση με την συναισθηματική νοημοσύνη ($r = 0,419$, $p < 0,001$). Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι τα άτομα υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης παρουσιάζουν αντίστοιχα υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας και αντίστροφα. Ο παράγοντας του νευρωτισμού έχει ισχυρή αρνητική συσχέτιση με την συναισθηματική νοημοσύνη ($r = -0,382$, $p < 0,001$). Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι τα άτομα υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης παρουσιάζουν αντίστοιχα χαμηλά επίπεδα νευρωτισμού και αντίστροφα. Ο παράγοντας της κλίμακας ψεύδους παρουσιάζει θετική συσχέτιση με την συναισθηματική νοημοσύνη ($r = 0,193$, $p < 0,001$). Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι τα άτομα υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης 'σκοράρουν' αντίστοιχα υψηλά στη κλίμακα ψεύδους και αντίστροφα. Τέλος ο παράγοντας του ψυχωτισμού έχει αρνητική συσχέτιση με την συναισθηματική νοημοσύνη ($r = -0,171$, $p < 0,01$). Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι τα άτομα υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης παρουσιάζουν αντίστοιχα χαμηλά επίπεδα ψύχωσης και αντίστροφα.

Η συναισθηματική νοημοσύνη παρουσιάζει -όπως αναμένεται- ιδιαίτερα υψηλές στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις ($p < 0,01$) και με τις τέσσερις εκφάνσεις της. Συγκεκριμένα με την ευημερία ($r = 0,835$, $p < 0,001$), τον αυτοέλεγχο ($r = 0,594$, $p < 0,001$), την συναισθηματικότητα ($r = 0,783$, $p < 0,001$) και την κοινωνικότητα ($r = 0,727$, $p < 0,001$). Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι όλες οι εκφάνσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης συνεισφέρουν ομόρροπα στο υψηλό ή στο μη υψηλό 'σκοράρισμα' της και συνάδει με τα αποτελέσματα της σύγκρισης που αναφέραμε στη προηγούμενη παράγραφο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συσχετίσεις των εκφάνσεων της συναισθηματικής νοημοσύνης και της προσωπικότητας μεταξύ τους. Συγκεκριμένα ο παράγοντας της εξωστρέφειας έχει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση και με τις τέσσερις εκφάνσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης ($p < 0,001$) ενώ αντίστοιχα ο παράγοντας του νευρωτισμού έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση και με τις τέσσερις εκφάνσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης ($p < 0,001$). Ο παράγοντας της κλίμακας ψεύδους παρουσιάζει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την ευημερία, τον αυτοέλεγχο και την συναισθηματικότητα ($p < 0,01$) ενώ η συσχέτιση του με την κοινωνικότητα είναι μη στατιστικά σημαντική. Τέλος ο παράγοντας του ψυχωτισμού έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την ευημερία και

τη συναισθηματικότητα ($p < 0,01$) ενώ η συσχέτιση του με τον αυτοέλεγχο και την κοινωνικότητα είναι μη στατιστικά σημαντική.

Όσον αφορά τον αριθμό των αδελφών στην οικογένεια παρουσιάζει θετική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον παράγοντα του ψυχωτισμού ($r = 0,14$, $p < 0,01$) η οποία εντείνεται στους άντρες ($r = 0,33$, $p < 0,001$) ενώ στις γυναίκες δεν παρουσιάζει στατιστική σημαντικότητα. Αντίθετα, ο αριθμός των αδελφών στην οικογένεια παρουσιάζει αρνητική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον παράγοντα της συναισθηματικότητας ($r = -0,12$, $p < 0,05$) η οποία και πάλι εντείνεται στους άντρες ($r = -0,16$, $p < 0,05$) ενώ επίσης στις γυναίκες δεν παρουσιάζει στατιστική σημαντικότητα. Ανάλογη συμπεριφορά, όπως αναμένεται, έχει και η συσχέτιση του αριθμού των μελών της οικογένειας με τους παραπάνω παράγοντες (ελάχιστα μικρότερες συσχετίσεις με την ίδια σημαντικότητα).

Εφαρμόζοντας προς τα εμπρός Κλιμακωτή Ανάλυση Παλλινδρόμησης (Forward Stepwise Multiple Regression Procedure) με υποψήφιες επεξηγηματικές μεταβλητές τους παράγοντες της προσωπικότητας και ανεξάρτητη μεταβλητή τη συναισθηματική νοημοσύνη προκύπτει το υπόδειγμα με προκρινόμενες μεταβλητές τους παράγοντες της εξωστρέφειας ($p < 0,001$) της κλίμακας ψεύδους ($p < 0,001$) και του νευρωτισμού ($p < 0,01$). Η ερμηνευτικότητα του παραπάνω υποδείγματος είναι σχετικά μικρή ($R^2 = 0,21$), πράγμα που υποδηλώνει ότι από μόνοι τους οι παράγοντες της προσωπικότητας δεν αρκούν για να εξηγήσουν τη συναισθηματική νοημοσύνη.

6.6 Διαχωριστική Ανάλυση

Η διαχωριστική ανάλυση είναι μία πολυμεταβλητή στατιστική τεχνική, η οποία έχει δύο στόχους: τη διάκριση ενός πληθυσμού σε ευδιάκριτα σύνολα και την ταξινόμηση παρατηρήσεων στα παραπάνω σύνολα (χρησιμοποιώντας έναν κανόνα – σχέση). Σαν ανεξάρτητες μεταβλητές θεωρούμε τους παράγοντες της προσωπικότητας και της συναισθηματικής νοημοσύνης καθώς και τα δημογραφικά στοιχεία της έρευνας και σαν εξαρτημένη την κατηγορική μεταβλητή που διαχωρίζει την συναισθηματική νοημοσύνη σε ΧΣΝ και ΥΣΝ. Στη προσπάθεια να προβλεφθεί το μέγεθος της συναισθηματικής νοημοσύνης χωρίς να γίνει χρήση των παραγόντων της (δηλαδή με χρήση μόνο των παραγόντων της προσωπικότητας και των δημογραφικών στοιχείων) η προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης δεν ξεπερνούσε το 72%. Αυτό θα μπορούσε να

ερμηνευθεί με το ότι οι παράγοντες της προσωπικότητας σε συνδυασμό με τα δημογραφικά δεν αρκούν από μόνοι τους για να διαχωρίσουν επιτυχώς το μέγεθος της συναισθηματικής νοημοσύνης. Για το λόγο αυτό θεωρήθηκε σκόπιμη η συμμετοχή των παραγόντων της συναισθηματικής νοημοσύνης με περιορισμούς. Εφαρμόζεται ο περιορισμός να γίνει χρήση ενός μόνο από τους τέσσερις παράγοντες της συναισθηματικής νοημοσύνης (αυτού που κατά περίπτωση δίνει τη μεγαλύτερη προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης).

Για το σύνολο επιτυγχάνεται προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης 90,04% όπως φαίνεται και από τον πίνακα 5.11 με χρήση των ανεξάρτητων μεταβλητών: της ευημερίας, του νευρωτισμού, του ψυχωτισμού, του αριθμού μελών οικογενείας και του εισοδήματος.

Πίνακας 11: Προβλεπτική Ικανότητα Ταξινόμησης για το σύνολο

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ	ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΗ	ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ		ΧΣΝ	ΥΣΝ
ΧΣΝ	148	131 (88,51%)	17 (11,49%)
ΥΣΝ	154	13 (8,44%)	141 (91,56%)

ΠΟΣΟΣΤΟ ΟΡΘΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ: 90,04%

Για τις γυναίκες επιτυγχάνεται προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης 90,36% όπως φαίνεται και από τον πίνακα 5.12 με χρήση των ανεξάρτητων μεταβλητών: της ευημερίας, του νευρωτισμού και του αριθμού μελών οικογενείας.

Πίνακας 12: Προβλεπτική Ικανότητα Ταξινόμησης για γυναίκες

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ	ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΗ	ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ		ΧΣΝ	ΥΣΝ
ΧΣΝ	80	71 (88,75%)	9 (11,25%)
ΥΣΝ	86	7 (8,14%)	79 (91,86%)

ΠΟΣΟΣΤΟ ΟΡΘΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ: 90,36%

Για τους άντρες επιτυγχάνεται προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης 93,46% όπως φαίνεται και από τον πίνακα 5.13 με χρήση των ανεξάρτητων μεταβλητών: της συναισθηματικότητας, του νευρωτισμού, της εξωστρέφειας, της κλίμακας ψεύδους, του αριθμού μελών οικογενείας και του εισοδήματος.

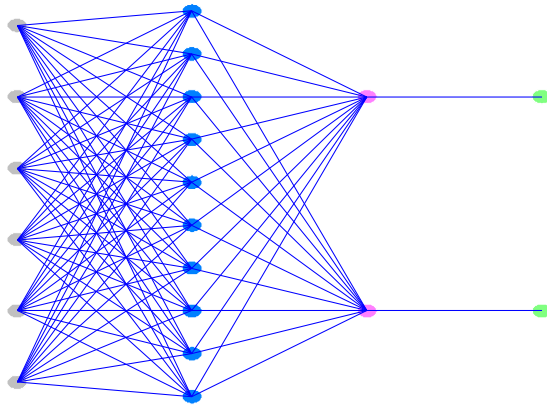
Πίνακας 13: Προβλεπτική Ικανότητα Ταξινόμησης για άντρες

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ	ΜΕΓΕΘΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΗ	ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ		ΧΣΝ	ΥΣΝ
ΧΣΝ	75	69 (92,00%)	6 (8,00%)
ΥΣΝ	78	4 (5,13%)	74 (94,87%)

ΠΟΣΟΣΤΟ ΟΡΘΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ: 93,46%

Παρόμοια αποτελέσματα επιτυγχάνονται και με χρήση της Μπεύζιανής Μεθόδου Ταξινόμησης Νευρωνικών Δικτύων όπως απεικονίζεται και στο Γράφημα 14 με προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης για άντρες 92,14%.

ΓΡΑΦΗΜΑ 14
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ ΓΙΑ ΑΝΤΡΕΣ

ΣΤΡΩΜΑ ΕΙΣΟΔΟΥ
(6 ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ)

ΣΤΡΩΜΑ ΕΞΟΔΟΥ
(2 ΟΜΑΔΕΣ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ

Όπου δημιουργείται ένα έργο, όπου συνεχίζεται ένα όνειρο, όπου φυτρώνει ένα δέντρο και γεννιέται ένα παιδί, εκεί λειτουργεί η ζωή κ ένα ρήγμα σχίζει το ζόφο του χρόνου...

Herman Hesse

7.1 Συμπεράσματα

Στην έρευνα που τα αποτελέσματα της παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να εξετασθεί σε ποιο βαθμό η συναισθηματική νοημοσύνη που εκτιμάται μέσω ερωτηματολογίων με τη μέθοδο της αυτοαναφοράς συσχετίζεται με τους τέσσερις παράγοντες της προσωπικότητας. Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν διάφορες απόψεις οι οποίες στην πιο ακραία εκδοχή τους (Davies et al., (1998), Mayer et al. (2000), McGrae (2000)) ισχυρίζονται ότι η 'πληροφορία' που προκύπτει από τη συναισθηματική νοημοσύνη και τους αντίστοιχους παράγοντες της που εκτιμώνται μέσω ερωτηματολογίων με τη μέθοδο της αυτοαναφοράς εμπεριέχεται σε σημαντικό βαθμό ή ακόμα και σε πλήρη βαθμό στην αντίστοιχη 'πληροφορία' που προκύπτει από τους παράγοντες της προσωπικότητας.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας όπως αυτά αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο ο ισχυρισμός αυτός δεν φαίνεται να ισχύει. Οι λόγοι αναλύονται στα παρακάτω:

1. Η συσχέτιση μεταξύ συναισθηματικής νοημοσύνης και των παραγόντων της προσωπικότητας είναι όλες στατιστικά σημαντικές πράγμα που καταδεικνύει την ισχυρή διασύνδεση συναισθηματικής νοημοσύνης και προσωπικότητας. Όμως οι αντίστοιχοι παράγοντες δεν παρουσιάζουν τόσο υψηλό βαθμό συσχέτισης (παρόλο που όλες είναι στατιστικά σημαντικές) που να δικαιολογεί τον παραπάνω

ισχυρισμό. Συγκεκριμένα ο παράγοντας της εξωστρέφειας έχει συσχέτιση $r=0,419$, ο παράγοντας του νευρωτισμού $r=-0,382$, ο παράγοντας της κλίμακας ψεύδους $r=0,193$ και ο παράγοντας του ψυχωτισμού $r=-0,171$. Παράλληλα η συναισθηματική νοημοσύνη παρουσιάζει -όπως αναμένεται- ιδιαίτερα υψηλές στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις και με τους τέσσερις παράγοντες της. Συγκεκριμένα με την ευημερία $r=0,835$, τον αυτοέλεγχο $r=0,594$ την συναισθηματικότητα $r=0,783$ και την κοινωνικότητα $r=0,727$. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι όλοι οι παράγοντες της συναισθηματικής νοημοσύνης συνεισφέρουν ομόρροπα στο υψηλό ή στο μη υψηλό 'σκοράρισμα' της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι συσχετίσεις των παραγόντων της συναισθηματικής νοημοσύνης και της προσωπικότητας μεταξύ τους. Συγκεκριμένα ο παράγοντας της εξωστρέφειας έχει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση και με τους τέσσερις παράγοντες της συναισθηματικής νοημοσύνης ενώ αντίστοιχα ο παράγοντας του νευρωτισμού έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση και με τους τέσσερις παράγοντες της συναισθηματικής νοημοσύνης. Επίσης ο παράγοντας της κλίμακας ψεύδους παρουσιάζει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την ευημερία, τον αυτοέλεγχο και την συναισθηματικότητα ενώ η συσχέτιση του με την κοινωνικότητα είναι μη στατιστικά σημαντική. Τέλος ο παράγοντας του ψυχωτισμού έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την ευημερία και τη συναισθηματικότητα ενώ η συσχέτιση του με τον αυτοέλεγχο και την κοινωνικότητα είναι μη στατιστικά σημαντική. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο βαθμός αλλά και το είδος συσχέτισης των παραγόντων της προσωπικότητας με τη συναισθηματική νοημοσύνη αλλά και τους παράγοντες της δεν δικαιολογούν τον παραπάνω ισχυρισμό.

2. Εφαρμόζοντας προς τα εμπρός Κλιμακωτή Ανάλυση Παλλινδρόμησης (Forward Stepwise Multiple Regression Procedure) με υποψήφιες επεξηγηματικές μεταβλητές τους παράγοντες της προσωπικότητας και ανεξάρτητη μεταβλητή τη συναισθηματική νοημοσύνη προκύπτει το υπόδειγμα με προκρινόμενες μεταβλητές τους παράγοντες της εξωστρέφειας, της κλίμακας ψεύδους και του νευρωτισμού. Η ερμηνευτικότητα του παραπάνω υποδείγματος είναι σχετικά μικρή ($R^2 = 0,21$), πράγμα που υποδηλώνει ότι από μόνοι τους οι παράγοντες της προσωπικότητας δεν αρκούν για να εξηγήσουν τη συναισθηματική νοημοσύνη.
3. Τέλος εφαρμόζοντας Διαχωριστική Ανάλυση και στη προσπάθεια να προβλεφθεί το μέγεθος της συναισθηματικής νοημοσύνης χωρίς να γίνει χρήση των παραγόντων της (δηλαδή με χρήση μόνο των παραγόντων της προσωπικότητας και των

δημογραφικών στοιχείων) η προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης δεν ξεπερνούσε το 72%. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι οι παράγοντες της προσωπικότητας σε συνδυασμό με τα δημογραφικά δεν αρκούν από μόνοι τους για να διαχωρίσουν επιτυχώς το μέγεθος της συναισθηματικής νοημοσύνης.

Οι έλεγχοι της αξιοπιστίας της δομής κάθε παράγοντα με τον υπολογισμό του δείκτη Cronbach 's Alpha κατέδειξαν ικανοποιητική συνέπεια στα σύνολα των ερωτήσεων που απαρτίζουν τους παράγοντες. Οι τιμές του συγκεκριμένου δείκτη σε σύγκριση με τη διεθνή βιβλιογραφία ήταν τουλάχιστον ίδιας τάξης μεγέθους πράγμα που ενισχύει την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων στις αναλύσεις που έγιναν στο προηγούμενο κεφάλαιο ως προς το φύλο με πιο σημαντική αυτή που δείχνει στη Διαχωριστική Ανάλυση να έχει σημαντικό ρόλο στη προβλεπτική ικανότητα ταξινόμησης για τους άντρες η συναισθηματικότητα ενώ για τις γυναίκες η ευημερία αντίστοιχα. Επίσης όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των αδελφών στην οικογένεια τόσο υψηλότερα επίπεδα βαθμονόμησης παρουσιάζουν οι άντρες στον παράγοντα του ψυχωτισμού και τόσο χαμηλότερη βαθμονόμηση αντίστοιχα στον παράγοντα της συναισθηματικότητας ενώ στις γυναίκες δεν υφίσταται στατιστικά σημαντική συσχέτιση για κανένα από τους παράγοντες της προσωπικότητας.

7.2 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Οι Mayer, Caruso & Salovey (1999) υποστηρίζουν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να αποτελέσει ένα αυτόνομο και ισότιμο είδος με τη γνωστική νοημοσύνη αν πληρούνται ορισμένα κριτήρια με ένα από αυτά να είναι και η εξέλιξη της με το πέρασμα της ηλικίας. Θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να επαναληφθεί η έρευνα στο ίδιο δείγμα με στόχο όχι μόνο να καταδειχθεί ο βαθμός εξέλιξης της συναισθηματικής νοημοσύνης και των παραγόντων της σε συνδυασμό με τους αντίστοιχους παράγοντες της προσωπικότητας αλλά και η τυχόν εξελικτική διαφοροποίηση ως προς τις συσχετίσεις μεταξύ τους.

Η μέτρηση ταυτόχρονα στο ίδιο δείγμα αντιλαμβανόμενης, αντικειμενικής και γνωστικής νοημοσύνης θα είχε ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Ασφαλώς μια από τις δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζει μια τέτοιου είδους έρευνα είναι ο χρόνος που

απαιτείται για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τους συμμετέχοντες στην έρευνα καθώς και ενδεχόμενα κίνητρα που θα έπρεπε να παρασχεθούν. Σε μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε να αναλυθεί η τυχόν διαφοροποίηση στους διάφορους παράγοντες μεταξύ αντιλαμβανόμενης και αντικειμενικής συναισθηματικής νοημοσύνης και να υπολογιστούν οι συσχετίσεις αναλυόμενες ως προς τη σημαντικότητα τους. Το πιο ενδιαφέρον σημείο μιας τέτοιας έρευνας θα ήταν η απάντηση στο ερώτημα ύπαρξης ή μη στατιστικά σημαντικής συσχέτισης και αν ναι ποιού βαθμού μεταξύ συναισθηματικής νοημοσύνης (αντιλαμβανόμενης ή αντικειμενικής) και γνωστικής αντίστοιχα. Θα μπορούσε επίσης να γίνει όπως έγινε στη παρούσα έρευνα διαχωρισμός μεγεθών με βάση τη διάμεσο τιμή και να συσχετιστούν για παράδειγμα οι έχοντες υψηλή συναισθηματική νοημοσύνη με την αντίστοιχη γνωστική και αντίστροφα.

Επίσης θα μπορούσε να γίνει αντίστοιχη έρευνα σε δείγμα που να περιλαμβάνει στελέχη επιχειρήσεων και οι αντίστοιχες μετρήσεις να ελεγχθούν ως προς τη διαφοροποίηση τους ανάλογα με το αν τα στελέχη είναι υψηλόβαθμα ή χαμηλόβαθμα.

Όλα τα παραπάνω προϋποθέτουν την ύπαρξη σταθμίσεων των αντίστοιχων ερωτηματολογίων με βάση τον Ελληνικό πληθυσμό πράγμα που απαιτεί ικανό και κατάλληλο δείγμα η επεξεργασία του οποίου θα επιτρέψει την σύγκριση των αποτελεσμάτων σε διεθνή κλίμακα.

Τέλος θα έπρεπε να επισημανθεί ότι τα περισσότερα από τα ευρέως χρησιμοποιούμενα ερωτηματολόγια απαιτούν ειδική άδεια για τη χρήση τους (στα περισσότερα από αυτά η χορήγηση της βαθμονόμησης τους γίνεται αποκλειστικά από τους παρόχους τους μετά από καταβολή αντίστοιχου τιμήματος) πράγμα που προσδίδει ιδιαίτερη δυσκολία στο όλο εγχείρημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ στην Ελληνική γλώσσα :

Αλεξόπουλος, Δ.Σ. (2004). Ψυχομετρία. Ιστορία, Θεωρίες και Γενικές Αρχές. Τόμος Β', Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Bradberry, T., Greaves J. (2006). Συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ.

Goleman, D. (1998). Η συναισθηματική νοημοσύνη: γιατί το EQ είναι πιο σημαντικό από το IQ. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Goleman, D. (2000). Η συναισθηματική νοημοσύνη στο χώρο της εργασίας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Goleman, D., Boyatzis R., Mc Kee A. (2002). Ο Νέος ηγέτης. Η δύναμη της συναισθηματικής νοημοσύνης στη διοίκηση οργανισμών. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Koontz, H., O' Donnell, C. (1982). Οργάνωση και Διοίκηση: Μια συστηματική και ενδεχομενική ανάλυση των διοικητικών λειτουργιών». Αθήνα: Παπαζήσης.

Kotler, P. (2000). Μάρκετινγκ Μάνατζμεντ. Έβδομη έκδοση, Αθήνα: Interbooks.

Κωσταρίδου-Ευκλείδη, Α. (1997). Ψυχολογία της Σκέψης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Βακόλα, Μ. (2005). Διοικώντας τις Αλλαγές. Αθήνα: Σιδέρης.

Eysenck, H.J. (2007). Γνώρισε τη νοημοσύνη σου. Αθήνα: Θυμάρι.

Ζαβλανός, Μ. (2002). Οργανωτική Συμπεριφορά. Αθήνα: Σταμούλης .

Θεοφανίδης, Σ. (1999). Ποιος είναι ηγέτης. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ιεροδιακόνου, Χ., Φωτιάδης Χ., Δημητρίου Ε. (1988). Ψυχιατρική, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μαστοειδή.

Κακαβούλης, Α.Κ. (1993). Γνωστική Ανάπτυξη και Αγωγή: Μάθηση-Νοημοσύνη-Γλώσσα-Δημιουργικότητα-Νοητική Ανάπτυξη. Αθήνα.

Κάντας, Α. (1998). Οργανωτική – Βιομηχανική ψυχολογία: Ηγεσία, Ανάπτυξη και Αλλαγή. Αθήνα: Κλειδάριθμος.

Κοντοπούλου, Ε. (2002). Ψυχομετρία. Αθήνα: Interbooks.

Κρασανάκης, Γ. (1983), Ψυχολογία της νοημοσύνης. Αθήνα.

Κωσταράς, Γ.Φ. (2002). Ψυχολογία του ανθρώπου. Αθήνα.

Κωσταρίδου-Ευκλείδη, Α. (1997). Ψυχολογία της Σκέψης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λεονταρή, Α. (1996). Αυτοαντίληψη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μορφάκη, Χ., Σφακιανάκης Μ. (2011). *Ανάλυση Ελληνικής και Διεθνούς Εγκληματικής Συμπεριφοράς-Προβλέψεις*, Κιβωτός Φιλίας, εκδόσεις «Σάκκουλας», σελ. 221-256.

Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (1999). Η αξιολόγηση της νοημοσύνης των παιδιών Σχολικής Ηλικίας & Εφήβων. Εγχειρίδιο για Ψυχολόγους. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Μπουραντάς, Δ. (2002). Μάνατζμεντ: Θεωρητικό υπόβαθρο. Σύγχρονες πρακτικές. Αθήνα: Μπένος.

Μπουραντάς, Δ. (2005). Ηγεσία. Αθήνα: Κριτική.

Μπρίνια, Β. (2008). Μάνατζμεντ και συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Σταμούλης.

Νασιάκου, Μ. (1982). Η ψυχολογία σήμερα. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

- Νικολάου, Ι. (2006), "Διοικώντας το Ανθρώπινο Κεφάλαιο", Αθήνα : Σιδέρης.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1982). Εξελικτική Ψυχολογία. Αθήνα: Έκδοση Γρηγόρη.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1994). Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών. Αθήνα.
- Πασσάκος, Κ. (1997). Το Πρόσωπο στην πορεία του γίνεσθαι: τα θεμελιώδη της ψυχολογίας της προσωπικότητας. Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Πατρινός, Δ. (2005). Διοίκηση και Εποπτεία Προσωπικού. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παπαλεξανδρή, Ν., Μπουραντάς, Δ. (2003). Διοίκηση Ανθρώπινων Πόρων. Αθήνα: Μπένος.
- Πλατσίδου, Μ. (2004). Συναισθηματική νοημοσύνη: σύγχρονες προσεγγίσεις μιας παλιάς έννοιας. Επιστήμες της αγωγής, 1, 27-39.
- Πλατσίδου, Μ. (2005). Διερεύνηση της συναισθηματικής νοημοσύνης εφήβων με τη μέθοδο των αυτοαναφορών και της αντικειμενικής επίδοσης. Παιδαγωγική Επιθεώρηση, 40, 166-181.
- Πλατσίδου, Μ. (2006). Ο λειτουργικός ρόλος της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης στο σύστημα του εαυτού. Στο Ε. Συγκολίτου (επιμ. Εκδ), Η έννοια του εαυτού και λειτουργικότητα στο σχολείο (σελ 139-146). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη.
- Πλατσίδου, Μ. & Μεταλλίδου Π. (2003). Αξιολόγηση ηρωικής συμπεριφοράς και προτιμήσεις προτύπων ρόλου από άτομα ηλικίας 10-19 ετών. Ψυχολογία, 10 (4), 556-574.
- Σφακιανάκης, Μ. (1999). Υπολογιστική Στατιστική, Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Σφακιανάκης, Μ. (2001). Πρακτική Πληροφορική και Εφαρμογές, Εκδόσεις Πατάκη.
- Σφακιανάκης, Μ. (2002). Προσομοίωση και Εφαρμογές, Εκδόσεις Πατάκη.

Χατζηπαντελή, Π. (1999). Διοίκηση Ανθρώπινου Δυναμικού. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Χυτήρης, Λ. (2001). Οργανωσιακή συμπεριφορά: Η ανθρώπινη συμπεριφορά σε οργανισμούς & επιχειρήσεις. Αθήνα : Interbooks.

Χυτήρης, Λ. (2001). Διοίκηση Ανθρώπινων Πόρων. Αθήνα : Interbooks.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adey, P. (1991). Pulling yourself up by your thinking. *European Journal for High Ability*, 2, 28-34.

Alderton, D.L., and Larson, G.E. (1994). Cross-Task Consistency in Strategy Use and the Relationship with Intelligence. *Intelligence*, 18, 47-76.

Alexander, J.M., and Schwanenflugel, P.J. (1994). Strategy regulation: The role of intelligence, metacognitive attributions, and knowledge base. *Developmental Psychology*, 30, 709-723.

Ammons, R.B. (1956). Effects of knowledge of performance: A survey of theoretical formulation. *Journal of General Psychology*, 54, 279-299.

Anastasi, A. (1986). Evolving concepts of test validation. *Annual Review of Psychology*, 37, 1-16

Anderson, J.R. (1985). *Cognitive psychology and its implications* (2nd ed.). NY:Freeman.

Anderson, J.R. (1993). *Rules of the mind*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Anderson, M.A. (1985). Information processes used by gifted and average elementary students when solving written discourse problems. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Chicago, IL.

Arthur, B. (1996). Increasing returns and the new world of business. *Harvard Business Review*

Ashkanasy, N.M., and Tse, B. (2000). Transformational leadership as management of emotion: A conceptual review. In Ashkanasy, N.M., Hartel, C.E.J., & Zerbe, W.J. (Eds.) *Emotions in the workplace*. Westport, CT: Quorum Books.

Austin, E. J. (2004). An investigation of the relation between trait emotional intelligence and emotional task performance. *Personality and Individual Differences*, 36, 1855-1864.

Austin, E.J., Deary, I.J. and Gibson, G.J. (1997). Relationships between ability and personality: three hypotheses tested. *Intelligence*, 25, 49-70.

Avolio, B., Bass, B., and Jung, D. (1999). "Re-examining the components of transformational and transactional using Multi-factor Leadership Questionnaire. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72, 441-462.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bandura, A. (1997). *Self efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman (New York)

Bar-on, R. (1997). *Bar-on Emotional Quotient Inventory (EQ-i)*. Technical manual. Toronto: Multi-Health System.

Bar-on, R. (2000). Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. In R. Bar-on & J.D.A. Parker (Eds.). *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment and application at home, school and in the workplace*, 363-388, San Francisco: Jossey-Bass.

Bar-on, R., Parker, J.D.A. (2000). The Bar-On Emotional Quotient Inventory: Youth Version (EQ-i:YV). Toronto, Canada: Multi-Health Systems.

Barling, J., Slater, F., Kelloway, E.K. (2000). Transformational leadership and emotional intelligence: an exploratory study. *Leadership and Organization Development Journal*, 21, 157-161.

Baron, J. (1978). Intelligence and general strategies. In G. Underwood, (Ed.), *Strategies of information processing*, 403-450, London: Academic Press.

Baroody, A., and Dowker, A. (2003). *The Development of Arithmetic Concepts and Skills: Constructing Adaptive Expertise*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.

Bass, B.M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press, New York.

Bass, B.M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, American Management Association, New York 18, 19-31.

Bass, B. (1997). *The ethics of transformational leadership*, Working papers - Academy of Leadership Press.

Bass, B. M. (2002). Cognitive, social, and emotional intelligence. In R. E. Riggio.

Bastian, V.A., Burns, N.R. & Nettelbeck, T. (2005). Emotional intelligence predicts life skills, but not as well as personality and cognitive abilities. *Journal of Personality and Individual Differences*, 39, 1135-1145.

Belmont, J.M., and Mitchell, D.W. (1987). The general strategies hypothesis as applied to cognitive theory in mental retardation. *Intelligence*, 11, 91-105.

Benbow, C.P., and Stanley, J.C. (1980). Intellectually talented students: Family profiles. *Gifted Child Quarterly*, 24, 119-122.

Bennis, W.G. (1990). *A Force for Change: How leadership differs from management*, US/UK: Macmillan,

Bennis, W.G. and Nanus, B. (1985). *Leaders: the strategies for taking charge*. New York: Harper & Row.

Billow, R.M. (1975). A cognitive developmental study of metaphor comprehension. *Developmental Psychology*, 11, 415-423.

Binet, A., and Simon, T. (1916). *The development of intelligence in children*. Baltimore: Williams & Wilkins. (Originally published in 1905).

Bjorklund, D.F., and Harnishfeger, K.K.(1990). The resources construct in cognitive development: Diverse sources of evidence and a model of inefficient inhibition. *Developmental Review*, 10, 48-71.

Bjorklund, D.F., Schneider, W., Harnishfeger, K.K., Cassel, W.S., Bjorklund, B.R., and Bernholtz, J.E. (1992). The role of IQ, expertise, and motivation in the recall of familiar information. *Contemporary Educational Psychology*, 17, 340-355.

Blake, R. and Mouton, J. (1964), *The Managerial Grid*. Houston: Gulf Publ. Co.

Bloom, B. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of education goals*. New York: David McRay.

Boekaerts, M. (1991). The affective learning process and giftedness. *European Journal for High Ability*, 2, 146-160.

Borkowski, J. G. (1996). Metacognition: Theory or chapter heading? *Learning and individual differences*, 8, 391-402.

Borland, J. H. (1997). The construct of Giftedness. *Peabody Journal of Education*, 72(3-4), 6-20.

Bouchard, T.J., Jr. (1995). Longitudinal studies of personality and intelligence: A behaviour genetic and evolutionary psychology perspective. In D. H. Saklofske & M.

Zeidner (Eds.), *International handbook of personality and intelligence*, 81-106, New York: Plenum.

Bouchard, T.J., Jr., Lykken, D.T., Tellegen, R., McGue, M. (1996). Genes, drives, environment, and experience: EPD theory revised. In C. P. Benbow & D. Lubinski (Eds.), *Intellectual talent* 5-43, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Bouchard, T.J., Jr., and McGue, M. (1981). Familial studies of intelligence: A review. *Science*, 212, 1055-1059.

Bouchard, T.J., Jr., Mc Gue, M. (2003). Genetic and Environmental Influences on Human Psychological Differences, Department of Psychology, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota 55455, Wiley Periodicals, Inc. *J Neurobiol* 54: 4–45.

Bouchard, T. J., Jr., and Segal, N. L. (1985). Environment and IQ. In B. B. Wolman (Ed.), *Handbook of intelligence: Theories, measurements, and applications*, 391-464, New York: Wiley.

Boyatzis, R. E., and Goleman, D. (2001). *The Emotional Competence Inventory: University edition*. Boston, MA: Hay Group.

Boyatzis, R.E., Goleman, D. and Rhee, K.S. (2000). Clustering competence in emotional intelligence. In R. Bar-On & J.D.A. Parker, *The Handbook of Emotional Intelligence*. San Francisco: John Willey & Sons, Inc.

Brackbill, Y., Bravos, A., and Starr, R. H. (1962). Delay-improved retention of a difficult task. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 55, 947-952.

Brackett, M.A. and Mayer, J.D. (2003). Convergent, discriminant and incremental validity of competing measures of emotional intelligence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1147-1158.

Brackett, M.A., Rivers, S.E., Shiffman, S., Lerner, N., and Salovey, P. (2006). Relating emotional abilities to social functioning: A comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 780-795.

Bransford, J.D., Stein, B. S., Vye, N.J., Franks, J.J., Auble, P.M., Mezynski, K.J., and Perfetto, G.A. (1982). Differences in approaches to learning: An overview. *Journal of Experimental Psychology, General*, 111, 390-398.

Brody, N. (2004). What cognitive intelligence is and what emotional intelligence is not. *Psychological Inquiry*, 15(3), 234-238.

Brody, L., and Benbow, C. (1987). Accelerative strategies: How effective are they for the gifted? *Gifted Child Quarterly*, 31, 105-109.

Brosvic, G.M., Epstein, M.L., Dihoff, R.E., and Cook, M.J. (2006). Acquisition and Retention of Esperanto: The Case for Error Correction and Immediate Feedback. *The Psychological Record*, 56(2), 205-18.

Brown, A. (1987). Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. In F. Weinert, & R. Kluwe (Eds.). *Metacognition, motivation, and understanding*, 65-116, Hillsdale, N J: Erlbaum.

Brown, A.L., and Palincsar, A.S. (1989). Guided, cooperative learning and individual knowledge acquisition .In L. B. Resnick (Ed.), *Knowing and learning: Essays in honour of Robert Glaser*, 393-451, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Brown, F.W., Bryant, S.E., and Reilly, M.D. (2006). Does emotional intelligence, as measured by the EQI, influence transformational leadership and/or desirable outcomes?. *Leadership and Organization Development Journal*, 27(5), 330-351.

Bruner, J.S., Olver, R.R., and Greenfield, P.M. (1966). *Studies in cognitive growth*. New York: Wiley.

Bruning, R., Schraw, G., and Ronning, R.R. (1995). *Cognitive psychology and instruction*, 2nd edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bryman, A. (1996). Leadership in organizations. In: Clegg, S., Hardy, C., Nord, W., (eds), *Handbook of organization Studies*, 276-292, London: Sage Publ.

Buchholz, E. (1997). *The call of solitude. Alone time in a world of attachment.* Simon and Schuster

Burks, B.S., Jensen, D.W., and Terman, L. (1930). *The promise of youth: Follow-up studies of a thousand gifted children.* In: L. Terman (Ed.), *Genetic studies in genius, II.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Burns, J.M. (1978). *Leadership.* New York: Harper & Row.

Burns, R. (1982). *Self-concept development and education.* London: Holt, Rinehart, & Winston.

Butler, D.L., and Winne, P.H. (1995). *Feedback and self-regulated learning: A theoretical synthesis.* *Review of Educational Research*, 65, 245-282.

Butterfield, E.C. (1986). *Intelligent action, learning, and cognitive development might all be explained with the same theory.* In Sternberg, R. J. and Detterman, D. K., *What is intelligence? Contemporary viewpoints on its nature and definition*, 45-49, Ablex Publishing Corporation, Norwood, NJ.

Campione, J.C., Brown, A.L., and Ferrara, R.A. (1982). *Mental retardation and intelligence.* In: R.J. Sternberg (Ed.), *Handbook of human intelligence.* New York: Cambridge University Press.

Carroll, J.B. (1993). *Human cognitive abilities: A survey of factor-analytic studies.* Cambridge: Cambridge University Press.

Carter, K.R. (1985). *Cognitive development of intellectually gifted: A Piagetian perspective.* *Roeper Review*, 7, 180-184.

Caruso, D., Mayer, J.D., and Salovey, P. (2002). *Emotional intelligence and emotional leadership.* In: R. Riggio & S. Murphy (Eds.), *Multiple intelligences and leadership.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Carver, C.S., and Scheier, M.E. (1998). *On the self-regulation of behavior.* New York: Cambridge University Press.

Case, R. (1985). *Intellectual development: A systematic reinterpretation*. New York: Academic Press.

Cattell, R.B., (1940). A culture free intelligence test: *Journal of Educational Psychology*, 31, 161-180.

Cattell, R.B. and Cattell, A.K.S. (1960). *Culture fair intelligence test, scale 2*. Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing.

Cattell, R.B., (1971). *Abilities: their structure, growth, and action*. Boston, MA: Houghton Mifflin.

Cattell, R.B., and Cattell, H.E.P. (1973). *Measuring intelligence with the culture fair tests*. Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing.

Ceci, S.J. (1990). *On intelligence...More or less: A bio-ecological theory of intellectual development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Chaiken, S.R. (1993). Two models for an inspection time paradigm: Processing distraction and processing speed versus processing speed and asymptotic strength. *Intelligence*, 17, 257-283.

Changeux, J.P., and Dehaene, S. (1989). Neuronal models of cognitive functions. *Cognition*, 33, 63-109.

Chapin, F. (1942). Preliminary standardization of a social insight scale. *American Sociological Review*, 7, 214-225.

Charbonneau, D., & Nicol, A. (2002). Emotional intelligence and leadership in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 33, 1101-1113.

Cherniss, C. (2000). Social and emotional competence in the workplace. In R. Bar-On & J. D. A. Parker (Eds.), *The Handbook of Emotional Intelligence*, 434-458, San Francisco: John Willey & Sons, Inc

Cherniss, C. and Goleman, D. (2001), *The emotionally intelligent workplace. How to select for, measure, and improve emotional intelligence in individuals, groups and organizations*. Jossey-Bass, San Francisco, CA.

Chiesi, H.L., Spilich, G.J., & Voss, J.F. (1979). Acquisition of domain related information in relation to high and low domain knowledge. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 18, 257-273.

Christal, R.E., Tirre, W., and Kyllonen, P. (1984). Two for the money: Speed and level scores from a computerized vocabulary test. In G. Lee & T. Ulrich. *Proceedings. Psychology in the Department of Defense, Ninth Annual Symposium. (USAFA TR 8-2)* Colorado Springs, CO: U.S. Air Force Academy.

Ciarrochi, J. V., Chan, A. Y. C., & Caputi, P. (2000). A critical evaluation of the emotional intelligence construct. *Personality and Individual Differences*, 28, 539-561.

Ciarrochi, J., Forgas P.J., and Mayer D.J. (2001). *Emotional Intelligence in Everyday Life* Philadelphia: Psychology Press (eds.).

Coleman, L., and Gallagher, S. (1997). Notes from the editor's desk. *Journal for the Education of the Gifted*, 20, 329-331.

Conger, J.A. (1989). *The charismatic leader: behind the mystique of exceptional leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.

Cooper, R.K. and Sawaf, A. (1997). *Executive EQ: Emotional intelligence in leadership and organizations*. New York: Grosset/Putnam.

Cox, C.M. (1926). *Generic studies of genius: The early mental traits of three hundred geniuses (Vol. II)*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Cox, J., Daniel, N., & Boston, B. A. (1985). *Educating able learners: Programs and promising practices*. Austin, TX: University of Texas Press.

Coyle, T.R., Read, L.E., Gaultney, J.F., Bjorklund, D.F. (1998). Giftedness and Variability in Strategic Processing on a Multitrial Memory Task: Evidence for Stability in Gifted Cognition. *Learning and individual differences*, 10(4), 273-290.

Crant, J.M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of Management*, 26(3), 435-462.

Davies, M., Stankov, L. and Roberts, R.D. (1998). Emotional intelligence: in search of an elusive construct. *Journal of personality and social psychology*, 75, 989-1015.

Davidson, J.E. (1986). The role of insight in giftedness. In R.J. Sternberg and J. E. Davidson (Eds), *Conceptions of Giftedness*, 201-22, New York: Cambridge University Press.

Davidson, J.E., and Sternberg, R.J. (1984). The role of insight in intellectual giftedness. *Gifted Child Quarterly*, 28, 58-64.

Deary, I.J. (1995). Auditory inspection time and intelligence: What is the causal direction? *Developmental Psychology*, 31, 237-250.

Deary, I., Caryl, P., and Gibson, G. (1993). Nonstationarity and the measurement of psychological response in a visual inspection time task. *Perception*, 22, 1245-1248.

Dempster, F. N. (1991). Inhibitory processes: A neglected dimension of intelligence. *Intelligence*, 15, 157-173.

Dobzhansky, T.:«On types, genotypes, and the genetic diversity in Population, J. N Spuhler, *Genetic diversity and human behavior*, Chicago

Drucker, P. (1999). *Managing oneself*. Harvard Business Review.

Edgar, H., Domenico, Z.B. (1989). An empirical investigation of Eysenck's typology. *Journal of Research in Personality*, vol.23, Issue 3, p.p.343-353.

Ericsson, K.A. (1996). *The road to excellence: the acquisition of expert performance in the arts, sciences, sports, and games*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Eysenck, H.J. (1954). *Uses and abuses of psychology*. Middlesex, UK: Penguin.

Eysenck, H.J. (1971). Relation between intelligence and personality. *Perceptual and Motor Skills*, 32, 637-638.

Eysenck, H.J. (1979). *The structure and measurement of intelligence*. New York: Springer Verlag.

Eysenck, H.J. (1982). *A model of intelligence*. New York: Springer-Verlag.

Eysenck, H.J. (1987). Speed of information processing, reaction time, and the theory of intelligence. In P. A. Vernon (Ed.). *Speed of information-processing and intelligence*, 21-67, Norwood, NJ: Ablex.

Eysenck, H. J. (1992). Intelligence: the one and the many?. In D. K. Detterman (Ed.). *Current topics in human intelligence, 2: is mind modular or unitary?* 83-116, Norwood, NJ: Ablex.

Eysenck, H.J. and Eysenck, S.B.G. (1975). *Manual of the Eysenck Personality Questionnaire*. San Diego, California: EDITS.

Eysenck, H.J. and Eysenck, S. B. G. (1976). *Psychoticism as a dimension of personality*. London: Hodder & Stoughton.

Eysenck, H.J., and Furneaux, W.D. (1945). Primary and secondary suggestibility: An experimental and statistical study. *Journal of Experimental Psychology*, 35, 485-503.

Feldman, D.H.(1980). *Beyond universals in cognitive development*. New York:Ablex.

Fiedler, F. (1976),. *A theory of leadership effectiveness*. New York: Mc Graw-Hill.

Flavell, J.H. (1971). Stage-related properties of cognitive development. *Cognitive Psychology*, 2, 421-453.

Flavell, J.H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive – development inquiry . *American Psychology*, 34, 906-911.

Flavell, J. H., Miller, P.H., & Miller, S.A. (1993) *Cognitive development* (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Frearson, W. M., and Eysenck, H. J. (1986). Intelligence, reaction time (RT), and a new “odd-man-out” RT paradigm. *Personality and Individual Differences*, 7, 807-817.

French, J.W., Ekstrom, R.B., and Price, I.A. (1963). Kit of reference tests for cognitive factors. Princeton, NJ: Educational Testing Service.

Furneaux, W.D. (1952). Some speed error and difficulty relationships within a problem-solving situation. *Nature*, 170(3).

Galton, F. (1892). *Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and Consequences*. Macmillan/Fontana, London.

Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books, Fontana Press, London.

Gardner, H. (1993). *Multiple intelligences: The theory in practice*. NY: Basic Books.

Gardner, H. (1999). *Intelligence reframed*. New York: Basic Books.

Gardner, H. (1999) *The disciplined mind*. New York: Simon and Schuster

Gardner, L. and Stough, C. (2002), Examining the relationship between leadership and emotional intelligence in senior level managers. *Leadership and Organization Development Journal*, 23, 68-78.

Gaultney, J.F. (1998). Differences in benefit from strategy use: What's good for me may not be so good for thee. *Journal for the Education of the Gifted*, 21(2), 160-178.

Glaser, R., and Bassok, M. (1989). Learning theory and the study of instruction. *Annual Review of Psychology*, 40, 631-666.

Glaser, R., and Chi, M.T.(1988). Overview. In M. Chi, R. Glaser, and M. Farr (Eds.), *The nature of expertise*, xv-xxviii, Hillsdale, N J: Erlbaum.

Gobet, F., and Simon, H.A. (1995). Role of presentation time in recall of game and random positions (Tech. Rep. C.I.P.524). Pittsburgh, PA: Carnegie Mellon University, Department of Psychology.

Goldman, S.R., Mertz, D.L., and Pellegrino, J.W. (1989). Individual differences in extended practice functions and solution strategies for basic addition facts. *Journal of Educational Psychology*, 81, 481-496.

Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. NY: Bantam Books.

Goleman, D. (1998a). What makes a leader ? *Harvard Business Review*, November-December, 93-102.

Goleman, D. (1998b), *Working with emotional intelligence*. London, Bloomsbury.

Goleman, D. (2000), "Leadership that gets results". *Harvard Business Review*, March-April, 78-90.

Goleman, D., Boyatzis, R., McKee, A. (2002). *Primal leadership*. Boston, Harvard Business School Press.

Goodman, R., Ford, T., Richards, H., et al (2000a). The Development and Well-Being Assessment: description and initial validation of an integrated assessment of child and adolescent psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41.

Gottfredson, L.S. (1997). Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography. *Intelligence*, 24, 13-23.

Groen, G.J., and Parkman, J.M. (1972). A chronometric analysis of simple addition. *Psychological Review*, 79, 329-343.

Guilford, J.P. (1956). The structure of Intellect. *Psychological Bulletin*, 53(4), 267-293.

Guilford, J.P. (1967). *The nature of human intelligence*. New York, McGraw-Hill.

Guilford, J.P., and Hoepfner, R. (1971). *The analysis of intelligence*. London: McGraw-Hill.

Haier, R.J. (1993). Cerebral glucose metabolism and intelligence. In P.A. Vernon (Ed.). *Biological approaches to the study of human intelligence*, 317-332, Norwood, NJ: Ablex.

Hall, C.S., Lindzey G. (1970). *Theories of Personality*. John Willey, U.S.A.

Harnishfeger, K.K., and Bjorklund, D.F. (1994). A developmental perspective on individual differences in inhibition. *Learning and Individual Differences*, 6, 331-355.

Harris, J.A. (2003). Measured Intelligence, Achievement, Openness to experience, and Creativity. *Personality and Individual Differences*, 36, 913-929.

Harris, J. A., Vernon, P. A., and Jang, K. L. (1999). Intelligence and personality characteristics associated with accuracy in rating a co-twin's personality. *Personality and Individual Differences*, 26, 85-97.

Harris, J. A., Vernon, P. A., Olson, J. M., and Jang, K. L. (1999). Self-rated personality and intelligence: a multivariate genetic analysis. *European Journal of Personality*, 13, 121-128.

Hasher, L., and Zacks, R. T. (1979). Automatic and effortful processing in memory. *Journal of Experimental Psychology: General*, 108, 356-388.

Hayes, J.R. (1989). Cognitive processes in creativity. In G. Glover, R. Ronning, & C. Reynolds (Eds.), *Handbook of creativity: Assessment, theory and research*. New York: Plenum.

Haygood, R.C., and Johnson, D.F. (1983). Focus shift and individual differences in the Sternberg memory-search task. *Acta Psychologica*, 53, 129-139.

Hebb, D.D., (1980). *Essay on Mind*, Hillsdale, N.J Erlbaum.

Herold, D.M., and Greller, M.M. (1977). Feedback: The definition of a construct. *Academy of Management Journal*, 20, 142-147.

Hillix, W.A., Mark, M.H. (1974). *Systems and theories in psychology: Reader*, West Publishing Co, New York,

Hoge, R.D. (1988). Issues in the definition and measurement of the Giftedness Construct, *Educational Researcher*, 17(7), 12-16.

Holzkamp, K. (1985). *Persoenlichkeit-Zur Funktionskritik eines Begriffs*. In: *Persoenlichkeit. Handbuch in Schluesselbegriffen*. Hermann T.-Lautermann E.D.(Hrgr), Muenchen-Wien-Baltimore.

Hong, E. (1999). Studying the mind of the gifted, *Roeper Review*, 21(4), 244-252.

Hoogh De, A.H.B., Den Hartog, D.N., and Koopman, P.L. (2005), Linking the Five-Factors of personality to charismatic and transactional leadership: Perceived dynamic work environment as a moderator. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 839-865.

Hope, J.A., and Sherill, J.M. (1987). Characteristics of unskilled and skilled mental calculators. *Journal for Research in Mathematics Education*, 18, 98-111.

Horn, J., and Cattell, R. (1966). Refinement and test of the theory of fluid and crystallized general intelligences. *Journal of Educational Psychology*, 57, 253-270.

House, R.J. and Mitchell, T. (1974). Path-Goal Theory of Leadership. *Journal of Contemporary Business*, 3, 81-98.

Hull, C.L. (1952). *A behavior system*. New Haven, CT: Yale University Press.

Humphreys, L.G. (1989). Intelligence: Three kinds of instability and their consequences for policy. In R. L. Linn (Ed.), *Intelligence*, 193-216, Urbana: University of Illinois Press.

Hunt, E. (1978). Mechanisms of verbal ability. *Psychological Review*, 85, 109-130.

Hunt, E. (1980). Intelligence as an information processing concept. *The British Journal of Psychology*, 71, 449-474.

Ippel, M.J., and Beem, A.L. (1987). A theory of antagonistic strategies. In: E.D. Corte, H. Lodewijks, R. Parmentier, & P. Span(Eds.), *Learning and instruction (Vol.1)*. New York: Pergamon.

Jackson, N.E., and Butterfield, E.C. (1986). A conception of giftedness designed to promote research. In R.J. Sternberg, J.E. Davidson (Eds.), *Conceptions of Giftedness*, 151-181, Cambridge: Cambridge University Press.

Jacobs, R.L. (2001). Using human resource functions to enhance emotional intelligence. In: C. Cherniss and D. Goleman (Eds.) *The Emotionally Intelligent Workplace*, 159 -181, San Francisco: Jossey-Bass.

Jensen, A.R. (1969). *Environment Heredity and Intelligence*. Harvard Educational Review.

Jensen, A.R. (1982). Reaction time and psychometric g. In H.J. Eysenck (Ed.), *A model for intelligence*, 93-132, Heidelberg, Germany: Springer-Verlag.

Jensen, A.R. (1987). Individual differences in the Hick paradigm. In P.A. Vernon (Ed.) *Speed of information processing and intelligence*, 101-175, Norwood, NJ: Ablex.

Jensen, A.R. (1998). *The g factor: The science of mental ability*. Westport, CT: Praeger. Kafetsios, K., Maridaki-Kassotaki, A., Zammuner, V. L., Zampetakis, L.A. & Vouzas, F. (2009). Emotional intelligence ability and traits in difference career paths. *Journal of Career Assessment*, 17(4), 367-383.

Kail, R.V., Jr., and Bisanz, J. (1982). Cognitive strategies. In C.R. Puff (Ed.), *Handbook of research methods in human memory and cognition*, 229-255, New York: Academic Press.

Kampen, Van D., (1998). The theory behind Psychoticism: a reply to Eysenck. *European Journal of Personality*, vol. 10, Issue 1, 57-60.

Kirby, J.R., and Lawson, M.J. (1983). Effects of strategy training on progressive matrices performance. *Contemporary Educational Psychology*, 8, 127-140.

Kirton, M.J. (1976). Adaptors and innovators: A description and measure. *Journal of Applied Psychology*, 61, 622-629.

Kline, P. (1993). *The handbook of psychological testing*, Routledge: London-New York.

Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand Mc Nally.

Kondylis, E.K., Pandelis S., Sfakianakis M.E., Prokopiou D. (2004). Burnout and emotional intelligence in Greek employees", *Human Perspectives in the Internet Society: Culture, Psychology and Gender*, 441-448.

Kossowska, M., and Necka, E. (1994). Do it your own way: Cognitive strategies, intelligence, and personality. *Journal of Personality and individual differences*. 16(1), 33-46.

Kranzler, J., and Jensen, A. (1989). Inspection time and Intelligence: A meta-analysis. *Intelligence*, 13, 329-347.

Likert, R. (1961), *New Patterns in Managemen*". New York: Mc Graw-Hill.

Likert, R. (1969), *The Human Organization*. New York: McGraw-Hill.

Lowe, K.B., Kroeck, K.G., Sivasubramaniam, N. (1996), Effectiveness correlates of transformational and transactional leadership: A meta-analytic review of the MLQ literature. *Leadership Quarterly*, 7, 385-425.

Mackenzie, B., Molloy, E., Martin, F., Lovegrove, W., and McNicol, D. (1991). Inspection time and the content of simple tasks: A framework for research on speed of information processing. *Australian Journal of Psychology*, 43, 37-43.

Marjoribanks, K. (1972). Environment, social class, and mental abilities. *Journal of Educational Psychology*, 63, 103-109.

Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. Harper and Row, New York.

Matthews, G., Zeidner, M., & Roberts, R. D. (2002). *Emotional intelligence: science and myth*. Cambridge: The MIT Press.

Mayer, J.D. and Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 77(4), 433-442.

Mayer, J.D., and Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In: P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators*, 3-31. New York, Basic Books.

Mayer, J. D., Caruso, D.R. & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27, 267-298.

Mayer, J.D., Caruso, D.R. and Salovey, P. (2000). Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence. *Intelligence*, vol. 27, No 4, 177-189.

Mayer, J.D., Caruso, D.R. and Salovey, P. (2000). Selecting a measure of emotional intelligence: a case for ability scales", in Bar-On, R. and Parker, J.D.A. (Eds), *The Handbook of Emotional Intelligence: Theory, Development, Assessment, and Application at Home, School, and in the Workplace*, Jossey-Bass, San Francisco, CA.

Mayer, D.J., Salovey, P., Caruso, D. and Sitarenios, G.(2003). Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V2.0. *Emotion*, v3 n1, 97-105.

McGregor, D. (1960). *The Human size of enterprise*. N.Y.: McGraw-Hill

McClelland, D.C. (1998). Identifying competencies with behavioral-event interviews." *Psychological Science*, 9(5), 331-340.

Mayer, J., Salovey, P. and Caruso, D.R. (2004). Emotional Intelligence: theory, findings and implications. *Psychological Inquiry*, 15, 197-215.

McCabe, M.P. (1991). Influence of Creativity and Intelligence on Academic Performance. *Journal of Creative Behavior*, 25(2), 116-122.

McCauley, C., Kellas, G., Dugas, J., and DeVellis, R.F. (1976). Effects of serial rehearsal training on memory search. *Journal of Educational Psychology*, 68

McGue, M., Bouchard, T.J., Jr., Iacono, W.G., and Lykken, D.T. (1993). Behavioral genetics of cognitive ability: A life-span perspective. In R. Plomin & G. E. McClearn (Eds.), *Nature, nurture, and psychology*, 59-76, Washington, DC: American Psychological Association.

Mednick, S.A. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review*, 69, 220-232.

Mednick, M.T. and Andrews, F.M. (1967). Creative thinking and level of intelligence. *Journal of Creative Behavior*, 1, 428-431

Morfaki, C., Sfakianakis M, (2011). The Short Form Revised Eysenck Personality Questionnaire (EPQR-S): A Greek Edition, under revision

Murphy, G, (1966). *Personality: A Biosocial Approach to Origins and Structure*. N.Y

Nanus, B. (1992) *Visionary leadership*. San Francisco, Jossey Bass

Necka, E. (1992). Cognitive analysis of intelligence: The significance of working memory processes. *Personality and Individual Differences*, 13, 1031-1046.

Neisser, U., Boodoo, G., Bouchard, T.J., Boykin, A.W., Brody, N., Ceci, S.J., Halpern, D. F., Loehlin, J. C., Perloff, R., Sternberg, R.J., Urbina, S. (1996). Intelligence: Knowns and Unknowns. *American Psychologist*, 51, 77-101.

Nettelbeck, T. (1987). Inspection time and intelligence. In P.A. Vernon (Ed.) *Speed of information processing and intelligence*, 295- 46, Norwood, NJ: Ablex.

O'Connor Jr., R. M., & Little, I. S. (2003). Revisiting the predictive validity of emotional intelligence: self-report versus ability-based measures. *Personality and Individual Differences*, 35, 1893-1902

Osterkamp, U.H. (1986). *Persoenlichkeit und Selbstverwirklichung in gesellschaftlichen Freiraumen oder gesamtgesellschaftliche Verantwortungsuebernahme des Subjekts?* In: *Marxistische Studien. Jahrbuch des J.M.S.F.*

Palmer, B., Walls, M., Burgess, Z, and Stough, C. (2001). Emotional intelligence and effective leadership. *Leadership and Organization Development Journal*, 22(1), 5-10.

Payne, J.W., Bettman, J.R., and Johnson, E.J. (1993). *The adaptive decision maker*. Cambridge: Cambridge University Press

Peak, H., and Boring, E.G. (1926). The factor of speed in intelligence. *Journal of Experimental Psychology*, 9, 71-94.

Pervin, L. (1990). *Handbook of personality: Theory and research*. U.S.A., Guilford

Pervin, L. (1990). *Personality theory and research: Prospects for the future*. L. Pervin (Ed.), *Handbook of personality*, N.Y., Guilford press, 723-727

Petrides, K.V., Frederickson, N., and Furnham, A. (2004). The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school. *Personality and Individual Differences*, 36, 277-293.

Petrides, K.V., Furnham, A. and Frederickson, N. (2004). Emotional intelligence. *The Psychologist*, 17, 574-577.

Petrides, K.V., and Furnham, A. (2000). Gender differences in measured and self-estimated trait emotional intelligence. *Sex Roles*, 42, 449-461.

Petrides, K.V., and Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448.

Petrides, K.V., Pita, R. and Kokkinaki, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, 98(2), 273-289.

Petrides, K.V., Perez-Gonzalez, J.C. and Furnham, A. (2007). On the criterion and incremental validity of trait emotional intelligence. *Cognition and Emotion*, 21, 26-55.

Petrides, K.V. and Furnham, A. (2003). Trait emotional intelligence: behavior validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood instruction. *European Journal of Personality*, 17, 39-57.

Petrides, K.V., Rita, R. and Kokkinaki, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, 98, 273-289.

Petrides, K.V. (2009). Technical manual for the trait emotional intelligence questionnaires (TEIQue). London: London Psychometric Laboratory.

Piaget, J. (1972). *The psychology of intelligence*. Totowa, NJ: Littlefield Adams

Plomin, R. (1986). *Development, Genetics and Psychology*, Hillsdale, N.J Erlbaum.

Plomin, R., Reiss, D., Herberington, E.M., and Howe, G.W. (1994). Nature and nurture: Genetic contributions to measures of the family environment. *Developmental Psychology*, 3, 32-43.

Polychroniou, P. (2009). Relationship between emotional intelligence and transformational leadership of supervisors. The impact on team effectiveness. *Team Performance Management*, Vol. 15 No. 7/8, 2009, 343-356.

Raven, J.C. (1941). Standardisation of Progressive Matrices, 1938. *British Journal of Medical Psychology*, XIX (1), 137-150.

Raven, J.C., Court, J.H. & Raven, J. (1983). *Manual for Raven's Progressive Matrices and Vocabulary Scales (Section 3)-Standard Progressive matrices (1983 edition)*. London: Lewis.

Raven, J.C., Court, J.H. and Raven, J. (1986). *Manual for Raven's Progressive Matrices and Vocabulary Scales (Section 2)-Coloured Progressive Matrices (1986 edition, with U.S. norms)*. London: Lewis.

Ree, M.J. (2007). Review of Essentials of Personnel Assessment and Selection. *Personnel Psychology*, 60(1), 252-254.

Reed, T.E., and Jensen, A.R. (1992). Conduction velocity in a brain nerve pathway of normal adults correlates with intelligence level. *Intelligence*, 16, 259-272.

Reich, W. (1933). *Charakteranalyse*. Selbstverlag, 180-189.

Reich, K. (1977). Carl Friedrich Gauss. Munchen: Heinz Moos Verlag.

Renzulli, J. (1977). The enrichment triad. Mansfield Center, CT: Creative Learning Press.

Renzulli, J.S. (1978). What makes giftedness? Re-examining a definition. Phi Delta Kappan, 60, 180-184.

Renzulli, J.S. (1986). The three-ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity. In R.J. Sternberg & J.E. Davidson (Eds.), Conceptions of giftedness, 53-92, New York: Cambridge University Press.

Robinson, J.A., and Kingley, M.E. (1977). Memory and intelligence: Age and ability differences in strategies and organization of recall. Intelligence, 1, 318-330.

Rogers, C. (1951). Client-centered therapy: It's current practice, implications and theory. Boston: Houghton Mifflin.

Rogers, C.R. (1961). On becoming a person: A therapist's view of Psychotherapy, Boston, Houghton Mifflin

Rogers, C.R., (1967). Person to person : the problem of being human, U.S.A., Real people press, U.S.A.

Rogoff, B. (1990). Apprenticeship in thinking: Cognitive development in social context. New York: Oxford University Press.

Salovey, P. and Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 9,185-211.

Sashkin, M. (1988). The visionary leader. In J.A. Conger and R.N. Kanungo (eds.), Charismatic Leadership: the elusive factor in organizational effectiveness. San Francisco: Jossey-Bass.

Sashkin, M. and Rosenbach, W.E. (1998). A new vision of leadership. In Rosenbach, W.E., Taylor, R.L., (Eds.). Contemporary issues in leadership. Colorado: West view Press.

Siegler, R.S. (1989β). Mechanisms of cognitive development. Annual Review of Psychology, 40, 353-379.

Sfakianakis, M., Hourmentis K. (2003). A Behavioral Analysis of Greek Strike Activity, *European Research Studies, Vol. 6*, 281-290.

Skinner, B.F. (1957). Verbal Behavior. New York: Appleton-Century-Crofts.

Smith, P.B, and Peterson, M.F. (1988). Leadership, organizations and culture. London: Sage Publications

Snyderman, M., and Rothman, S. (1988). The IQ Controversy. Transaction Publishers.

Sosik, J.J., and Megerian, L. E. (1999). Understanding leader emotional intelligence and performance: The role of self-other agreement on transformational leadership perceptions. *Group and Organization Management*, 24(3), 367-390.

Spearman, C. (1904). General intelligence, objectively determined and measured. *American Journal of Psychology*, 15(2), 201-293.

Spearman, C.E. (1927). Human cognitive abilities: A survey of factor-analytic studies. New York: Cambridge University Press.

Sternberg, R. . (1977). Intelligence, information processing and analogical reasoning: The componential analysis of human abilities. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Sternberg, R. (1981 α). Intelligence and nonentrenchment. *Journal of Educational Psychology*, 73, 1-16.

Sternberg, R.J. (1984). Toward a triarchic theory of human intelligence. *The Behavioral and Brain Sciences*, 7, 264-316.

Sternberg, R.J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sternberg, R.J. (1998). Abilities are forms of developing expertise. *Educational Researcher*, 27(3), 11-20.

Sternberg, R.J., and Davidson, J.E. (1983). Insight in the gifted. *Educational Psychologist*, 18, 51-57.

Sternberg, R.J., and Gardner, M.K. (1983). Unities in inductive reasoning. *Journal of Experimental Psychology: General*, 112, 80-116.

Sternberg, R.J., and Davidson, J.E. (1983). Insight in the gifted. *Educational Psychologist*, 18, 51-57.

Sternberg, R.J., and Davidson, J. E. (Eds.). (1986). *Conceptions of giftedness*. New York: Cambridge University Press.

Stogdill, R.M. (1950), *Leadership, membership and organization*. *Psychological Bulletin*, 47, 1-14.

Stogdill, R.M. and Coons, A.E. (Eds.) (1957). *Leader behavior: Its description and measurement*. Columbus, OH: Bureau of Business Research, Ohio State University.

Strelau, J. (1983). *Temperament, Personality, activity*. Academic Press, London.

Sullivan, A.M., and Skanes, G.R. (1971). Differential transfer of training in bright and dull subjects of the same mental age. *British Journal of Educational Psychology*, 41, 287-293.

Tannenbaum, A.S. and Schmitt, W.H. (1958). How to choose a leadership pattern. *Harvard Business Review*, 36, March-April, 95-101.

Tannenbaum, A.J. (2003). Nature and nurture of giftedness. In N. Colangelo & G. Davis (Eds.), *Handbook of gifted education* (3rd ed., 45-59). Boston: Allyn & Bacon.

Terman, L.M. (1916). *The measurement of intelligence*. Boston: Houghton Mifflin.

Terman, L.M. (1925). Genetic studies of genius (Vol. 1). Stanford: Stanford University Press.

Terman, L.M., and Oden, M.H. (1947). Genetic studies of genius (Vol. IV: The gifted child grows up). Stanford, CA: Stanford University Press.

Thorndike, R.L. (1920). Intelligence and its uses. Harper's Magazine, 140, 227-235.

Thorndike, E.L. (1921). Intelligence and its measurement. Journal of Educational Psychology, 12, 124-127.

Thorndike, E.L. (1926). Measurement of intelligence. New York: Teacher's College, Columbia University.

Thurstone, L.L. (1925). A method of scaling psychological and educational tests. The Journal of Educational Psychology, 16, 433-451.

Thurstone, L. L. (1938). Primary mental abilities. Chicago: University of Chicago Press.

Turiel, E. (1983). The development of social knowledge: Morality and convention. Cambridge: Cambridge University Press.

Vernon, P.E. (1950). The structure of human abilities. Ed.: Methuen.

Vernon, P. (1987). Speed of Information-Processing and Intelligence. Ablex.

Warwick, J. and Nettlbeck, T. (2004). Emotional intelligence is...? Personality and Individual Differences, 37, 1091-1100.

Watson, J.B. (1913). Psychology as the behaviourist views it. Psychological Review, 20, 158-177.

Wechsler, D. (1958). The measurement and appraisal of adult intelligence. Baltimore: The Williams and Wilkins Company.

Wundt, W. (1910). Principles of physiological psychology (Trans. by E. B. Titchener) Mac-Millan, New York)

Zaccaro, S.J. (2002). Organizational leadership and social intelligence. In Riggio, R.E., Murphy, S.E. & Pirozzolo, F.J. (Eds.) Multiple intelligences and leadership. Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates.

Zaleznik, A. (1977). Managers and Leaders: are they different? Harvard Business Review, 55, 67-78.

Zeidner, M., Roberts, R.D. and Matthews, G. (2008). The science of emotional intelligence: Current consensus and controversies. European Psychologist, Vol 13(1), 64-78.

Zeidner, M., Shani-Zinovich, I., Matthews, G. and Roberts, R.D. (2005). Assessing emotional intelligence in gifted and non-gifted high school students: outcomes depend on the measure. Personality and Individual Differences, 33, 369-391.

Zeinder, M., Matthews, G., Roberts, R.D. and MacCann, C. (2003). Development of emotion intelligence: towards a multi-level investment model. Human Development, 46, 69-96.

Zucha, R.O. (1982). Ein Beitrag zur humanistischen Sozialpsychologie der Selbsterkenntnis. In: Der Mensch in der Organisation. Zeitschrift fuer Sozialpsychologie und Gruppendynamik, Heft.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/3105#page/1/mode/1up>

<http://www.mikrosapoplous.gr/aristotle/psychs/contents.html>

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/17354#page/13/mode/1up>

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/18269#page/1/mode/1up>

<http://www.zlatis.eu/2009/03/blog-post.html>

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/14394#page/22/mode/2up>

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/18400#page/8/mode/2up>

<http://galton.org/books/hereditary-genius/>

http://www.eiconsortium.org/reprints/bar-on_model_of_emotional-social_intelligence.htm#4

http://estia.hua.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/1320/1/giannopoulou_georgia.pdf

<http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/1031/1/aravou.pdf>

<http://www.scribd.com/doc/66849815/DIPLOM-DELLATOLAS>

http://estia.hua.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/1320/1/giannopoulou_georgia.pdf

<http://nemertes.lis.upatras.gr/dspace/handle/123456789/3694>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

***«Trait Emotional Intelligence Questionnaire-
Short Form»***

(TEIQue-SF)

Οδηγίες: Σας παρακαλούμε να σημειώσετε με ένα κύκλο τον αριθμό που αντανακλά καλύτερα το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας σας με κάθε μια από τις προτάσεις που ακολουθούν. Όσο πιο πολύ διαφωνείτε με μια πρόταση, τόσο η απάντησή σας θα πλησιάζει το «1». Αντίθετα, όσο πιο πολύ συμφωνείτε, τόσο η απάντησή σας θα πλησιάζει το «7». Μη σκέφτεστε πολύ ώρα για την ακριβή σημασία των προτάσεων. Δουλέψτε γρήγορα και προσπαθήστε να απαντήσετε όσο το δυνατόν με μεγαλύτερη ακρίβεια. Σας υπενθυμίζουμε ότι δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις.

Διαφωνώ Απόλυτα 1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 ..... 7 Συμφωνώ Απόλυτα

1. Δε δυσκολεύομαι καθόλου να εκφράσω τα συναισθήματά μου με λόγια.	1	2	3	4	5	6	7
2. Συχνά το βρίσκω δύσκολο να δω τα πράγματα από την οπτική γωνία των άλλων.	1	2	3	4	5	6	7
3. Γενικά είμαι ένα ιδιαίτερα δραστήριο άτομο με στόχους.	1	2	3	4	5	6	7
4. Συνήθως μου είναι δύσκολο να ελέγξω τα συναισθήματά μου.	1	2	3	4	5	6	7
5. Γενικά δε βρίσκω τη ζωή διασκεδαστική.	1	2	3	4	5	6	7
6. Μπορώ να χειριστώ αποτελεσματικά τους άλλους ανθρώπους.	1	2	3	4	5	6	7
7. Έχω την τάση να αλλάζω γνώμη συχνά.	1	2	3	4	5	6	7
8. Γενικά δυσκολεύομαι να κατανοήσω τι ακριβώς νιώθω.	1	2	3	4	5	6	7
9. Πιστεύω πως έχω πολλά χαρίσματα.	1	2	3	4	5	6	7
10. Συχνά δυσκολεύομαι να υπερασπισθώ τα δικαιώματά μου.	1	2	3	4	5	6	7
11. Συνήθως μπορώ να επηρεάσω τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων.	1	2	3	4	5	6	7
12. Γενικά είμαι απαισιόδοξος άνθρωπος.	1	2	3	4	5	6	7
13. Οι κοντινοί μου άνθρωποι παραπονιούνται ότι δεν τους συμπεριφέρομαι σωστά.	1	2	3	4	5	6	7
14. Συνήθως δυσκολεύομαι να προσαρμόζω τη ζωή μου ανάλογα με τις περιστάσεις.	1	2	3	4	5	6	7
15. Γενικά, είμαι ικανός να αντιμετωπίσω το άγχος.	1	2	3	4	5	6	7
16. Συχνά δυσκολεύομαι να δείχνω στοργή στους κοντινούς μου ανθρώπους.	1	2	3	4	5	6	7
17. Συνήθως μπορώ να «μπω» στη θέση του άλλου» και να καταλάβω τα συναισθήματά του.	1	2	3	4	5	6	7
18. Δεν έχω αρκετά κίνητρα στη ζωή μου.	1	2	3	4	5	6	7
19. Συνήθως μπορώ να βρω τρόπους να ελέγξω τα συναισθήματά μου όταν το θέλω.	1	2	3	4	5	6	7
20. Σε γενικές γραμμές, είμαι ευχαριστημένος από τη ζωή μου.	1	2	3	4	5	6	7
21. Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως καλό διαπραγματευτή.	1	2	3	4	5	6	7
22. Συχνά ανακατεύομαι σε καταστάσεις και αργότερα το μετανιώνω.	1	2	3	4	5	6	7
23. Συχνά, σταματώ αυτό που κάνω και συγκεντρώνομαι σε αυτό που νιώθω.	1	2	3	4	5	6	7
24. Αισθάνομαι καλά με τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5	6	7
25. Έχω την τάση να υποχωρώ ακόμη και όταν γνωρίζω πως έχω δίκιο.	1	2	3	4	5	6	7
26. Πιστεύω πως δεν έχω καθόλου επιρροή στα συναισθήματα των άλλων.	1	2	3	4	5	6	7
27. Πιστεύω ότι γενικά τα πράγματα θα εξελιχθούν καλά στη ζωή μου.	1	2	3	4	5	6	7
28. Δυσκολεύομαι να δεθώ πολύ ακόμη και με όσους βρίσκονται πολύ κοντά μου.	1	2	3	4	5	6	7
29. Γενικά, μπορώ να προσαρμόζομαι σε καινούρια περιβάλλοντα και καταστάσεις.	1	2	3	4	5	6	7
30. Οι άλλοι με θαυμάζουν γιατί είμαι «άνετος».	1	2	3	4	5	6	7

Reference for TEIQue-SF: Petrides, K. V. & Furnham, A. (2006). The role of trait emotional intelligence in a gender-specific model of organizational variables. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 552-569.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

***«The short-form revised Eysenck personality
Questionnaire »***

(EPQ-S)

Απάντησε σε κάθε ερώτηση βάζοντας έναν κύκλο γύρω από το ΝΑΙ ή το ΟΧΙ που υπάρχει μετά την ερώτηση .Δεν υπάρχουν σωστές η λανθασμένες απαντήσεις. Εργάσου γρήγορα χωρίς να σκέφτεσαι πολύ την ακριβή σημασία της κάθε ερώτησης.

1.Αλλάζει συχνά η διάθεση σου?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
2 .Δίνεις μεγάλη σημασία σ' αυτό που σκέφτονται οι άνθρωποι?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
3.Θεωρείς τον εαυτό σου ομιλητικό άτομο?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
4.Κρατάς την υπόσχεση που δίνεις άσχετα με το πόσο δύσκολο είναι να την πραγματοποιήσεις?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
5.Νιώθεις ποτέ κακοδιάθετος χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερος λόγος?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
6.Θα σε ανησυχούσε να έχεις χρέος?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
7.Θα έλεγες ότι είσαι ζωντανό άτομο?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
8.Σου έτυχε ποτέ από πλεονεξία να πάρεις περισσότερα από όσα αναλογούν στο μερίδιό σου?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
9.Είσαι ευέξαπτος?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
10.Θα έπαιρνες ουσίες που μπορεί να είχαν παράξενες ή επικίνδυνες επιδράσεις?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
11.Σου αρέσει να γνωρίζεις καινούριους ανθρώπους?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
12. Σου έτυχε ποτέ να κατηγορήσεις κάποιον άλλο για δικά σου σφάλματα?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
13.Πληγώνεσαι εύκολα?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
14.Προτιμάς να λειτουργείς σύμφωνα με τις δικές σου αντιλήψεις παρά να ακολουθείς κανόνες?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
15. Συνήθως αφήνεις ελεύθερο τον εαυτό σου και απολαμβάνεις ένα ζωντανό πάρτυ?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
16.Είναι όλες οι συνήθειες σου καλές και παραδεκτές?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
17.Νιώθεις συχνά «μπουχτισμένος»?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
18.Οι καλοί τρόποι και η καθαριότητα μετρούν πολύ για σένα?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
19.Παίρνεις συνήθως εσύ την πρωτοβουλία για να γνωρίσεις καινούρια άτομα?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
20.Έχεις ποτέ πάρει κάτι που ξέρεις ότι ανήκει σε κάποιον άλλο?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
21.Θεωρείς τον εαυτό σου νευρικό άτομο?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
22.Θεωρείς το γάμο ένα ξεπερασμένο θεσμό που θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί?	ΝΑΙ	ΟΧΙ

23. Μπορείς εύκολα να δώσεις ζωή σε ένα μάλλον ανιαρό πάρτυ?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
24. Έχεις ποτέ καταστρέψει ή χάσει κάτι που ανήκει σε άλλον?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
25. Είσαι τύπος που ανησυχεί συχνά?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
26. Σε ευχαριστεί η συνεργασία με άλλους?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
27. Έχεις την τάση να μένεις στο περιθώριο όταν βρίσκεσαι σε κοινωνικές εκδηλώσεις?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
28. Σε στεναχωρεί όταν ξέρεις ότι υπάρχουν λάθη στη δουλειά σου?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
29. Έχεις πει ποτέ κάτι κακό ή άσχημο για κάποιον?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
30. Θα έλεγες ότι είσαι άτομο που το χαρακτηρίζει η υπερένταση?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
31. Πιστεύεις ότι οι άνθρωποι αφιερώνουν πολύ χρόνο διασφαλίζοντας το μέλλον τους με αποταμιεύσεις και ασφαλίσσεις?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
32. Σου αρέσει να ανακατεύεσαι με τους ανθρώπους?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
33. Ως παιδί ήσουν αυθάδης στους γονείς σου?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
34. Μετά από μια δυσάρεστη εμπειρία μένεις για αρκετό χρόνο στεναχωρημένος?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
35. Φροντίζεις να μην είσαι αγενής με τους ανθρώπους?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
36. Σου αρέσει να βρίσκεσαι σε περιβάλλον με πολύ ζωντάνια και ενθουσιασμό?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
37. Έχεις κλέψει ποτέ σε παιχνίδι?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
38. Υποφέρεις από τα νεύρα σου?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
39. Θα σου άρεσε να σε φοβούνται οι άλλοι ?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
40. Έχεις εκμεταλλευτεί ποτέ κάποιον?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
41. Μένεις τον περισσότερο χρόνο σιωπηλός , όταν βρίσκεσαι με άλλους ανθρώπους?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
42. Νιώθεις συχνά μοναξιά?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
43. Θεωρείς ότι είναι καλύτερο να ακολουθείς τους κοινωνικούς κανόνες από το λειτούργησες με το δικό σου τρόπο?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
44. Οι άλλοι σε θεωρούν ιδιαίτερα ζωντανό άτομο?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
45. Κάνεις πάντα αυτό που διδάσκεις στους άλλους?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
46. Ενοχλείσαι συχνά από συναισθήματα ενοχής?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
47. Αναβάλλεις κάποιες φορές για αύριο αυτό που πρέπει να κάνεις σήμερα?	ΝΑΙ	ΟΧΙ
48. Μπορείς να ζωντανέψεις ένα πάρτυ?	ΝΑΙ	ΟΧΙ